

JELLENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

TANDORI DEZSŐ verse 353

KARÁTSON ENDRE: A kettőződésről (1957–1968) (*Részlet
a Gyerekkorunk otthona című önéletírásból*) 360

KEMÉNY ISTVÁN versei 373

GÖMÖRI GYÖRGY versei 375

SCHEIN GÁBOR: Eredet nélküli fordítás műve (*Baka István
Sztepan Pehotnij-ciklusáról*) 376

LADÁNYI ISTVÁN: Amikor a hóhért akasztják (*Egy posztmodern
gesztus és fordítói utóélete*) 383

GÉCZI JÁNOS: Irodalmi herbárium (*esszé*) 387

SZVOREN EDINA: *Pyrus communis* (*novella*) 391

MIKLYA LUZSÁNYI MÓNICA: Hencida (*regényrészlet*) 401

BABICZKY TIBOR versei 406

JÁSZBERÉNYI SÁNDOR verse 409

K. TÓTH LÁSZLÓ versei 411

*

RICHARD RORTY: A nyugati értelmiség vándorútja avagy
a megváltó igazság hanyatlása és egy irodalmi kultúra
felemelkedése (*tanulmány*) 413

Interjúk Balassa Péterről – Katona Zsuzsa beszélgetései

RADNÓTI SÁNDOR: Emlékeim Balassa Péterről 427

CSORDÁS GÁBOR: Ez az egész akkor még egyben volt... 434

PARTI NAGY LAJOS: Súlyok, ahák, szeretet 438

BÁN ZSÓFIA: Nincs műfaja, nincs kategóriája 442

VARGA MÁTYÁS: Pannonhalmi e-mail 445

*

SELYEM ZSUZSA: Liaisons politiques dangereuses (*Nádas Péter:
Párhuzamos történetek*) 449

NÉMETH GÁBOR: Hassliebe (*Nádas Péter: Párhuzamos történetek*) 463

NYÁRY ISTVÁN: A történelem mint problémás tudomány
(*Gyáni Gábor: Posztmodern kánon*) 468

MELLÉKLET

KUKORELLY ENDRE: Élnek még ezek? (*Vígvégjáték*)

2006

APRILIS

*Folyóiratunk a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
Pécs Város Önkormányzata,
a Baranya Megyei Önkormányzat,
a PVV Rt. és a József Attila Alapítvány támogatásával jelenik meg.*

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

nka

Nemzeti Kulturális Alapprogram

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Betűdzsungel, Király u. 9. – Zrínyi Könyvesbolt, Jókai u. 25. – Bagolyfészek Könyvesbolt és Antikvárium, Ferencsek u. 27. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1. – az Alexandra Kiadó könyvesboltjaiban.

VIDÉKEN: **Baján:** Lord Könyvesbolt, Tóth Kálmán tér 1. – **Balatonfüreden:** Könyvesbolt, Tagore sétány – **Balatonlellén:** Könyvesbolt, Kossuth Lajos u. 9. – **Cegléden:** Lord Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt, Kossuth Lajos Tudományegyetem – Lícium Könyvesbolt, Kálvin tér 2/c. – **Ady Endre Könyvesbolt,** Piac u. 26. – **Fókusz Könyvesbolt,** Hunyadi u. 8–10. **Egerben:** Gárdonyi Géza Könyvesbolt, Széchenyi u. 12. – **Gödöllőn:** Fama Könyvesbolt, Szabadság tér 9. – **Győrben:** Rónai Jácint Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – Könyvesház, Bajcsy-Zsilinszky út 35. – **Hódmezővásárhelyen:** Lord-Extra Könyvesbolt, Andrássy út 5–7. – **Kecskeméten:** Katona József Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Móra Ferenc Könyvesbolt,** Szabadság tér 3/A – **Keszthelyen:** Helikon Könyvkereskedés, Kossuth L. u. 2. – **Komáromban:** Lord Könyvesbolt, Jókai tér 2. – **Kőszegen:** Városkapu Könyvesbolt, Városház u. 4. – **Mezőkövesden:** Könyvesbolt, Mátyás király u. 108. – **Miskolcon:** Egyetemi Könyvesbolt, Egyetemváros – **Kazinczy Könyvesbolt,** Széchenyi u. 33. – **Széchenyi Könyvesbolt,** Széchenyi u.

54. – **Mosonmagyaróvárott:** Könyvesbolt, Szent István u. 104. – **Nagykanizsán:** Zrínyi Miklós Könyvesház, Fő út 8. – **Nyíregyházán:** Bessenyei György Könyvesbolt, Kossuth tér 1. – **Pápán:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19–21. – **Siófokon:** Kóma Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27. – **JATE bölcsészkar** könyvtára – **Buch Könyvesbolt,** Dugonics tér 12. – **Grand Café Mozi és Kávézó,** Bibic u. 2. – **Móra Ferenc Könyvesbolt,** Kárász u. 5. – **Székesfehérvárott:** Vajda János Könyvesbolt, Fő u. 2. – **Szekszárdon:** Babits Mihály Könyvesbolt, Kölcsey ltp. 2. – **Szombathelyen:** Savaria Könyvesbolt, Mártírok tere 1. – **A. Z. Könyvesbolt,** Király u. 1. – **Tatabányán:** Szemethy és Tsa Könyvesbolt, Fő tér 15. – **Veszprémben:** Kölcsey Ferenc Könyvesbolt, Cserhát u. 7. – **Zalaegerszegen:** Simon István Könyvesház, Tüttősy u. 7.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – Magiszter Könyvesbolt, V., Városház u. 1. – Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6. – ELTE Jogi Kar, jegyzetbolt, V., Szerb u. 21–23. – Írók Boltja, VI., Andrássy út 45. – Cartafilus Kft boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróaluljáróban – Odeon Videotéka, XIII., Hollán Ernő u. 7. – Stellium Könyvesbolt, V., Párizsi udvar – Helikon Könyvesbolt, VI., Bajcsy-Zsilinszky

www.jelenkor.net

550,- Ft

JELENKOR

JELENKOR

XLIX. ÉVFOLYAM

4. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztők
KERESZTESI JÓZSEF, NAGY BOGLÁRKA

Tördelőszerkesztő
DÉCSI TAMÁS

Szerkesztőségi titkár
BEFTÁN KATALIN

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Király utca 21. I. emelet
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
e-mail: jelenkor@axelero.hu

Szerkesztőségi fogadóórák minden hónap első csütörtökén 14-től 16 óráig
a Jelenkor szerkesztőségében.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Nem kért kéziratokat elektronikus
formában (e-mail) nem áll módunkban fogadni. Minden felbélyegzett válaszbortéccal
ellátott küldeményt megválaszolunk.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Király utca 21. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata és
a Baranya Megyei Önkormányzat támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
(1008 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
(Tel.: 06 80 444-444; fax: 06 1 303-3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)
valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.
Előfizetési díj az I. félévre 3300,- Ft, a II. félévre 2750,- Ft,
egy évre belföldre: 6050,- Ft;

a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: 12870,- Ft, légi szállítással: 16500,- Ft.
Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomlatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

Bohár András (1961–2006)

45 éves korában, 2006. február 24-én váratlanul elhunyt Bohár András filozófus, esztéta, kritikus, a Magyar Írószövetség és a Magyar Filozófiai Társaság tagja. 1996 és 2003 között a JPTE, 2003-tól a Kaposvári Egyetem oktatójaként dolgozott, kutatási területe a kultúráközvetítés filozófiai, antropológiai, etikai és esztétikai dimenziói, az aktuális avantgárd recepciója volt.

KOSSUTH-DÍJBAN részesült március 15-én mások mellett Görgey Gábor, Karátson Gábor, Spiró György és Tordai Zádor, Széchenyi-díjat kapott Bacsó Béla, Dávidházi Péter, Fodor Géza és Pernecky Géza.

A BABÉRKOSZORÚ-DÍJAT Kovács András Ferenc költő és Szilágyi Ákos költő, író vehette át március 15-én az Operaházban.

JÓZSEF ATTILA-DÍJBAN részesült Barna Imre, Bojtár Endre, Boldizsár Ildikó, Csokits János, Csordás Gábor, Forgách András, Grecsó Krisztián, Kárpáti Péter, Keresztury Tibor, Kőrösi Zoltán, Kulcsár-Szabó Zoltán, Schein Gábor és Turczy István. A Magyar Köztársasági Érdemrend Lovagkeresztje kitüntetését kapta többek között Niedermüller Péter antropológus, Márton László író, műfordító és Térey János költő. A Magyar Köztársasági Ezüst Érdemkereszt kitüntetésben részesült Takáts József esztétikatanalízis-szerkesztőbizottságunk tagja, a Magyar Köztársasági Érdem-

rend tisztikeresztjét kapta Kukorelly Endre költő, író. A mozgókép területén kifejtett kiemelkedő alkotótevékenységért Balázs Béla-díjat kapott többek között Csaplár Vilmos író, forgatókönyvíró. A díjakat március 14-én az Iparművészeti Múzeumban adta át dr. Bozóki András kulturális miniszter.

BODOR ÁDÁM Kossuth-díjas író február 22-én ünnepelte hetvenedik születésnapját. Ennek alkalmából tisztelői, barátai köszöntötték 2006. március 4-én a budapesti Katona József Színház Kamrájában. Az esten közreműködött Balla Zsófia, Bartis Attila, Báthori Csaba, Darvasi László, Dragomán György, Esterházy Péter, Gothár Péter, Kamondi Zoltán, Kovács András Ferenc, Parti Nagy Lajos, Radnóti Sándor, Selmeczi György, Szűts Miklós, Tamás Gáspár Miklós és Závada Pál.

A PALLADIUM-DÍJAT ez évben széppróza kategóriában Párhuzamos történetek című regényéért Nádus Péter, költészeti kategóriában Halasi Zoltán nyerte el, a tudományos díjat Ablonczy Balázs, a képzőművészeti díjat Krajcsovics Éva, a különdíjat pedig Radnóti Miklós élete és költészete című munkájáért Ferencz Győző vehette át. A díjakat február 24-én nyújtották át a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban. – Takács Ferenc kritikus, irodalomtörténész, az ELTE angol tanszékének docense az idén alapított Balassa Péter-díj kitüntetését. A művészeti esszé és tanulmány műfajában végzett jelentős alkotómunkáért járó elismerést március 14-én adta át a kultuszminiszter a budapesti Petőfi Irodalmi Múzeumban.

Szerzőink

- Tandori Dezső (1938) – költő, író, műfordító, Budapesten él.
Karátson Endre (1933) – író, irodalomtörténész, esszéista, Párizsban él.
Kemény István (1961) – költő, író, Budapesten él.
Gömöri György (1934) – irodalomtörténész, költő, műfordító, Cambridge-ben él.
Schein Gábor (1969) – költő, író, esszéista, irodalomtörténész, Budapesten él.
Ladányi István (1963) – költő, irodalomtörténész, kritikus, az *Ex-Symposion* szerkesztője, Veszprémben él.
Géczi János (1954) – költő, író, az *Iskolakultúra* főszerkesztője, Veszprémben él.
Szvoren Edina (1974) – író, Budapesten él.
Miklya-Luzsányi Mónika (1965) – író, Kiskunfélegyházán él.
Babiczky Tibor (1980) – költő, Budapesten él.
Jászberényi Sándor (1980) – költő, Budapesten él.
K. Tóth László (1972) – költő, Szegeden él.
Richard Rorty (1931) – amerikai filozófus.
Boros János (1954) – filozófiatanalízis-szerkesztő, Pécsen él.
Orbán Jolán (1962) – irodalom- és művészettudomány-szerkesztő, Pécsen él.
Radnóti Sándor (1946) – esztéta, kritikus, a *Holmi* szerkesztője, Budapesten él.
Csordás Gábor (1950) – költő, műfordító, a pécsi Jelenkor Kiadó igazgatója, Pécsen él.
Parti Nagy Lajos (1953) – költő, író, Budapesten él.
Bán Zsófia (1957) – irodalomtörténész, irodalomkritikus, Budapesten él.
Varga Mátyás (1963) – költő, a *Pannonhalmi Szemle* szerkesztője, Pannonhalmán él.
Selyem Zsuzsa (1967) – irodalomtörténész, kritikus, Kolozsváron él.
Németh Gábor (1956) – író, szerkesztő, Budapesten él.
Nyáry István (1975) – író, irodalomkritikus, Budapesten él.
Kukorelly Endre (1951) – költő, író, Budapesten él.

TANDORI DEZSŐ

Az elemi félelem és több gyönyörök

„Többé senkivel beszélhiválóm?”

„De ez is micsoda kapcsolat lesz!”

– Tandori Dezső Kossuth-díjas író vagyok,
bejelentést szeretnék tenni, csak nem tudom...
– Milyen számot tetszett hívni? Adjam
a központot?
– Nem, csak bejelentést szeretnék tenni...
– Miféle bejelentést?
– Csak hogy meghalt Kossuth Lajos...
– Micsoda, kérem? Ki halt meg? Bocsánat, ez a...
– ...oda az igazság. Meghalt Kossuth Lajos,
oda az igazság.
– Ott ki beszél, kérem? Miben segíthetek?
– Tandori Dezső Kossuth-díjas vagyok...
És Pro Urbe-díjas...

Na, szóval ez az, ahogy ez nem megy.

*

És nem ott kezdődött, hogy utolsó madarunk itt,
Totyi meghalt.
Már akkor is volt ez, hogy ő élt, jócskán emberré,
embernek társává válva.
Önveszélyesen, és veszélyesen rám, hogy akaratlan
halálos balesetet okozok, én ölöm meg őt.
Ötven dermedt nap volt az elmúlása. Mikor
volt még, hogy segíthettünk volna?
Mit hibáztunk? Nem részletezem. Hét-nyolc
változat. Huszonhét és háromnegyed év eltelt,

voltak madarak, Pilinszky idézhető,
szívszakadva menekülnek mostan
az Apokrif világból, a term. tudós Huxley,
hogy ők a hatalmas élet csonka része,
mely végtelent keresve lassan árad,
nincs bennük ábránd, gondolat, se bánat
– kb. Kosztolányi fordítása –, az égbolt
szárnyas érzelmei ők, örök jelenbe
örök repülők. (Jelenben? az is szép.)
Ezen sokszor sírtam, kicsit még most is,
hogy írom.

De 1986-87 táján elkészöntem már Rotterdammal
a szereplősditől, ott, Rotterdamban a költő-
fesztiválon vártak Huxley (a term. tudós)
verskötetének fénymásolt változatával
az áldott, drága mai hollandok, a szervezők.
S jött, hogy ég veled, Párizs, ég veled,
London, Köln, Koppenhága, s a többi, Bécs
maradt még. Ég veletek, lovak, még irodai
lófogadás maradt, egyetlen helyen. Pedig
már átláttam, beletanultam (akkor se hasznos).

Ég veled, te, vagyis az, hogy
Szép Ernőt lehet idézni bármire, lehet,
de rám már nem igaz. Ah, egy ismeretlennek
még kicsit berúgva tényleg vágytam volna
nyakába esni nem is oly rég – úgy átalgán –,
de hogy vele együtt sietni a boldogságot keresni,
ah, nem. S ki él, minddel találkozni, s bármiről
beszélni? Halványodott ez még Totyi halála előtt.

Nem foghatok mindent a Totyika halálára.

Nem mondhattuk el, feleségem sem, én sem,
kik e majdnem huszonnyolc évet Velük végigcsináltuk,
és ebben meg a három Kártyabajnoki Ligában
tényleg egyek voltunk, ahogy jó, ha ember van,
másképp a világ voltunk csak, ha annak egy jobb
változata is, de nem több, jó, még az irodalom
és a „mai helyzet értésében”, tehát sok mindenben,
de a madárkák, végül vagy 30 halottunk,
teljességgel összekötött minket.

*És erről senkivel nem lehetett igazán beszélni.
Dehogy akartam volna hát én is, én se akartam
valami határtalant csinálni, az igazat beszélni.
Miközben, persze, írtam tovább, és igazat mondtam,
és sok mindenben fejlődés mutatkozott, jó színvonal tartása.*

*Hányszor ébredtem régen is éjente: nem
utazom Bécsbe se már! Lemondom. De ki kellett
mennem egy könyvért, megvettem, s annyira
nem tudtam mit kezdeni azzal a szép várossal se,
hogy 5 hónapos italtalanságot rúgtam fel egyszer,
például, hogy – nix múzeum, nyista szép negyedek,
basszus, a parkokban üldögélni, és más basszompierre –
kibírjam! kibírni, ez volt minden, nem részletezem,
és saját városomat, Budapestemet is kezdtem
már nem kibírni.*

*Nem volt a négy égtáj, főleg, hogy Totyi meghalt,
nem volt mit vennem, hol, kevés kell kettőnknek,
ahhoz feleségem ért, meg kutyánk dolgaihoz,
meg télen a madarakat eteti, kicsit beszálltam
ebbe én is, míg Totyi egy-szál-madárként élt,
csak neki éltem, folyton itthon voltam,
még randábbra meg is híztam.*

*Hallgatnom kellett, mert ő hallgatta, magányos,
rácsukva néha szobája ajtaja, a rádiót,
túl sokat és túl hülyén is tudtam a világról.*

*Most mindez nincs. Nemrég az italt is, talán most
véggépp, eldobtam, újabban kialakult,
hogy a városban pogácsát sem veszek, semmit,
csak itthon eszem, s valóban csak az egyszer-
egyszer így lekattogtatandó ügyek miatt
találkozom nyilvános helyen bárkivel,
hanem ehhez*

– telefon kihúzza tartása stb. után, az meglett –

*már a szomszéd telken elkezdett építkezésre
is szükség volt, igen, ez valóban
Totyi utáni fejlemény, és nem megfejelése
valaminek, de egy végső állapot beállása.*

Úgy építkeznek, ahogy megjósoltam. Szétverték
iszonyú zajjal egy emeletes házát,
rettentő erejű gépekkel álltak neki a gyorsaság
érdekében, ezek a gépek az üressé váltak telek
két oldalán, tűzfalal, ott álló házakat
remegettek és rontják, a daruk, ahogy jósoltam,
már törtek be falat, hozták a repedéseket,
ajtók körül, nem sorolom. A házainkat lent
megbontották – hogy nyúlhattak hozzá, eleve hogy? –,
pecket beépítendő, hogy házaink ne süllyedjenek meg.

Most, ha igaz, ha nem, de igaz lesz, félek,
a nem engedélyezett mélygarázs mélyépítésének
is nekilátnak, persze, terv szerint, nem
akarnak bajt okozni, bizonygatják, nem is fognak,
de ismerjük a példákat, csak a közelből is,
nagy az esélye, óriási, hogy okoznak majd.

És ennek az elemi félelemnek, számomra
ennek a bekövetkező tragédiának az
árnyékában élek, mit! ez hatja át
mindenemet, hónapok óta, ez teszi értelmetlenné,
hogy bárkivel is érintkezzem, könyvem legyen,
mit ötezer forint, tíz jó szó, százezer forint,
mit egy kedves megnyilvánulás, egy hűség,
mit egy szép kötet, mit tervek! jó, nagyszerű
és természetes dolog lenne,
de – Szép Ernő, s ily durván jön be – az életet,
barátom, szétszórja itt az élet.

S úgy élünk, mi ketten itt, meg kutyánk, jó,
neki semmiről nincs tudomása, így élünk itt
mindenünkkel, mint a bozótba szorított,
elpusztítandó indiánok, mint azok, akik tudással
vannak, s ha nincsenek, az lesz! vagonba fogják
rakni őket.

Igen, palesztin lettem, elhurcolandó
zsidó vagy dél-amerikai inka, spanyol korból,
egy elvi bandája a világnak, a haszonelv,
a mértéket nem ismerő önzés, ez az elemi erő,
alkalmasint ez, megjelent itt, ez nyüzsgés itt,
zajong és veszélyeztet, és értelmetlenné tesz
minden árnyaltabb írásos megfogalmazást,

várákozást, mit fog írni barátom Sz. városából,
másik barátom, folyóiratszerkesztőm is, onnét,
K. városából, és mit írt a R. Jóska, vagy más,
teljesen mellékes kérdéssé teszi, mi lesz
a digitális akadémiával, lesz-e több könyvem,
hogyan nézett vagy fog nézni rám a kakas ferdén;
gyakran ébredek, most már mindennap ébredek erre:
senkinek egy szót semmiről nem akarok szólni!
még lekattogtatni – ha ugyan az megy! – pár
év alatt a meglévő ügymenetet, könyvet,
aki ily szavaim ellenére, figyelem! nem mentem
át kocsmái beszédbe – kér valamire, ah, jól fut most
így a szekér, bizalmakat élvezek, a balhék
felett szemet lehet hunyni, úgy egészséges,
nem, mindennek semmi értelme, ahhoz, amellelt, az mellett,
hogy emez őrzítő közönyű világ-szellemét idézzem,
emez általam utált, semmibe se vett, ordenáré
világét, hogy igen, ki kell költözni azonnali
hatállyal, egy szatyrot kell fogni, ki vagyok
telepítve, a mélyépítéssel, a jövő építésével valami
elromlott, eltört, megsüllyedt, s mások dirigálnak
nekünk, visznek, minden árnyalat megszűnik, s béke
ideje van itt, nem rohant le minket idegen ország,
rakétát se lőttek ide a Nulla Kilométerkőhöz,
csak az életem pillanatokon belül véget érhet...

...és így írok Beckett 100. születésnapjára...
...így nem iszom, nem eszem, ekképp rohanok haza...
...tornászom, teljesítem kötelességeimet...
...egy általam khm, km világban, régen csak tojtam rá...
...igen, egy gyűlöletes nyüzsgés és falrengetés közepette...
És a többi.

És az emberek? A lakótársak, a házakban? Mindnek
valami fontosabb dolga van épp, nincs Lakossági Fórum, erről,
a Hutyesz-Batyusz-Dalárda széktermét nem bérelik ki
órácskára, csak, nem gyűjtiünk aláírást sem a fenyegető
végzet ellen. S a többi, ismét.

Néma vagyok. Újabban eleve szerettem – adódott! torkomból!
bár lenne rákom! – halkan beszélni, vagy az emberek
nem jól figyeltek. Mindent kétszer kellett
mondanom. Egyszer sem akarok mondani senkinek semmit! erre

*ébredek újdónat, ha éjten, ha reggel. Csak ezt ússzuk
meg – s fele-fele az esély, istenem, jó, Veled se fogok
buzgón érintkezgetni, csak... Nincs csak. Az elemi félelem némája
fogok maradni.*

*És nem, hogy „és aztán jönnek a további dolgok”.
Nem, hogy a központi építési osztályt képzeltem el,
hogy az „oda az igazság” helyett valami mással,
bejelentéssel odatelefonálok. Nem, én is csak várom,
mint pl. egy elhurcolandó temesvári zsidó fogorvos,
a becsapott Totem Főnök, várom, hogy ha nem is
hogy ránk döntsék a házat, de egy újdónat elképzelés,
egy állítólagos szálloda és meg nem
engedett mélygarázs miatt kikergessenek
– engem például érzékeny otthonomból, végmenedékemből,
és csak örülök, hogy*

ebben a világban Totyi sem él, és

*többé semmi baráti viszonyom nem lesz ezzel a világgal.
De ez rég készült.
Hát van, ami akkor aztán ily egyszerűen meg is van.*

*Nem, és az utolsó ellentmondás – én semminek sem mondok ellent! –
ez: ennyit sem akarnék mondani, kedves egybegyűltek és
szétszóródottak, és tudván tudom, a szónak van egy oly, sokat
megwittgensteinezett tartománya, ahol semmiről sem
lehet többé már, onnét nem lehet, egy szót se szólni, s veszni jó.*

*És látom, semmit se tudtam
elmondani, ennek a versnek sincs
semmi értelme. Minden bennem maradt.
Széttárt karral mondom
feleségemnek: „Már neked se
tudok semmiről semmit mondani.”*

*Ez a világ befejezte
korábbi világok művét,
élve – igaz, míg ki nem
lakoltatnak, sterilen –
eltemetett. Csinálhatom tovább.*

Némán. Lakásom, a belső
emigráció helye, épp ez
a számomra legrettegettebb hely.
Mint karkörzéskor a porchúvösség,
úgy jár át, remegésig, valami hideg,
és amilyen erős vagyok, tudom,
ezt is hasznomra fordítom.

Ó, mily kellemes, édeni állapot:
nem szeretni! Ah, szeretlek én téged,
ember élet, csak mi is az? Remek, hogy
ezt a változatot is kipróbálhatom.
Dehogy legyen rákom! Csak előre,
előre, előre. Mik jöhetnek itt még?!

És mégis, ezt meg kellett írni. Az írás
úgysem segítség soha. Akkor meg?
Milyen ripsz-ropsz épül le minden
felépítmény! A marxizmus is így tanította.
Még akkor, hogy ne lenne folyamatosság?!

D.u. nézem Rai Unón a Derricket, a Rexet,
egy szót sem értek, de kapaszkodom
az émelyítő, ám ismert figurákba.
Az élet figurái itt émelyítők, és
– szerencsére – nem ismerőseim, azok se.

És ne is legyenek.

Egy szatyrot, Főmedvémmel,
összekészítettem.

Eh, vissza mindenki a helyére.
Eh, TD. poéta, író, műfordító,
helyedre.

Most akkor: betelefonáljak?
Hogy is volt ez régen?
Vagy a bankós bombarobbanás, csak az van?

A kettőződésről (1957–1968)*

A szerző: Aki külföldön kezd új életet, nem kerülheti ki a szerep próbatételét. Meg kell tanulnia olyan embernek látszani, akivel új környezete nagyobb nehézség nélkül érintkezhet. Nem csupán az idegen nyelv elsajátításáról van szó, hanem gesztusokról, arckifejezésről, észjárásról, életmódról. A magyarok például szívesen poharaznak két étkezés között. A franciáknál ilyesmi inkább a kocsmatöltelékek s a borkóstolók szokása, a többség szeszes italt az étkezésekhez tölt, félve attól, hogy az alkohol túlságosan fejébe száll. No, meg persze azt vallják, hogy a bor íze és az étel kiegészíti egymást. Erős italokhoz sem szívesen nyúlnak anélkül, hogy csipegetnének hozzá ezt-azt. Ami a nyelvhasználatot illeti, a franciák kedvenc retorikai fordulata a kérdő forma. Intellektuális és párbeszédes indíttatású. Én viszont most magyarul írok. Számold meg, te, olvasó, hány kérdőjelet találsz a szövegemben.

Az olvasó: Keveset.

A szerző: A magyar nyelv állító jellegű. Leplezetlen hatalmaskodást tételez fel. Ha egyszer tudom, mit kell valamiről gondolni, mi az ördögnek kérdezőgessek? Ám ezt a gondolatot sem kérdőjellel fogalmazom, hanem, durr, kijelentem. Persze, a francia gyerek sem kérdőjelekkel jön a világra, s a magyar csecsemő sem borozik étkezések között. A nevelés, a társadalom teszi őket olyanná, amilyenek nemzetileg. Ebből a szempontból az idegen helyzete a befogadó társadalomban hasonlatos a csecsemőéhez. Egy nagy különbséggel. Az idegen itt másodszor tanul bele a társadalmi életbe, a sikeres vizsgázás ára pedig az előző ismeretektől való eltávolodás, nemegyszer ezeknek a bírálása. Hiába jogos nemegyszer a bírálat, vagy éppen azért, mert elevenbe talál, a csecsemőként csetlő-botló felnőtt fenntartásai zavarónak minősülnek abban a társadalomban, ahonnan jön, és abban is, ahová érkezik. Nem felesleges tautologikusan megfogalmazni: az idegen sehol sincsen igazán otthon. Különösen az olyan idegen, aki a régi s az új országban egyaránt otthon kíván lenni.

Az olvasó: Már megbocsáss, ez a kör naiv négyszögesítése.

A szerző: Ha kívülről nézed, persze, hogy az. Ma már, az új évezredben alakuló Európában kevésbé, mint az ötvenes évekében. De még akkor is, ha ilyen helyzetbe kerültél, belülről nézve akár józan célkitűzésnek festhetett. Elvégre az 1956-ban Nyugatra menekült fiatalokat olyan erős szálak kötötték a Forradalomhoz, következőképpen a magyar világhoz, hogy attól elszakadni senki nem tudott. Beleértve azokat is, akik a magyaroktól kapott sebeiket a befogadó országba való gyors beolvadással próbálták gyógyítani. Mások pedig az idegenségtől félve lehetetlen-

* Részlet a szerző *Gyerekkorunk otthona* című önéletírásának „III. Jó lakásom az irodalomban” című fejezetéből.

nek és képtelennek tartották az asszimilációt. Nem kell rögtön olyan szélsőséges esetekre gondolni, mint az asszonyé Nancy város kórházában, aki meghalt végbélezáródásban, mert nem engedte, hogy testéhez francia orvos nyúljon, és francia gyógyszert sem volt hajlandó bevenni. Elég azokat idézni, akik a nyelvi nehézségekkel nem tudtak vagy nem akartak megküzdeni, vagy azokat, akik a „bennszülöttek” szokásai ellen lázongtak, magukat a bennszülötteket, okkal vagy ok nélkül, minden lehetséges rossz tulajdonsággal ruházták fel. Ők kényszerképzetektől vezettetve vagy egyszerűen rugalmasság híján a maguk amúgy sem könnyű emigráns közérzetére még rátettek több lapát keserűséget. Az önkínzókhoz képest az otthonkereséssel próbálkozók úgy vélték, s ez volt a többség, hogy csupán egy életük van, és ha már belátható időn belül a Sz.U. nem takarodik ki az országból, miért ne teremtsenek jó kapcsolatot azokkal, akik amúgy is szívesen fogadták őket? Nem szoktak szemléltetésként hazai párhuzammal előhozakodni, de ha jól belegondol, ki tagadhatja, hogy a Nyugaton otthon kereső magyarok nagyjából ugyanazzal az egészséges szemlélettel álltak be a számukra lehetséges életbe, mint az otthon maradtak a magukéba? A különbség annyiból állt, hogy a magyarországiak ezzel járó elidegenedését a Kádár-féle lassacskán puhuló diktatúra, a nyugatiakét pedig a szabadpiacos külföld szolgáltatta. Egyiket az otthon képzete vigasztalta, a másikat a szabadságé. A bentiek azt mondták, hogy a kintiek szabadsága nem igazi, a kintiek meg azt gondolták, amíg a parancsuralom fennáll, a bentiek otthona nem lehet hiteles.

Az olvasó: Te azokról az idegenekről szövegetlél, akik azt képzelik, egyszerre két országban is otthon lehetnek.

A szerző: Oda lyukadtam ki, hogy strukturálisan az egész magyarság egylényegű elidegenedést sínylett, hiszen lelkük mélyén az otthon maradtak is cicáztak a szabad világba való áttelepülés gondolatával, ha másként nem, irigykedés formájában. Voltaképpen négy évtizeden át a XX. században tömérdek magyar-nak a kétlakiság volt a hol bevallott, hol be nem vallott rögeszméje. Azt hiszem, érdemes erre rámutatni, ha el akarunk igazodni ennek a korszaknak a kultúrtörténetében. De persze szó szerinti értelemben idegenek a Nyugaton csetlő-botló magyarok voltak. Nekünk egy másik nyelven fogant szereppel kellett megbarátkozni, a hazaiak a szerepjátszás buktatóin legalább az anyanyelvükön vergődhettek. Ők feltehetően nem is szerep néven azonosították arra irányuló óvatosságukat, hogy a politikai rendszerétől eltérő, azt kritizáló gondolataikat ne fedjék fel a hatalom képviselői előtt. Aki egyáltalán eltöprengett a befogást elhallgató gyakorlaton – például a szülő, aki csemetéje lelkére kötötte, ne mondja el az iskolában, amit az otthoni ebédlőasztalnál hallott –, az erkölcsi téren mérlegelve a gyakorlatot esetleges lelkiismeret-furdalását enyhítette azzal, hogy az ellenfél véglegesen erősebb, és még azt a mentséget is hozzátehetette, hogy az egész országnak ajánlatos befognia a száját.

Velük szemben a kintiek, legalábbis az értelmiségi hajlamúak, a befogadó közzeggel való kapcsolatteremtés során bajosan kerülhették el, hogy szembesüljenek a szerep fogalmával. Következésképpen azzal, hogy külföldiek nyelvét, szokásait tanulva – és nem csupán tanulmányozva – többé-kevésbé színészi tevékenységre törekszenek egy idegen társadalom színpadán. Amely felismerést csak egy lépés választott el attól a belátástól, hogy a társadalom, lényegét tekintve, színpad. Elég

sokan eljutottak idáig, s ez a tudás nem együnkénél hozzájárult bizonyos játékos-sághoz. Legalábbis egymás társaságában, és nem is föltétlenül italos mulatozás közben, a szavaknak nem volt olyan súlyuk, amilyennel tényközlési funkciójuk elvben felruházta őket. A beszélgetés szerepekre vonatkozott, nem valóságfedezetükre. Emlékszem, még talán 1957-ben elterjedt a hír, hogy Csehszlovákiában kritizálják a párt politikáját. Kitért a nevetés, hogy hű, akkor nemsokára jönnek a csehek is, meg kell majd osztani velük a menzajegyeket. *All the world's a stage*, a világszínház Shakespeare által újra hirdetett öröksége nem járt messze ettől a szemlélettől, a háttérben pedig ott lapult olyan kérdés is, hogy vajon akkor nem csupán az idegen nyelven, hanem a sajátunkon is színielőadásban lépünk fel? Nem tudom, hányan engedtek ennek a nyugati ihletű meghasonlásnak, csak jelzem, hogy út később efelé is vezethetett.

Ami engem illet, énem egyik része vonzódott a játékos-sághoz: élveztem a nyelv- és társadalomtanulás körül érezhető irodalmi hangulatot. Énem másik része viszont legalább annyira viszolygott a normákhoz való idomulás kényszerétől. A francia „új regény” íróinak és a hozzájuk felzárkózó kritikának a kirohanásai a regényhős ellen személyesen érintettek. Egyik lehetséges magyar fordítása ez a „*personnage*” szónak, mert akkor még, az arisztotelészi *Poétikából* német közvetítéssel örökölt terminológia szerint, a regény az Epikában foglalt helyet, az eposzokban, magyarul hőskölteményekben, pedig hősök küszködnek. Csak hát az eposz és a modern regény változatai között nincs közvetlen kapcsolat, és ha valaki mégis erre építi kritikai felfogását, mint Lukács György, akkor a modern európai regényt elkorcsosult, polgári műfaj termékeként kell kezelnie, ami nagy számárság. Szóval kevesebb félreértéssel jár, és jobban megérteti a franciák lázongását, ha regényszereplőről és szerepről beszélünk. Az új regényírók a szereplők iránti hagyományos elvárásokkal szemben nagyjából a következő kifogásokat emelték. Idejétmúlt kategóriáról van szó, mert úgy beszélnek róla, mintha társadalomban mozgó élőlény volna, az író pedig akkor értékeli, ha az életből lesi el alakjait, és minél valóságosabban ábrázolja őket. Ezt az eszményt magukénak vallhatták a XIX. századi szerzők, akiket Balzac képvisel jellegzetesen, de a XX. századiak nem tehetik meg, mert a szereplő lélektani elemzését képtelenség a tudatosság bemutatására korlátozni, pláne az ok és okozat racionális logikájára hagyatkozva. Az ilyen típusú, realista irodalom nem tud a tudattalan ábrázolásával megbirkózni, nem is akar, egyszerűen hallgat róla.

Gondoljuk meg, ez a követelés a „gondolkozom, tehát vagyok”, tehát a kartéziánus ego alaptételét igyekezett sarkából kiforgatni az egyre divatosabbá váló pszichoanalízis nevében. Ugyanakkor, az ötvenes évek vége felé kezdett terjedni a strukturalizmus, az elszánt szörszálhasogatók iskolája, mely szláv formalista nyelvészek, s kiváltképpen a kelet-európai diktatúrák (kommunizmus, nácizmus) elől az Egyesült Államokba menekült Roman Jakobson, s az ott tőle okult Roland Barthes ígésében a nyelvészetet és poétikát ötvözve, a lélektani kérdéseknek hátat fordítva azt tanította, hogy a regényszereplő pusztán nyelvi jelek alakulata. Jelentését a szavak egymáshoz való viszonya, nem pedig a szövegen kívül megfigyelhető valamiféle jellemmel való hasonlósága, vagy ennek a jellemnek a lélek legmélyéig terjedő feltárása hozza létre. A kívülről behozott jelentés elretentő bűncselekménynek számított azoknak a szemében, akik a nyelvi vizsgálódás szabatos-ságára hivatkozva a humán tudományok bizonytalankodásaiból az egzakt tudományok erős bástyájába vágyakoztak, nem feledkezve meg az ott kap-

ható magasabb egyetemi dotációkról sem. Többen aztán a strukturalisták közül, akik nem elégedtek meg a nyelvi jelek tudósának a státusával, hanem forradalmi babérokra is vágytak, a regényszereplőt kerek perec halálos bűnben marasztalták el. Ő testesíti meg ugyanis a kapitalista elidegenedés démonát, akinek egyéni létét a magántulajdon határozza meg. Birtoklott tartozékain keresztül írható le, van jellege, van külseje, van sorsa stb. És mindezek ürügyet szolgáltatnak a polgári kultúrának arra, hogy a maga ideológiai tartalmainak letéteményesévé és kezesévé tegye ezt a „felfújt” és „reakciós hólyagot”. Mert a haladás útja a közösségé, amelynek eszményi hatalomra jutását a magántulajdon végleges megszüntetése biztosítja, vagyis le a regényszereplővel. Tudniillik az irodalom fontos feladatot hivatott teljesíteni a társadalom szocialista átalakításában. A fejükben marxista gondolatokat görgető strukturalisták a lenini tanítással szemben kultúrforradalommal akarták kirobbantani a társadalmi forradalmat, és nem fordítva. Hoppon is maradtak a párizsi egyetemek és szalonok vörös őrei, mert nem szívlelték meg Lenin elvtárs tanítását.

Az olvasó: Olyan csúfondáros hangot ütsz meg, mintha az egészhez semmi közöd nem lett volna.

A szerző: Teljes tévedés. Igaz, a marxista, guevarista, maoista utópiákra, úgy is, mint hajdani kárvallott, ellenségesen néztem, szektásságukra pedig úgy, ahogyan félnótásan szájtépő szerepjátásukra lehetett, vagyis enyhe hányingerrel. Ha pófára estek, akkor tenyeremet dörzsöltem kéjes kárörömmel. De mindez keveset von le abból, hogy felajzott érdeklődéssel figyeltem az irodalmi emberábrázolásban készülődő kopernikuszi forradalmat. Aránylag későn került rá sor a képzőművészetekhez képest. Festészetben, szobrászatban az avantgárdok: a futurizmus, kubizmus, dadaizmus, szürrealizmus, expresszionizmus stb. jócskán szétdarabolták ábrázatunk, testünk zárt formáit. Irodalomban ilyesmivel csak a fantasztikus vagy a pikareszk műfajokban játszottak, és bár az orosz formalistáknak a XX. század elején kezdeményezett elméleti megközelítései szinte keresték a választ olyan önazonosságot bontogató, sokszorozó elbeszélők egyes műveiből szivárgó kérdésekre, mint Barrès, Gide, Raymond Roussel, Hofmannsthal, Rilke, Kafka, Dosztojevszkij, Bjelij stb., az ő tevékenységüket berekesztette a sztalinizmus, és arra a francia kezdeményre volt szükség, amely a nyelvészeti fogantatású szépirodalmat utópikusan a társadalom radikális átszervezésének motorjaként fogja fel, hogy az egyéni úttörésekből összeállhasson egy mind tudatosabb, mind zajosabb, magának egyre több befolyást, sőt intézményes hatalmat követelő mozgalom. Még akkor is, ha világmegváltó szándékaikkal nem tudtam azonosulni, észre kellettennem, hogy ezek a modernek – ma egyre inkább a posztmodernek közé sorolják őket, de akkor modernekként iparkodtak ünnepeztetni magukat – úgy firtatják a világra vonatkozó nézeteimet, hogy ezek többé nem lehetnek olyanok, amilyenek addig voltak.

Az olvasó: Hol is tartunk most az idővel? Imént az emigráció kezdeti nehézségeiről, 1957-58-ról beszéltél, most meg már a '68-as szellemi fortyogásról tudósítasz. Kinek nézel te engem?

A szerző: Szeretnék nem olyan benőtt homlokú, gyanakvó neandervölgyinek látni, amilyennek tettetted magadat. Nem időrendről van itt szó, hanem összefüggésekről.

Az olvasó: Azt akarod mondani, hogy '56-os menekültként kerültél közel '68-hoz? Hogy tíz évig csak összefüggtel. Hogy egyebet nem is tettél, egyébre nem is gondoltál?

A szerző: Bevallom, szereztem egy francia irodalomtanári oklevelet.

Az olvasó: És ennek mi köze volt a szerep kérdéséhez? Ezen járt akkor is az eszed?

A szerző: Nem gondolkoztam a szerepen, hanem játszottam. Kellett, mert aszerint bíráltak el. Azt kérték számon tőlem, amit a francia hallgatóktól.

Az olvasó: Szóval tanulmányokat folytattál a Sorbonne-on, érdeklődő külföldiként. Ahogy ezt az életrajzok diszkréten említeni szokták.

A szerző: Azzal a különbséggel, hogy én a tanulmányokat elvégeztem, és besoroltam egyetemistaként a franciák közé. Az ő irodalmukból készültem, nem csak tudásvágyból, hanem megélhetési célból. El kellett sajátítani kiváló módszereik mellett az ő észjárásukat, legalábbis törekedni erre.

Az olvasó: Azonosultál a szereppel?

A szerző: Fenéket.

Az olvasó: Akkor mi lettél?

A szerző: Skizofrén. Kosztolányi Dezsőné szerint férje kedvvel emlegette a berliniek vicces rigmusát: „Gestern noch so fesch und scheen,/ Heute ist Er schizophoren.” Első kötetem záró novellájához ezt a két sort választottam mottónak, kacsintással Kosztolányira, s az én léhelyzetem tömör jellemzésére. Talán tudod, ezeket a novellákat magyar nyelven írtam.

Az olvasó: Belebetegedtél a kettősségbe?

A szerző: Azt te csak szeretnéd. Idegenben élni nem mindig könnyű, de nem sokkal nehezebb, mint élni, csak úgy, helyhatározó nélkül. A kettőződés viszont szabadulás. Például a társadalomtól, amelyik magának követel. A régitől, ha az akar ítélni felett, az újtól, ha az akar gyámkodni. Megszűnik számodra az illetékeségük. Két egérlyuk között kiépítesz magadnak egy menettérít egérutat.

Az olvasó: Mármost gondolatban.

A szerző: Persze, gyakorlatban ráfázhattam volna. Gondolatban viszont mi-csoda játszóterem nyílt. Gyerekkorom óta álmodoztam arról, hogy sok személy lakik bennem. Mihelyt franciák között lettem egyetemista, megbizonyosodtam, hogy legalább kettő vagyok.

Az olvasó: Az kevesebb, mint gyerekkorodban.

A szerző: Viszont behatóbb. Adminisztratív szervek foglalkoztak velünk, mármint kettőnkkel. Székely Boldizsár álnéven írtam több novellámat, magyar nyelvű újságcikkeimet. Első novelláskötetemet Székely Boldizsár és Karátson Endre jegyezte. Minek következtében a Bibliothèque Nationale gondos katalogizálója készített Székely Boldizsárnak egy külön cédulát is. Nem tudván, hogy álnévről van szó, önálló szerzővé avatta. Élőlényé.

Magyarországra is begyűrűztünk. Nagydoktori értekezésemet 1969-ben André Karátson néven jelentettem meg. A franciák, ha az ő nyelvükön van megfelelőjük, szívesen átírják a külföldiek keresztnévét, a könnyebb kiejtés kedvéért. Én az Andréért választottam, mert ha meghagyom az Endré, azt a francia hangtan szabályai szerint Andronek ejtették volna, amitől borsódzott a hátam. Képzeld el: Andro Kárátszon. Akkor már inkább André. Ha beleszületek ebbe a kiejtésbe,

mint például Sárközy, a magyar családból származó francia miniszter, akinek nevét Sarkozynak írják és Szárkozinak (bizalmasan: Szárko) ejtik, nyilván eltűröm, de hát nem ebbe születtem. Ezen viszont az elvtársak akadtak fenn. Egy szemtanú értesítése szerint az MTA Irodalomtudományi Intézete értekezleten vitatkozott arról, hogy könyvem szerzőjét Karátson Endrének vagy Andrénak nevezzék a megírandó recenzióban. Jobb dolguk nem volt nekik akkoriban.

Az olvasó: Doktorandusz is voltál. Meddig is?

A szerző: 1960-tól 1968-ig.

Az olvasó: Ez is szerep volt.

A szerző: Mégpedig fizetett.

Az olvasó: Része a kettősségnek?

A szerző: Intézményes része. Amikor a tanári diplomához (*Licence de Lettres Modernes*) a megfelelő francia szerepet eljátszottam, a folytatáshoz sietve továbbbeveztem az összehasonlító irodalomtörténet (*Littérature Comparée*) szabaddabb vizeire. Ott nem csupán egy irodalommal kellett foglalkozni, hanem legalább kettővel, a diszciplína alapképlete (a+b) szerint. Etiemble sugallatára francia–magyar témát választottam, a szimbolista költészet tárgykörében, azzal az eltökélt szándékkal, hogy a *Nyugat* folyóirat hat legérdekesebb költőjénél részletesen kimutatom a francia poézis meghatározó szerepét.

Az olvasó: Meg akartál itt is felelni?

A szerző: Csak minőségben. Színvonalas munkát vártak el tőlem. Egyébként főleg magamnak akartam megfelelni. Kerestem a magyar műveltségben egy helyet, amelyet vállalhatok. Ahol otthon érezhetem magamat. A *Nyugat* folyóiratot kamaszkorom óta ilyennek véltem, de nem ismertem eléggé, nem elég rendszeresen. Mihelyt rájuk került a sor a gimnáziumi olvasókönyvben, a költők, Ady, Babits, Kosztolányi, kedvenceim lettek, de az ő szabadon viharzó korukat az én hadsereggel és rendőrséggel átszervezett korom nem volt hajlandó sem átfogóan bemutatni, sem szándékaiban megértetni. A polgári radikalizmus küzdelmei és vívódásai már levitézlettnek rémlettek az iskolák államosítása idejében, és fölöslegesen zavarónak a „szovjet típusú” főiskolán, ahol a francia radikalizmus valahogyan kimaradt a történelemoktatásból. Hiányérzettel éltem a *Nyugat* politikai háttérét, műveltségi összefüggéseit illetően, és nyomasztott, hogy a sok lesajnálás, ellenséges nyilatkozat miatt nem láthatok világosan a Monarchia feszültségeiben. A hiányérzethez pedig az is hozzá tartozott, hogy ilyen természetű ismeret híján még a magam által megélt magyar történelmet sem érthetem meg bizonyossággal. Úgy tetszett, ha a múltban nem találok egy szilárd helyet, ahol megvethetem a sarkamat, hiába éltem meg minden idegszálammal az '56-os Forradalmat, ennek vérbefojtása után és távolabbi fogódzkodó híján nem tudok távlatilag gondolkodni Magyarországról sem. Nem lévén sem népies, sem kommunista, nem vállalván különösebb közösséget úgynevezett történelmi osztályommal sem, egy nyugat-európai nyitott, polgári Magyarországot tartottam eszményképemnek. A megértésen túl, nem titkolom, igazságot is kívántam szolgáltatni annak a kultúrának, amelyet a népfrontos szemlélet mostohagyerekként kezelt, egyúttal pedig annak az egyetemi diszciplínának is, az összehasonlító irodalomtörténetnek, amelyet a hivatalos egyetemi ítélőszék a Rákosi-időkben ellenséges, polgári áltudományként száműzött. Emlékeztem, még Budapesten kiadói szobatársnóm, Gergely Er-

zsébet jóvoltából kezembe került Kardos László nagydoktori értekezése Tóth Árpádról, amelyben ennek a roppant művelt és szemmel láthatóan nyugatos érzékenységű férfiúnak kemény szavakkal kellett magától elhárítania még a gondolatát is annak, hogy esetleg megkísérhetné őt a komparatizmus kigyója.

Az olvasó: Ha ilyen alanyian álltál neki, hogyan lehettél tárgyilagos?

A szerző: Fából vaskarikának hangzik, de alanyi szándékaimat leginkább tárgyilagossággal lehetett akkor érvényre juttatnom. Annaira ráérszokolták a nyugatos mozgalom bemutatására és az egyes írók jellemzésére a marxizmus szempontjait, hogy ennek a „pártos indulatnak” a torzításait, elhallgatásait legcélyszerűbben a „burzsoá objektivitással” lehetett helyrehozni. Ami a társadalmi-történelmi előzményeket, körülményeket illeti, igyekeztem a szereplők szándékairól számot adni, a francia irányzatokkal kialakult kapcsolatok vizsgálatánál pedig a filológiai kérdést tartottam szem előtt. A tények beszéltek. Aztán persze az összeállt anyagot én is értelmeztem, arra azonban már 1965–66-ban került sor. Amikor a vállalkozásba fogtam, 1960 őszén feladatommak annak a felmérését tartottam, hogy Ady (vele kezdtem) kitől, mikor, hogyan mit vett át. Pozitívista kéjelgésem aztán persze módszertani hiányérzeteket szültek, de ez már egy későbbi lapra tartozik. Eladdig könyvtárról könyvtárra a marxista értékrend úrhatnám szerepét igyekeztem aláásni legalább olyan konok ellenszenvvel, mint amilyennel az „új regényesek” rángatták le trónusáról az ő „personnage”-ukat.

Az olvasó: Úgy tudom, ez a „könyvtárról könyvtárra” a párizsi Magyar Intézet, az Ecole Normale Supérieure, a Bibliothèque Nationale, az Ecole Nationale des Langues Orientales, a British Museum, a bécsi Nazionalbibliothek olvasótermeit jelenti. Egyetlen magyarországi könyvtárat sem. Nos, ha te kint voltál, hogyan lehettél bent?

A szerző: Ezt a szexológusnak való kérdést Szegedy-Maszák barátom teszi fel előszeretettel. Ami a dolog elvi vonatkozását illeti, egyszer az ő kérdésére azzal a kérdéssel válaszoltam, hogy hát ő meg írt Magyarországon az angol irodalomról – akkor ezt hogyan kell érteni. Fogas kérdés, felelte akkor ő, nyilvánosság előtt. Egyéb választ nem kaptam, s ebből fakadó hiányérzetem tovább termeli a kérdéseket. Vajon ugyanazt a verseskötetet másképpen olvassa az ember egy külföldi könyvtárban, mint egy magyarországi? Valószínűbb, hogy másképpen beszél róla, az viszont miért baj? Korszerűbb, többértelműsége alapuló irodalomszemlélet megférhet-e egy monolitikus jelentéstannal? És hogyan lehet feloldani azt az ellentmondást, hogy a magyar irodalom él-hal azért, hogy felhívja magára a külföld figyelmét, ám viszolyog attól, hogy a külföld véleményét nyilváníthat róla? Olyan véleményt, amely nem egyezik az uralkodó magyar befogással, a „mi így gondoljuk”, „mi így valljuk” feltételezetten minden magyar által elfogadott, elvárt normájával. Nem arról van-e szó, hogy ez a hatalmi indítatású elvárás éppenséggel sebezhetőnek érzi magát, mivel ilyen összhang irodalmi vonatkozásban nem létezik, nem is létezhet? Szóval a kérdésed voltaképpen a gondolat- és szólásszabadság tagadásához jár közel.

Az olvasó: Persze, persze, lehet azt is mondani, hogy több szem többet lát.

A szerző: Ez már a józanabb ész hangja. Hadd mondjam azért mégis, hogy engem nem ez a közhelyes aranyigazság fűtött. Létezett-e akkor több szem? Az irodalom osztályszempontú megközelítését szemellenzősnek tartottam, azt a marxista vezérelvet pedig bosszantóan elvakultnak, amely az irodalmi megnyilvánulásoknak aszerint adott jó vagy rossz bummedlit, hogy szolgálják-e

vagy sem a proletariátus hatalomra jutását, illetve hatalmon maradását. Több szem persze létezett, kiváló is sok esetben, de gazdáik nem mondhattak el mindent, amit láttak, vagy nem úgy, ahogyan szerették volna. Igyekeztem helyetük is mondani azt, amit láttam.

Az olvasó: Nagyon úgy hangzik ez, hogy te egyszerűen kihelyeztél egy ellenzéki nézetet külföldre. Hol van ebben a kettősség?

A szerző: Nem érem be azzal, hogy az összehasonlító irodalmi módszer kettősségét említem. Abban többnyire érvényesül az egyensúlyhiány, akár a franciák művelik, akár a magyarok, mármint utóbbiak közül azok, akik az én diákkorom előtt szabadon vagy a hetvenes évektől kezdve szabadabban tehették. A tanulmány írója szinte magától értetődően a maga nemzeti irodalmának szempontjait juttatja érvényre – más szóval hazabeszél. Mármost ezt én is megtettem, csak éppen nem az anyanyelvemen. Kénytelen-kelletlen végig kellett gondolnom a felvetődő kérdéseket mindkét nyelven; a magyar költőknél található francia nyomokról fordításban számot kellett adnom francia olvasóknak. Szükségszerűen igyekeztem az ő szempontjaikra is figyelni, legalábbis azokra, amelyekkel az akkori Sorbonne-on és az Ecole Normale Supérieure-ön megismerkedtem. Nem volt például fölösleges magyarázni, hogy a politikumot az irodalomban elkerülő baudelaire-i és az ő nyomdokain haladó francia művészetközpontság hogyan termékenyítette meg a közéleti kérdésekkel közvetlenül viaskodó nyugatos poétákat. Más kérdés, mennyire sikerült ez, sok kezdeti csetlés-botlás után. Lényegesnek azonban itt azt tartom, hogy a kényszerű szemléletváltogatás közepette egyre kevesebb akadályát láttam, hogy addigi magyar azonosságomba bizonyos francia azonosság is befészkelődjék. Kerestem persze a kettő szintézisét is. A könyvemet 1966-ban záró kitekintésben azt hangsúlyoztam, a nyugatos modernizmus nem tűnt el a magyar szellemiségből, táplálja a meggyőződést, hogy a Nyugattal való eleven kapcsolat nélkül nincsen igazi élet, más szóval a poétikai hatások vizsgálata elvezet egy roppant civilizációs nehézséghez, mely jellemző egész Közép-Európára. „Hiszen Közép-Európa szintén Európa: összefogó látásmód e téren legalább olyan üdvös lenne, mint a költészetben.”^{***}

Az olvasó: Nagyra vagy a kettősséggel, közben pedig egységről álmodozol. Akkor most melyik kell?

A szerző: Ne játszd már a vakondokat. Arról van szó, hogy ez is kettősség, éppen ilyen a kettősség. Egyébként Európa még most is itt tart. A legtöbb európai ember meghasonlott, és szeretne nem az lenni. De hagyjuk a kortévesztést. Negyven éve, a hidegháborús elzártság idején nem lehetett a Nyugathoz való kapcsolat újrafelvételét nyilvánosan szorgalmazni. Gondolj csak bele. 1968-ban összeakadok a Place de la Sorbonne-on Szabolcsi Miklóssal, aki József Attila evilági helytartójának számított. Mondom neki, Wilhelm Reich jött divatba most Nyugaton. Pszichoanalízis és marxizmus. Nem lehetne éppen most József Atti-

^{***} „(...) il entretient (...) dans l'élite intellectuelle un sentiment solide d'appartenance, le sentiment qu'une vie digne d'être vécue ne peut se concevoir sans contacts vivants avec l'Occident. L'étude des influences poétiques aboutit ainsi à un grave problème de civilisation qui est celui de toute l'Europe Centrale. Car l'Europe Centrale est aussi l'Europe: une vision synthétique ne serait pas moins salutaire ici qu'en poésie.” André Karátson: *Le symbolisme en Hongrie*, Párizs, Presses Universitaires de France, 1969. 447. o.

lát futtatni Párizsban mint '68 magyar előfutárát? Sikeres lenne. Elkapkodnák a verseskötetet. Szabolcsi megvakarja jobb kezével a bal fülét, ahogyan szokta rázós esetekben, s azt feleli: nem olyan szelek fújnak most nálunk. Szóval, amikor a Duna partján nem olyan szelek fújnak, a Szajna partján kellett kárhoztatni a honi elutasítást a Marshall-tervtől a kezdeményezési szabadságig. Mivel a külső ellenfél berlini falat épített, egyértelműen lehetett a megosztás ellen szót emelni a Nyugathoz tartozás nevében – elvégre ezért menekültünk Nyugatra.

Az egyesülés politikai igénye részben egybeesett a személyes meghasonlás elkerülésének a vágyával. Ám csak részben. Ez utóbbit aláásták a hétköznapiak, az idő múlása. A „meghasonlás” egyébként nem teljesen megfelelő szó, mert valami gyötrelmesre utal. A hétköznapiak pedig lehettek olykor ridegek, otthontalanok: például ha egy menekült szakított barátnőjével, akkor az érzelmi hiányérzet nagyobb erővel jelentkezhetett, mint szokásosan – meghitt környezet híján az illetőben az a képzet keletkezhetett, hogy egyedül áll a világban. Átmenetileg, mert a fájdalom a fiatalság életereje rendszerint diadalmaskodott. Gyötrelmesnek egyetlen nemzedéktársam esete mutatkozott. Parancs János látványosan szenvedett.

a) Aki elmenekült a kettősség elől

Az olvasó: Mitől?

A szerző: Attól, hogy ő magyar menekült Párizsban.

Az olvasó: Pedig hány magyarországi magyar szenvedett attól, hogy ő nem lehet Párizsban...

A szerző: Azt hiszem, ez őt nem érdekelte. De az első években nem ismertem jól, azt is mondhatnám, nem vonzott a szenvedése. Színpadiasnak tartottam, amikor az Antony-beli egyetemista-telepen, nagykabátosan a téli latyakba kifeküdt, éppen akkor, amikor a menzára mentek sokan. Hogy látva lássák a keservét. Hogy hallva is hallják, a hollandiai Mikes Kelemen Kör irodalmi estjein akár háromnegyed órán át zuhogtatta egyhangúan gyászos verssorait az udvariasan unatkozó közönségre. Egyszer egy svéd vonaton – a göteborgi magyarok bőkezű meghívására első osztályú fülkében utaztunk, a *Magyar Múhely* szerkesztői meg én – narancsot akart hámozni, a narancs nem hagyta magát, mire ő a padlóhoz vágta. Egy finom, angol szövetbe bújtatott, tojásfejú svéd polgár öltönyére fröcsköltek leginkább a roncsok: ez az úr egy szót sem szólt, pléhpfával törölgette magát.

Az olvasó: Én legalább tiltakoztam volna. Vagy szólok a kalauznak. Ez a pasas nem szenvedett, hanem pózolt.

A szerző: Szenvedett attól is, hogy pózolt. Valóságos volt a szenvedése, segítségért kiáltott a nyilvánossághoz, sosem egy emberhez. Mert úgy érezte, egy közösséget árult el, hát közösség válthatja csak meg. Később megbarátkoztunk, ő visszament Magyarországra, megismerkedett az asztrológiával, s ezen a nyelven apránként kiszedtem belőle, hogy ez a közösség eredetileg Pusztavacsé, az ő szülőfalujáé volt, amelyet apja tiltása ellenére Budapesten folytatandó egyetemi tanulmányokért elhagyott, még a Forradalom előtt. Az első trauma után külföldre távozása a „jaj mit tettem” önkínzó, egész létét fojtogató rettenetével hatalmasodott.

Az olvasó: Ha jól értem, neked éppen az ellentéte volt.

A szerző: Látszatra igen. Én úgy tartottam, a Forradalomnak igaza van, eltip-rása után minden okom megvan arra, hogy a hatalomra került bábkormány el-lensége legyek, erre csak Nyugaton van lehetőség, no meg arra is, hogy veresé-günk után az ellenállásban találjuk meg igazolásunkat. Olyan cselekvésben, olyan kezdeményezésben, amely kicsúszik a magyar párturalom kezéből. S eb-ből a szempontból Parancs jajveszékelése szerintem a honi fogdmegek malmára hajtotta a vizet.

Az olvasó: Nem értem, hogyan barátkoztál meg vele.

A szerző: Akkor került erre sor, amikor egy hosszú beszélgetés során rájöttem, hogy a hatalommal ugyanúgy szemben áll, mint én, de nincs elég lelkiereje távol élni az övéitől. Ezért még jobban dühített a zsarnokság nehézkedési képessége, amellyel maga alá gyűrte a gyengébbeket, hatékonyan szervezte szabadságképte-lenségüket – s ezen nem csak Parancs Jánost, hanem az egész országot értettem. Ám éppen ezért úgy éreztem, hogy az elnyomók módszereit, ahol lehet, ki kell pellengérezni, de semmiképpen sem szabad az elnyomottak felett ítélni. Saj-náltam, hogy Janó – akkor már én is így neveztem – 1964-ben visszament Magyar-országra, fejest ugrott Kádár hínáros medencéjébe, mégis, mikor belőle lektor lett, mint előtte járó ex-kolléga, beszámoltam neki szerkesztői tapasztalataimról.

Az olvasó: Vagyis Parancs beállt az ellenséghez.

A szerző: Nem állt be. Engedett az érzelmi szálaknak, de nem engedett a hata-lomnak, pedig eléggé szekírozták. Arra adott példát, hogy a gyengeség hogyan képes ellenállni. És nehogy gáncsold, mert kiborítalak a karosszékedből. Nekem is vannak érzelmi szálaim. Ahogy idegenkedve elnéztem a kezdeti rosszgyerek-tempóit, az exhibicionizmusát, a toporzékolását, az a gyanúm támadt, hogy én mindezt már ismerem. Az öcsém jutott eszembe. Mihelyt felhagyott a gyászhu-szár-szereppel, és nem akart savanyú ábrázattal terrorizálni, jóban lettem vele, illetve jóban lettünk, mert ilyesmihez két ember kell. Nekem még könnyebben ment a barátkozás a parasztfiúval, mint neki az úrigyerekkel, de átlépte ő is a vá-lasztóvonalat: egymás jóhiszeműségében sosem kételkedtünk, és ha tehettük, segítettük egymást derekasan. Tudtam róla, hogy hazatértével olyan magyar költő lett belőle, aki Párizsba vágódik, ő pedig egyengetni akarta visszatérte-met a magyarországi magyar irodalomba. Nem csak azért, mert, gondolom, megbecsült, hanem azért is, mert meg akart menteni attól, amit ő meghasonlás-nak tartott. Valószínűleg kivetítette reám, reánk, párizsi barátaira azt a szenvedést, amit a kettősség fenyegetése miatt ő a nyolc emigrációs évében megélt.

Az olvasó: Te ezt naivitásnak tartod, úgy látom. Pedig az imént még az egység vágyáról beszéltél.

A szerző: Amikor Janó érzésküldet kapott, és lábának amputálásával fenye-gették az orvosok, akkor én is szállítottam neki rendületlenül a nikotinról le-szoktató francia szereket. Nem igazán hittem a hatékonyságukban, és mégis erőlködtem, mert anyai nagybátyámnak érzésküldet miatt mindkét lábát levág-ták, és tudtam, milyen iszonyú megpróbáltatásról van szó. Láb nélkül nem lehe-tett már teljes élete. Janó is azt gondolhatta, az országhoz tartozás nélkül a kinti író nem teljesedhet ki. Az ő szempontjából nem beszélhetek naivitásról. Erre még visszatérek. Itt annyit, hogy az egység vágya nem jelenti azt, hogy egység nélkül nem lehet érdekesen élni.

b) Ami a kettősség mellett szól

Az olvasó: Mennyiben? Kiböknéd végre?

A szerző: Például az egység vágya nem csupán kínoz, mint Parancs Janó esetében. Az ember persze azért vágyódik valamire, mert azt jobbnak tartja annál, ami van, annál, amit hiánynak érez. Ami engem illet, a hatvanas években Magyarországon távollétében, hiányában kutattam a magyar költészetben fellelhető francia hatásokat a századfordulón. Eszményíthettem volna a hont, ahol élnem, halmom kell. Azonban minden ilyen kísértésnél visszakérdeztem: nem azért vagyok-e kint, mert ez a hon a valóságban nem létezik? Hogy csupán a magam esetére szorítkozzam: kutatóként nem venne körül olyan közösség, amely ösztönözhetne kezdeményezésre, gondolati szabadságom gyakorlására, olyan közösség, amely megbecsülhetné függetlenül elért eredményeimet. Ismertem olyan kutatót, aki hazai pályán szigetelődött el, és szenvedett a belső számkivetettségétől, mint Parancs a kintitől. Ám a visszakérdezésben bátorított maga az anyag, amelyen dolgoztam. Ady 1904-ből származó párizsi noteszkönyvében, onnantól kezdve cikkeiben, verseiben szüntelenül ostromozta Magyarországot, azonban ő a „magyar ugaron” nem csupán az idejétmúlt feudális és klerikális hatalmat értette. Odasorolta a „félműveltséget”, a „korrupciót”, s amúgy általában az élet elégtelen minőségét az ő franciaországi benyomásaihoz hasonlítva. Álmodott ő egy Magyarországról, de az egy másik ország volt, nem a meglevő. Ő a meglevőtől elhatárolta magát, az eljövendővel vágyott egységre. Nem óhajtom magamat Adyhoz hasonlítani; azt szemléltetném csupán, hogy az egység vágya lehet erőforrás: cselekvésre ösztönöz, érdekessé teszi a kettősséget, mely nélkül nem létezne, mivel egész egyszerűen nem lenne szükség rá.

Az olvasó: Negatívumból hozol ki pozitívumot. „Hátulról mellbe”-okoskodás ez. Enélkül nem tudsz semmit a kettősség javára írni?

A szerző: Listát kívánsz a kettősség jótéteményeiről? Sorolok hármat kapásból. Divatos manapság a palimpszesztet emlegetni, szellemi többletét méltányolni. Sok magyar szótárból hiányzik a szó, de azért te már hallottál azokról a pergamenekről, amelyekről az eredetileg rájuk festett szöveget levakarták, helyébe újat írtak, mindamellett a felülíráson áttetszik a hajdaninak a nyoma is. Irodalmi játék volt Edgar Allan Poe-nál és Jorge Luis Borgesnél, Ferdinand de Saussure nyomán Gérard Genette az irodalomból táplálkozó irodalom metaforájává tette, vagyis minden irodalomévá, hiszen a realista irodalom mögött is szövegalakzatok és öröklött minták húzódnak meg, az úgynevezett „valóságot” ezek hozzák létre. De ne bonyolítsuk. Beérem azzal, hogy az emigrációs kettősségben szintén palimpszesztet ismerek fel, hiszen az elmosódó „őhazai” emlékek szüntelenül átütnek a friss újvilági élményeken. És nem csak akkor, ha az újvilágiak kellemetlenek, és az ember ezek elől ösztönösen a régi kellemesekhez menekül. A fordítottja is igaz. Ennek tulajdonítható például, hogy amikor az említett skandináviai utazás során, a Németország és Dánia között közlekedő komphajó első osztályú ebédlőjében ezüst evőeszközökkel hatalmas villásreggelit pakoltunk be, Parancs Janó nem csettintett az élvezettől, hanem emlékezésbe fogott arról, hogy az ínségtől egyszer az istállóban a szalmát ette, és mondta volna hosszabban is frissen pirított vajas toastjára többféle lekvárt kenve fel, ha a

mellette ülő Nagy Pali nem szakítja félbe überelési szándékkal, mert ő egyszer, Sárospatakon rettenetes éhségében a cipőfűzőjét ette meg. *Suave mari magno*, ahogy Lucretius fejtegeti. Nem cifrázom a sort a jóban a jóra s a rosszban a rosszra való emlékezés módozataival. Inkább a franciában ható magyar emléket említem, amikor a tenger vize életemben először a torkomra ment, és a só akkor csikart a legerősebben, amikor a Balaton vizére emlékeztem. Vagy a magyarban áthallatszó francia szót: tartalom – *tarte à l'homme*, amivel Nagy Pali játszott, vagy Légiposta – *l'égiposta*, ahogyan a párizsi Márton Laci írta egyik novelláskötetének címét. A palimpszeszt irodalom, szójáték, de legalább annyira lélektani szellemjárás, optikai csalódás, kor- és helytévesztés, mindenképpen olyan játék vagy mágia, amivel a kettősség ajándékozta meg az emberi érzékenységet.

Az olvasó: Ezek rebbenések, imponderabiliák. Ha ilyesmivel játszol, előbb-utóbb ütődött leszel.

A szerző: Menjünk akkor tovább. A palimpszeszt után a metamorfózis következik, az átváltozás. Nem csak érzékelési hatásokról van szó, hanem a személyiség szabad átjárásáról egy másik személyiségbe. Mely szintén az övé. Rendkívüli módon megnövekszik a képesség a távolságtartásra. Távolságtartás másokkal szemben. Egy francia társaságban, mely nem túl barátságos, helyett, hogy zavarba jönnél, besétálnál az utcájukba, ahol megsebezhetnek, azt nézed, ki hogyan játssza meg magát, magyar szemszögből figyeled őket, pontozod színészi teljesítményüket, és lábára lépsz annak, aki a legkevesebb pontot kapja. Ugyanezt megteheted magyar társasággal, ahol átlépsz francia alakmásodba, és kivesézed őket olyan fogalmakkal, amelyektől ők idegenné lesznek és csupa furcsasággá.

Az olvasó: (felgerjedve) Ez az. Szétszedni a szentképeket, kipukkasztani a felfuvalkodott hólyagokat. Az ércnél maradandóbbakat maró savakkal locsolni. Megnyúzni őket kritikai késsel.

A szerző: Rögtön nekiállsz hozsannázni a sorozatgyilkosoknak. Öncélú szadizmusból. Nem is jut eszedbe, hogy a távolságtartás jót tesz a gondolkodásnak. Messzebről jobban látod az összképet, az összképben a viszonylagosságot. Ami ott magasztos, az itt nevetséges.

Az olvasó: Ha nevetséges, miért kíméled?

A szerző: Mert tudok a nevetséges szempontjából is nézni. Türelemre hajlok. Ezt cselekszem magammal is. Világosabban látom a magyar oldalam hibáit, ha a francia oldaláról nézem, és helytállóbban kritizálok a franciát, ha a magyarból veszem szemügyre. Ha pedig azt nézem, hogy mindkettő én vagyok, akkor megértően bánok magammal.

Az olvasó: Vagy bedilizel, ha nincs egyensúlyérzéked.

A szerző: Valamennyi biztos van, különben már régen neked estünk volna.

Az olvasó: Ketten egy ellen?

A szerző: Úgy biztosabb. Látnád, hogy nem egymás szemét vájjuk ki, hanem a tiédet. Többségben az erő. A kettősség többlet. Ez a harmadik jótéteménye. Csak azok nem látják, akik befogják a kívájt szemüket. Bőség. Gazdagság. Két kultúrából táplálkozni szélesebb látókört jelent, gyorsabb, biztosabb tájékozódási lehetőséget, nyitottságot a műveltség megújulásának elfogadására, indíttatást a műveltség megújítására.

Az olvasó: Dicsekszel?

A szerző: Csak az egyensúlyt kívánom valamennyire helyrebillenteni. Eleget vágják a fejünkhöz, hogy meghasonlottunk. Különben sem csupán rólam van szó. Elvégre mások is élnek az ország határain túl. A kilencvenes évek legelején a hollandiai Mikes Kelemen Kör tanulmányi napjaira a trianoni kisebbségek szellemi életét tűzte ki témának. Érthető és megható panaszkodás tört ki az előadókból, akik az egy Végel László (akkor még Jugoszlávia) kivételével mind a magyar közösségek elszigeteltségét fájlalták. Egy idő után Kibédi Varga Áron megkérdezte, nem jelent-e valamiképpen nyitottságot, gazdagodási lehetőséget az, hogy két nyelven tájékozódhatnak – román vagy szlovák fordításban hozzáférhetnek olyan fontos angol vagy francia művekhez, amelyek esetleg nincsenek még magyarra átültetve. Írhatnak is másik nyelvük közönségének, részt vehetnek a másik ország irodalmi életében. Szóval a kettősség előnyeit firtatta, ami nem egészen illett az ottani és akkori általános hangulatba, jóllehet magát a szempontot csak szemellenzősen lehetett vitatni.

Az olvasó olyasmit morog, hogy ki szereti az olyan idegen nyelvet, amit reá kényszerítenek.

A szerző: Amikor a ruszlik nyelve kötelezővé lett a magyar iskolákban, én nem tanultam oroszul, nemzeti daccal utasítottam vissza a davajosok idiómáját. Bántam aztán, bánom ma is, hogy nem tudom az orosz remekírókat eredetiben olvasni. Önmagában nincs rossz tudás, inkább a felhasználásával lehet baj. Talán idetartozik az ismert kísérlet is a két egérrel. Az egyiket bedobják egy bödön tejbe, pofákat vág, mást nem tesz, elsüllyed és megfullad. A másikat is bedobják, az viszont kapálódzik, paskolja a tejet, amely szép lassan megsűrűsödik. Az egér kikecmereg a bödön szélére, és cincogva ízlelgeti bajszán a vaját, amelyet ő maga köpült.

Az olvasó: Hogy kerül ide ez a két rágcsáló?

A szerző: Példának arra: lehet a hátrányból előnyt is kovácsolni. Van, aki belefullad a kettősségbe, mert meg akar felelni az egység mintaképének, van, aki az egységtől való szabadulást választja.

Az olvasó: Az egység rovására. Nem úgy hívják ezt, hogy árulás?

A szerző: A nagyon korlátozott és ádázul irigy emberek bizonyára így hívják. Hozzáteszem: a gyávák, akik rettegnek minden szokatlantól, általában az ismeretlentől. Aminek nem olyan a szaga, mint az ő akluké. Ahol attól félnek, hogy nem lehetnek kiskirályok, nem lehetnek sem szépek, sem okosok, még érdekesek sem. Az elzárkózók, az egymásba görcsösen kapaszkodók, akik nem fogják fel, hogy az is hasznukra lehet, amit nem tudnak ellenőrizni, és hogy mások máshol más képet alkotnak róluk, mint amit ők alkotnak magukról központilag. Ezek az emberek árulásnak hívják az olyan szolgálatot, amely nem az ő elvárásuknak felel meg. Egy csomó előnyt elrúgnak maguktól, mert nem a hatalmukat szolgálja. Igen, a kettősség kicsúszik a kezükből.

Az olvasó: No, és te, aki azzal kérkedsz, hogy dús kettősségedben nem vesztetted szem elől az egységet, mondd akkor meg, miképpen képzelted el ezt a kapcsolatot.

A szerző: Esményítettem sokáig. Csak éppen nem úgy gondoltam rá mint meglevőre, hanem mint eljövendőre. Megvalósítandóra.

Az olvasó: Álmodoztál?

A szerző: Azt is tettem. Ötvenhat leverését nem lehetett annyiban hagyni.

Többismeretlenes álom

*Két szál füstön lóg a Föld,
a vékony az enyém, az övé a vastag.
Elnyomom a csikket, már nem rakok a tűzre,
egy szál füstön lóg a Föld,
aztán az is elvékonyodik,
elszegényedik, megöregszik, meghal.*

*Azt álmodom, hogy gyilkos leszek,
ha nem lesz egy hajszál, ami megtart.*

*Hajnal körül, bibliai tájon
balról jobbra átvonul a dátum.
Elöl a nyáj: a másodpercek,
a perc, óra, nap, majd a hónap,
mögöttük végül három
fiával elballag a kettes.
És reggel lesz, budapesti reggel.*

*Azt álmodtam, hogy gyilkos vagyok,
mert voltam már, legalábbis egyszer.*

*Két szál vízszintes füst az égen,
repülőszar, egészen friss még.
Cigaretta, utca, újság, levegő,
és már nincs is kondenzcsík az égen.
A gyilkosság a füstbe ment, tudom,
benne bújt el, nehogy elkövessék,*

*és van mögöttem valaki a sorban,
akire már nem jut felelősség.*

Egy megmaradt házasság

*Naiv maradtál, mint a pára.
Felszállsz, leszállsz,
meg-megülsz az ablakon,
én pedig nézlek, lélegezlek,
ki is, be is,
mert én is itt lakom.*

*Egy eltűnt színházban élünk,
már csak két elhúzott
függöny jelzi, hol volt.
A nap besüt, az idő múlik,
nem mondanám,
ha nem volnál meghatódós.*

*Az idő múlik, a nap elsüt
ferdén, mert tél van,
egész az alvó kutyáig.
A kétszer kettő jutott eszembe
róla reggel,
s jár az agyam még délután is.*

*Most boldog vagyok, mert egyben látom,
aminek rég
szét kellett volna esni,
te naiva vagy, bízol bennem,
megmondod: négy,
és tudom, hogy nem nevensz ki.*

Őszi mondóka

*Mögöttünk végre elmaradt a múlt
Majszolgom a mandulás jelent
Darázs vagyok félig belefúlva
Szeretkezéseink szirupidejébe*

2005 szeptemberében

Veterán kötél táncos

*Megfáradt kötél táncos, a szakma veteránja,
remegő inakkal fellépésre indul.
Még hisz abban, hogy átjut a túloldalra,
de egyensúlyérzéke már nem a régi.
Elég egy rossz mozdulat, és akkor –
igaz, van alatta sűrű védőháló,
de ha megbillen, s lezuhan a mélybe,
soha többé nem léphet már kötélre,
és majd csak otthon egy-egy látogatónak
meséli el világcirruszi emlékeit,
mind fakulóbb fényképeket mutogatva.*

Füst Milán Krakkóban

*Azután jött az esti fény, és arannyal
vonta be fák zöld kontúrjait,
az éles fűből mákvirág meredt fel,
s egy ablakból hegedű szólt meg zongora.
Harmincéves vagyok és szomorú,
hogy tíz év múlva mily öreg leszek,
és elmúlik az életem anélkül,
hogy megírtam volna azt a művet,
amelyért érdemes lenne komor szenvedéllyel
szerepelni, szenvedni és szeretni
ebben a tűnő fény-árnyékvilágban!*

EREDET NÉLKÜLI FORDÍTÁS MŰVE

Baka István Sztjepan Pehotnij-ciklusáról

„Kevés jutott nekem, s hangom se harsány, / de élek mégis, és a földön itt / valaki bennem is gyönyörködik: / kései sarjam fölhalálja majd tán / versemben sorsomat; s ki tudja? hátha / hasonlít lelkünk arcvonás szerint, / s úgy lelek benne olvasómra, mint / kortársaim közt egy igaz barátira.”¹ Egy kései sarj, Oszip Mandelstam Baratinszkij *Osztályrészem* című versét olvasva veti papírra *A beszélgetőtársról* szóló esszéjét, és benne az ismertté vált sorokat: „Minden embernek vannak barátai. Miért ne fordulhatna a költő is barátaival, a hozzá természetből fogva közel álló emberekhez? A hajós a kritikus pillanatban lezárt palackot hajít az óceán vizébe nevével és sorsának leírásával. Hosszú esztendő múltán, miután a dűnék között hányódott, és megtalálom a homokban, elolvasom a levelet, megismerem az esemény dátumát, az elhunyt végakarátát. Jogomban állt ezt tennem. Nem idegen levelet nyitottam fel. A palackba zárt levél annak szólt, aki meggleli. Én találtam rá. Tehát a titokzatos címzett is én vagyok.”² Mandelstam szavainak igazát e sorok története igazolja. Mert jött egy harmadik költő is, immár nem orosz, hanem német, Paul Celan, Mandelstam fordítója, aki 1958-ban, amikor átvette Bréma szabad Hanza-városának irodalmi díját, ezt mondta: „A vers, mint a nyelv egyik megjelenési formája, lényege szerint párbeszédszerű, ezért palackposta lehet, amit abban a reményben bocsátanak vízre – persze nem mindig megingathatatlan reménnyel –, hogy valahol és valamikor partot ér, szívtájékon talán. A versek is ilyenek: úton vannak valami felé. Mi felé? Egy nyitott, elfoglaható, egy megszólítható személy felé, aki éppen te vagy, a megszólítható valóság felé. Úgy gondolom, ilyen valóságokról van szó a versben.”

Jött tehát egy harmadik költő, aki értette a palackposta üzenetét, és úgy vette át, hogy lefordította egy másik nyelvre. A metafora, a palackpostáé, nem csupán a vers és a versolvasó helyzetének megvilágítására alkalmas, hanem a fordítására is. Az ilyen metaforák egyáltalán nem idegenek a fordításról szóló diskurzustól. Amint mindannyian emlékszünk rá, Walter Benjamin ugyanezre a célra a visszhang metaforáját vetette be. Szerinte a fordító feladata az, hogy megglelje azt az egyedüli helyet, ahol megszólaltatható a visszhang, ami az egyetlen nyelvet, a minden nyelvet által elgondoltat hallhatóvá teszi. A visszhang benjamini metaforája az egyetlen nyelv bábeli mítoszához tér vissza. A fordítás messiási munkája e mítosz visszafordítására vállalkozik, az egymást nem értő nyelvek sokaságában leli meg a minden nyelvet értő egyetlen felé vezető végtelen utat. A palackposta metaforájának nincs szüksége a benjamini beszéd transzcendentális feltételeire. Amikor a fordító a saját nyelvén adja vissza az idegen eredetit, különleges, és igazán intenzíven csak a fordítás esetében tapasztalt viszonyt kell kialakítania saját nyelvével, meg kell hallania benne az idegent, neki magának is ki kell mozdulnia a saját nyelvéből, ahogyan az eredeti is képes kimozdulni eredetéből.

A találkozás valahol a kettő között jön létre, egy olyan nyelvben, ami azelőtt nem létezett. Érdemes ezzel kapcsolatban újra felidéznünk Baratinszkij sorait. Nála ugyanezzel a

¹ Csoóri Sándor fordítása.

² Oszip Mandelstam: „A beszélgetőtársról”, in: *Árnyak tánca*, Széphalom, Bp., 1992. 53.

viszonnyal találkozunk, de nem a térben, hanem az időben: „kései sarjam fölhalálja majd tán / versemben sorsomat; s ki tudja? hátha / hasonlít lelkünk arcvonás szerint, / úgy lelek benne olvasómra, mint / kortársaim közt egy igaz barátára”. Mandelstam számára fontos, hogy a palackposta címzettje, vagyis aki a sorsára bocsátott írás címzettjévé válik, megismerje „az esemény”, az írás „dátumát”, mert a megértés útjainak mindenképpen keresztezniük kell e dátumot, nem haladhatnak el mellette. Ezért mi sem kerülhetjük ki az időnek azt az örvénylését, ami Baratsinszkij versében veszi kezdetét. Az idegenség és a megszólítás örvénylése ez, amiről Celan *Meridián* című beszédében majd Mandelstammal és Baratsinszkijjal egybehangzóan azt mondja: „A vers a másik felé igyekszik. Szüksége van erre a másra, szüksége van a találkozásra. Fölkeresi őt és megszólítja. (...) A vers – miféle körülmények között! – a befogadó versévé válik, a jelenség iránt – még mindig – fogékony ember versévé, aki kérdezi és megszólítja a jelenséget, így lesz a vers beszélgetés, gyakran kétségebeesett beszélgetés.”³ De mikor zajlik ez a beszélgetés, mikor válik két lélek arcvonásuk szerint hasonlóvá? A kései sarj Baratsinszkij versében „az esemény dátumán” áthaladva a költő kortársává válik. Kortársak, sőt barátok lesznek, egyszerre két időben, az írásban és az olvasásban, mindkettőben tehát és egyikben sem, hiszen az olvasás „távolságot követel, és a közeledésnek egy bizonyos módját kívánja meg”.⁴

Bizonyára vannak olyanok, akik megfontolandó érvekkel vitatnák, valóban a megértés, sőt az egyetértés katarzisa felé vezet-e a vers útja, és hogy egyáltalán szükség van-e egyetértésre a katarzishoz. Ha valóban vitára kerülne sor, én is a kétkedők közé tartoznék. Még nehezebb kérdés, hogy a barátságnak van-e bármiféle létjogosultsága az olvasásban, vagy ez csupán a költők vágya. A palackposta metaforájához nagyon közel járva írja József Attila: „Csak az olvassa versemet, / ki ismer engem és szeret, / mivel a semmi-ben hajóz”. A barátság a teljes igenlés és elkötelezettség válasza egy létező idegenségére, előzetes odafordulás, sosem visszafizethető előleg. Baratsinszkij versében az „igaz barát” szava kelti az idő örvénylését. Ugyanez az örvénylés tartja mozgásban a *Gedächtnis* és az *Erinnerung* különbségét Derrida *Mémoires Paul de Man* című munkájában, ahol ezt olvassuk: „Felmerül a kérdés, hogy a legigenlőbb hűség, a legelmélyültebb emlékezeti *aktus* nem kötelez-e el egy semmiféle jelenléti formára vissza nem vezethető *abszolút múlt* mellett: amilyen a halott-létező, aki *maga* sose tér már vissza, sose lesz ott többé jelen, hogy feleljen a hitre vagy viszonozza. (...) Az »élő jelen«, amely két barátot összehoz – ez a barátság –, az emlékezet hihetetlen színtere abszolút múlt időben íródik a jelen pillanatban.”⁵ A barátság előlege az, ami az olvasás fenntartásával lehetővé teszi az ellenszegülést, a megértés elhalasztását, az egybegyűjtés rendszert építő intencióinak megtámadását.

A fordítás legalapvetőbb élménye tapasztalataim szerint a nyelv magától értetődőségének elvesztése, mégpedig szó szerint: az eredeti szövegben meglazul a beszélő nyelv és az elmondott dolgok egysége, hogy egy másik nyelv közbejöttével váljék újra érthetővé. A célnyelven megszülető szöveg viszont önnön forrásaként őrzi az eredeti idegenségét, fordíthatóságába vetett bizalmát. E bizalomra a versfordítás akkor felel helyesen, ha a filológiai pontosság elve szerint a lehető leghűségesebben tartja magát az eredetihez, mégsem csupán a szöveget, hanem a versek költőiségét igyekszik megőrizni egy másik nyelven, azaz – amint Celan írja egyik levelében Gleb Struvénak Mandelstam fordítása kapcsán – ha képes visszaadni „a költemény alkatát és a beszélő összetéveszthetetlen vízjelét”. A költőiségnek természetesen semmi köze a jóhangzáshoz, a képek ügyes használatához, és semmiképpen sem merül ki a kézművességben. Amikor Celan megpróbálja körülírni, miért vált Mandelstam verseinek elkötelezettjévé, ezt mondja róluk: „az elhá-

³ Paul Celan: „Meridián”, in: *Paul Celan versei*, Enigma, Bp., 1996. 11.

⁴ Paul Celan: i. m., 8.

⁵ Jacques Derrida: *Mémoires Paul de Man számára*, József Műhely Kiadó, Bp., 1998. 83.

ríthatatlan igazság erejével hatnak rám, ami érzékelhetőségét és körvonalait annak köszönheti, hogy szomszédos a legvégletesebbel, az elviselhetőt meghaladó kellemetlenséggel” (*Unheimlichkeit*). Miközben az ilyen mű fordítása jóáll az eredeti vers és általában egy másik nyelv igazáért – mert másképpen nem lehet fordítani, csak ha az ember előzetesen hisz a másik igazában –, nem csupán az elviselhetőt meghaladó kellemetlenséggel találkozunk, hanem a szó szoros értelmében otthontalanná (*un-heimlich*) kell válnia, és azzá is válik, a versben és a versen túl, hiszen a vers igazsága továbbkíséri.

De mi teszi egyáltalán lefordíthatóvá a verset, miközben maga az esztétikai élmény nem közvetíthető? Miért szólalhat meg a vers különböző nyelveken, és miért tekintjük ezeket a megszólalásokat egy paradigma változatainak? Nyilvánvalóan van valami a versben, amit egyetlen nyelv, az eredeti sem birtokolhat, van benne valami, ami minden tulajdonlásnak, elsajátításnak ellenszegül, valami nem befejezett, szüntelenül kezdődő, amit a maga nyitottságában, eldönthetetlenségében többnyire mégis az eredeti közelít meg leginkább. A fordítás feladata az, hogy ezt az egyetlen nyelvhez sem tartozó nyitottságot egy az eredetitől eltérő, másik nyelvben megnyissa, ezzel tanúságot téve a vers birtokolhatatlanságáról.

Paul Celan *Beszélgetés a hegyen* című prózájában ezt olvassuk a nyelvnek erről a birtokolhatatlan közepéről: „das ist die Sprache, die hier gilt, (...) eine Sprache, nicht für dich und nicht für mich – denn, frag ich, für wen ist sie gedacht, die Erde, nicht für dich, sag ich, ist sie gedacht, und nicht für mich –, eine Sprache, je nun, ohne Ich und ohne Du, lauter Er, lauter Es, verstehst du, lauter Sie, und nichts als das.”⁶ Az elbeszélést Celan 1959 augusztusában írta, akkoriban tehát, amikor intenzíven foglalkozott Mandelstam költészetével. Így talán nem túlzás, ha a *Beszélgetés a hegyen* felismerését Mandelstam *Nem birtokolhatom...* című versével hozzuk kapcsolatba. A nyelv birtokolhatatlan közepét a vers két tagadással közelíti meg:

Не у меня, не у тебя – у них
Вся сила окончаний родовых:⁷
И с воздухом поющ тростник и скважист,
(...)
Нет имени у них.

Ez a vers a *Sófényű csillagok* című válogatásban két fordításban is olvasható magyarul.⁸ Az egyik Bella István műve, a másik Baka Istváné. Bella István így fordítja az első két sort: „Nem én, nem is te – egyedül csak ők: / szövegváraink a mi ősi erőnk”. Bella szövegszerűen is félreérti, és félreértésével a második sorban lényegében lerombolja a verset. Mandelstam radikális állításának megsemmisítésére a 90. zsolttár kezdősorát használja fel, a birtokolhatatlan többes szám harmadik személyt, amiről később nála is azt olvassuk, „nincs nevük”, ezzel vonja vissza a többes szám első személy birtokosi körébe, hogy aztán a harmadik sorban a természet dolgait, a kavicsot és a nádat is birtokolhatóvá tegye. Baka filológiailag is pontos fordítása viszont éppen a birtoklás lehetetlenségére helyezi a hangsúlyt: „Nem birtokolhatom se én, se te – / övék a ragok, jelek ereje: / a nád az ő legüktől énekelhet”.

Ha úgy van, amint gondoljuk, hogy a fordítás két nyelv között közvetítve az egyetlen nyelvben sem megnevezhetőt és birtokolhatót közelíti, azt, amihez Mandelstam verse a lélegzet-teher metaforájával jut a legközelebb, és aminek kiáradását Celan a lélegzetvál-

⁶ Paul Celan: *Gesammelte Werke*, 3. Bd., Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1986. 170–171. A részlet nem fordítható le pontosan magyarra, mert a magyarban nem háromszorozódik meg a nemek szerint az egyes szám harmadik személyű személyes névmás.

⁷ А родовых szó jelentésében szintén szerepet kapnak a szövegződésekkel jelölt nemi különbségek.

⁸ Oszip Mandelstam: *Sófényű csillagok*, Móra, Bp., 1991. 200–201.

tás pillanatában érzékeli, akkor a fordítás tapasztalatai nem csupán visszahelyezhetők az originális költészet közegébe, hanem egyenesen szükséges e tapasztalatok visszahelyezése, mert a névtelen, a nyelv előtti vagy a nyelven túli beszéd szférája csak a fordíthatóság tudatában nyílhat meg.

Baka István ezt a fordulatot hajtotta végre példaszerűen *Sztyepan Pehotnij testamentuma* című kötetében, és azon belül is leginkább a címadó ciklusban. Sztyepan Pehotnijt az 1920-as évek pétérvári költőjeként kell elképzelnünk, Mandelstam, Ahmatova és Hodaszevics társaként. Olyan költőként tehát, akiben olthatatlan vágy él a világkultúra iránt, aki az *Alá szállás a moszkvai metró*n című vers tanúsága szerint úgy véli, hogy a szó kulturális és tárgyi jelentése meglepő kölcsönösséget mutat, és hisz abban, hogy a hölderlini „szűkös idő” zűrzavara renddé formálható a klasszikus görögség és a megtestesülés keresztény mítoszának örökségében. Amit Szilágyi Ákos Mandelstamról és Ahmatováról mond, Pehotnijról is elmondható: „Ők a kultúrában már létező harmónia és igazság, egy kikezdzhetetlen erkölcsi autonómia nevében tagadják a létező káoszt. Ezért nem tud megtestesülni bennük a forradalom, és ezért tud csak bennük megtestesülni a kultúra- és életellenes totális álammal szembeni lírai tiltakozás és ellenállás.”⁹ A poétikai nyitottság azonban feloldhatatlan feszültségbe kerül az életkörülmények zártságával, a folytonos fenyegetettséggel: „Mint Saljapin a félbeszakított / Don Carlosról mentem haza lopódzva / Ágyú se szólt Maxim se kattogott / Éreztem mégis üthet még az óra // S ránk villan újra Iljics fogsora / A jövőendő protézis Auróra”. (*Előadás után*) Pehotnijból azonban Mandelstammal ellentétben hiányzik minden heroizmus. Ő nem ír nyíltan zsarnokgyűlölő verseket, nem követ el szimbolikus öngyilkosságot, inkább Baudelaire parnasszizmusának¹⁰ áthangolásával egyfajta emelkedett sztoikusságban őrzi meg erkölcsi egységét a halál hatalmaival szemben: „Angyalkürt ébreszt vagy az Auróra / Ágyúszava, mindegy lesz énnekem, / Szaz is, hogy mennybe szálllok vagy pokolra / Taszít alá közömbös végzetem.” (*Testamentum*) A sztoikus kívülállás háttérében azonban nem valamiféle belső harmónia biztonsága, éppen ellenkezőleg, a külső-belső széthullás, szétartás tapasztalata húzódik meg. Ha Pehotnij verseit az én biográfiai ájaként olvassuk, igaza van Fried Istvánnak, aki felhívja a figyelmet, hogy a pétérvári bolyongás, a város labirintusának bejárása során az idővel való azonosulás vágya határozza meg a líra színpadára állított személyt, és a bolyongás a hazatalálás lehetetlenségében, a nyelvi megértés csődjében teljesedik ki.¹¹ Fried István értelmezése a ciklus utolsó előtti versének záró soraira hivatkozik, mégpedig a lehető legnagyobb nyomatékkal. Nem csupán a Pehotnij-ciklus létrejöttét megvilágító gondolatokat olvas ki a *Ha minden széthull* című versből, hanem az egész kötet, sőt Baka egész lírai világképnek megközelítésében is kitüntetett szerepet biztosít a költeménynek:

szégyenedben úgy kalimpálsz

Egész testeddel mintha az Idő

Combjai közt

Ezért kíván magába

Fogadni tán e kapualj ahol

Síkos sötétségben előre-hátra

Botladozol de végső rándulásod

Után se lágyabb egyre merevebb

Leszel hacsak föl nem cibál szitkozódva

Ki nem zavar a házfelügyelőnő

⁹ Szilágyi Ákos: „A megtestesülés lírája”, in: Oszip Mandelstam: *Sófényű csillagok*, 12.

¹⁰ Fried István: *Árnyak közt mulandó árny*, Tiszatáj, Szeged, 1999. 105.

¹¹ Fried István: i. m. 99.

A biografikus olvasatok a személy történetének, egyedi látásmódjának nyomait kutatják a versekben, minthogy a személyt magát a megszólaló beszéd eredetének tekintik. Úgy vélem azonban, a *Sztyepan Pehotnij testamentumának* esetében az értelmezésnek azon rendkívüli tény tudatosításából kell kiindulnia, hogy a ciklus az eredet nélküli fordítás műve. Az oroszul feltüntetett címek arra utalnak, hogy a magyar verseket orosz nyelvű versek előzik meg, csakhogy amint Sztyepan Pehotnij sem személy, és még csak nem is szerep, alteregó vagy maszk, hanem Baka István nevének orosz fordítása, úgy a parataxisok utalásai is a szövegek üres terébe mutatnak. De vajon nem cáfolja-e az eredetnélküliség feltételezését az a másik, épp ily kevésbé elhanyagolható tény, hogy a könyv borítóján Baka István neve szerzőnévként szerepel? Jogi fogalmak szerint tehát ő Sztyepan Pehotnij verseinek tulajdonosa, egyezményes ontológiai értelemben pedig alkotójuk. Mégsem hiszem, hogy ez az egyszerű ellenvetés cáfolná értelmezésemet. A név ugyanis csak akkor töltheti be egyértelmű kijelölő szerepét, ha nem engedi magát alakzatokba vonni, és ha megőrzi nyelvi azonosságát, vagyis ha a nyelvi jelek között egyedüli módon tökéletesen rezisztens mindennemű fordítással szemben. Ismeretes persze, hogy a magyar fordítástörténet nem is oly rövid korszakában bizonyos szerzők keresztnévét lefordítottuk magyarra, de a vezetéknevét, amihez a kijelölés elsődlegesen kapcsolódik, soha. Amikor Baka István lefordítja a nevét oroszra, és az így kapott orosz személynévhez költészetet rendel, sőt egy életrajz töredékeivel is megajándékozza, a nevet radikálisan megfosztja kijelölő funkciójától, és beletaszítja a nyelvek örvénylésébe.

A címadás parataxisai kétnyelvűvé teszik a verseket. Mint tudjuk, a többnyelvű szövegeket nem lehet lefordítani a bennük előforduló egyik nyelvre, mert a fordítás ebben az esetben egynyelvűsítést jelentene, vagyis alapvetően változtatná meg a szöveg önértékének feltételeit. Így tehát amikor a ciklus egy valóságos fordítás során visszatér eredetének fiktív nyelvébe, e nyelv fiktivitása láthatatlanná válik, és ezzel alapvetően megváltoznak a szöveg fenomenológiai viszonyai. A versek fenomenológiai viszonyaik megváltoztatása nélkül bármely nyelvre lefordíthatóak, csak éppen oroszra nem. Ennek csak látszólag mond ellent, hogy Baka ciklusának létezik orosz fordítása.¹² Jurij Pavlovics Guszev az orosz címadás alatt magyarul tünteti fel „az eredeti címet”, vagyis hozzáférhetetlenné teszi a magyar szöveg által megteremtett láthatatlan orosz szöveg nyomait. Guszev az egyedül lehetséges megoldást választva tudatosan jár el így. Nem csupán a magyar szövegrészeket fordítja oroszra, hanem a Baka által feltüntetett – nyelviileg néha furcsáltható¹³ – orosz címeket is. Az *Alászállás a moszkvai metróba* „Pehotnij által adott eredeti” orosz címében az „alászállás” az orosz *спусхождение* megfelelője, Guszev viszont a *спускаясь* szót választja. A *Ha minden széthull* című vers pehotniji címadását (Когда всё падает) Guszev így fordítja-korrigálja: Когда все рушится.

A hiányzó eredet nyelve éppen hiánya által válik a *Sztyepan Pehotnij testamentumának* megkerülhetetlenül fontos alakítójává. Az eredendő fordítottságában a kötet a nyelv nélküliség alkotása, az örvénylés maga üres, a szövegeknek a hiányba való beletartottság kölcsönöz létet. És ugyanez tökéletes fordíthatóságuk alapja, feltéve, hogy megőrzik saját-

¹² Baka István: *Sztyepan Pehotnij testamentuma*, Tiszatáj, Szeged, 2001. A kötet bilingvis, tartalmazza Jurij Pavlovics Guszev fordításait.

¹³ Szőke Katalin már Pehotnij névalakjában is felelő az elsajátíthatatlan idegenség nyomait: „Ha az orosz névképzés szabályainak megfelelően adott volna Baka lírai hősének nevet, úgy a *Pehotyinszkij* lett volna talán a leginkább megfelelő változat. (...) Baka számára a névadásnál az volt a fontos, hogy az *idegen név* egyben a sajátja is legyen, tehát legyen orosz, de hangozzék kissé idegenül, vagyis egy olyan oroszul tudó külföldi szájából, akinek megbocsátható az orosz névadás szabályai elleni vétség.” Szőke Katalin: „Baka István orosz verse”, in: Baka István: *Sztyepan Pehotnij testamentuma*, 84–97. itt: 84. ff. Szőke Katalin ugyanitt azt állítja, „mindez persze nem igazán érinti a versek lényegét”. Én úgy vélem, éppenséggel a lényegüket érinti.

tos kétnyelvűségüket. Guszev fordítása betöltötte az eredet helyét, mégpedig Pehotnij orosz szövegei helyett Baka magyar verseivel, és így megváltoztatta a kötet fenomenológiai alapjait, egy egészen másfajta értelmezésnek adva teret.¹⁴

Ha a ciklust az eredet nélküli fordítás műveként olvassuk, nyomban kétségeink támadnak afelől, lehetséges-e itt bármiféle azonosulás az idővel. Biografikus keretek közt megmagyarázhatatlan, hogy az 1920-as évek költőjének verseibe miként keverednek nyilvánvalóan a második világháború és a brezsnyevi „pangás” korszakának tapasztalatai, utalások. A *Társbérleti éj* Subovja a Nagy Honvédő háborúból tér haza, míg unokáját, Oleget a vers afgánnak nevezi. Az ötödik szakasz utalása („Száz gramm kenyér vagy vodka – újraélem / A háborús fejadag mámorát”) megint csak a 70-es évekre vonatkozhat, ahonnan nézve az „új világ” („S találgatom: kopott kanállal, vélem, / Milyen levest merít az új világ”) a peresztrojka idejét vagy a Szovjetunió széthullását követő korszakot jelölheti.

Az időbeliségnek ez az örvénylése legszűkebb gyűrűjét az októberi forradalom dátuma körül veti. Az *Előadás után* című vers lábjegyzetében ez áll: „1917. október 25-én (november 7-én) este F. I. Saljapin Fülöp király szerepét énekelte egy pétervári magánszínházban.” Vajon ez a lábjegyzet a fiktív szerzőtől, Sztjepan Pehotnijtól, vagy a fordítótól, Baka Istvántól származik? A *tengerhez* című versben ugyanez a dátum csak a Gergely-naptár szerint szerepel: „Partodon állva nézem én: / Hullám vonul hullám után dörögve, / Mint november hetedikén / Menetelők a dísztribünt köszöntve.” November hetediké, vagy október huszonötödike a testamentum számára nem egyszerűen politikai dátum, és nem is csupán egy kultúra megszakadásának és egy másik kezdetének dátuma, hanem magáé a szakadásé, a szakadásban érzékelt időé, így tehát a fordításé is. Mert ne feledjük, fordításra csak akkor van szükség, ha előbb végbement a szakadás. És mint láttuk, az idő törése nyomot hagy a dátumozásban is. Celan úgy vélte, minden vers magában foglalja legbensőbb ügyének dátumát, továbbá hogy éppen a ma írott versek teszik a legnyomatékosabb kísérletet az ilyen dátumok bevésésére. A forradalom dátuma azonban a Pehotnij-ciklus létrejötté szempontjából sem veszélytelen. Bizonyos versekbe, például a már idézett *Előadás után* és még inkább az *Immanuel Kant* címűbe, még ha ironikusan is, beszűrnek a vulgáris antimarxizmus történetietlen tételei. Az általuk előállított hamis folytonosság¹⁵ – hiszen a kötet 1994-ben jelent meg – visszamenőleg számolná fel az orosz (szovjet) és a magyar történelem azon szakaszának fordítási lehetőségeit, amely történeti legitimitációját az 1917-es forradalomból merítette. A vita, amit a kötet e dátummal folytat, egyáltalán nem lezárt. A név és a dátum fordítása, amit az imént emlegetett történeti szakasz lezárulta után nem lehet eléggé értékelni, mégis szabaddá teszi a verset, és szabaddá teszi az ént, hogy eredetnélküliségében egyszerre több nyelvet befogadjon. Ahogyan az itt lezajló nyelvi eseménynek nincsen eredete, úgy célja, otthona sincsen, nincs olyan hely, ahol a fordítás örvénylő mozgásai nyugvópontra juthatnak. Ezt bizonyítja számomra Fried István remek észrevételekkel teli, inspiratív olvasatának túlfutása is.¹⁶ A *Ha minden széthull* című versben szó sincsen arról, hogy a színre vitt személyt, aki részegen bolyong Pétervár utcáin, a litvánul vagy lettül szitkozódó házfelügyelő a saját házából penderíti ki. Épp ily túlzás a nyelvi közlés-megértés csődjéről beszélni, hiszen ha

¹⁴ Szőke Katalin szóbeli közléséből tudom, hogy az orosz olvasók Baka-Pehotnij verseit a '70-es évekbe helyezték – a dátumok örvényléséről később még bővebben lesz szó –, és egy olyan ismerős, szabadsága miatt mégis lehetetlen beszéd alkotásait ismerték fel bennük, amilyenek a Szovjetunióban nem íródhattak volna meg.

¹⁵ „Professzor úr, az már az Ön hibája, / Hogy a nyomába Hegel s Marx eredt, / Majd jött Lenin, Sztálin, s porosz hazája / Szovjet-Oroszhon tartománya lett.” (*Immanuel Kant*)

¹⁶ „...a hazába, az otthonba nem jutás a csődöt mondó nyelvi közlés-megértés aktusában válik teljessé.” Fried István: i. m. 99.

Pehotnijunk nem is értette szó szerint a litván vagy lett szitkozódást, sőt még a nyelvet sem ismerte fel pontosan, azt nyilván nagyon jól érzékelte, mit akar tőle a házfelügyelő. Sztjepan Pehotnij nem csupán a város, hanem a nyelvek vándora is. Flâneur, akinek szá-
va bármely nyelvre lefordítható, a házfelügyelőére is, akár litvánul, akár lettül szitkozódott, csak egyetlenre, a hiányzó eredet nyelvére, oroszra nem. És ez a nem, ez a hiány a versek szabadságának forrása. Ez a nem változtatja a fordítást megelőző szakadást igazi folytonossággá, nem olyanná, mint az *Immanuel Kant* című vers vulgáris okoskodása. A testamentum szó ebben az esetben nem hagyatkozást jelent, vagy ha igen, nem az elhunyt végakaratainak értelmében. A hagyaték a nyelvek, a nevek és a dátumok örvényléséből emelkedik ki, de megpillantani csak a fordító munkájának eredményeképpen lehet. A fordítás, a tradíció éppen az eredet felszámolásával, az idegenség befogadásával hirdeti a folytatás szükségességét. A traditor egyben tanító is, aki átad, kiad és elárul. A versbe vésett dátum a fordítás során válik láthatóvá, a fordítás veszi át a palackpostát, teljesíti a vers végakaratait anélkül, hogy bármi véget érne.

AMIKOR A HÓHÉRT AKASZTJÁK

Egy posztmodern gesztus és fordítói utóélete¹

A Borisz Davidovics síremléke 1976-os megjelenésekor Danilo Kiš már ismert írónak számított, de ez az ismertség jórészt csak az irodalmi nyilvánosságot jelentette. A kötet idézetkezelési, vendégsszöveg-felhasználási eljárásai kapcsán kialakult polémia, sajtóbotrány, majd az ebből kinövő és tulajdonképpen a botrányt tovább dagasztó per azonban valóban széles, az akkori Jugoszlávia teljes médianyilvánosságát jelentő ismertséget hozott számára. Boro Krivokapićnak az ügyet feldolgozó és dokumentáló, 1980-ban Zágrábban megjelent *Treba li spaliti Kiša?* (*Meg kell-e égetniünk Kišt?*) című kötete szerint² az 1979-es negyedik kiadással bezárólag, tehát négy év alatt az akkori jugoszláv piacon harmincnolcezer példányban kelt el a könyv, ami nem csak mai szemmel jelent nagy példányszámot. Kiš nemcsak alperesként, hanem íróként is győztesen került ki az ügyből. Akár „árúvédjegyet” értünk az írón, akár irodalmi eszközöket, eljárásokat használó alkotót. És annak ellenére, hogy maga az idézés, akár olyan vagy hasonló formában is, ahogyan Kiš alkalmazta, valóban az irodalom (bármit is értsünk rajta tulajdonképpen) kezdeteiig megy vissza, az idézetesség Danilo Kiš prózájának egyik megkülönböztető jegyvé, őt fémjelző irodalmi eljárássá vált, nemcsak a szerb vagy a jugoszláv irodalmi köztudatban, hanem valamilyen mértékben szélesebb körben is. És a botrány csak ráirányította a figyelmet erre az eszközre, hiszen a kész szövegek beemelése új irodalmi szövegbe kezdetől fogva és végig jellemezte életművét.

Telitalálat volt tehát Esterházy Péter részéről az a maga nemében szintén akár botrányosnak is tekinthető gesztus, amikor Danilo Kiš egyik későbbi, *A holtak enciklopédiája* című kötetéből teljes egészében átemelte a *Slavno je za otadžbinu mreti* című szöveget, pontosabban beemelte ennek *Mily dicső a hazáért halni* című magyar fordítását³ a *Bevezetés a szépirodalomba* című, 1986-os kötetébe. A teljes terjedelem nemcsak azt jelenti, hogy az idézet egyenlő a teljes forrásszöveggel, hanem azt is, hogy a célszöveg teljes terét is ez a szöveg tölti ki. Többször csak a paratextusként funkcionáló hivatkozás jelent. Esterházy-szerű paradoxonnal élve azt is mondhatnánk, hogy több, merőben eltérő helyen lévő célt talált telibe ezzel az egyetlen gesztussal.

¹ A fenti szöveg az ELTE Szláv Filológiai Tanszékének Danilo Kiš-tanácskozásán elmondott referátum szerkesztett változata.

² Boro Krivokapić: *Treba li spaliti Kiša?*, Globus, Zagreb, 1980.

³ A kérdés összetettségét, mármint hogy milyen szöveget, melyik szöveget, kinek a szövegét emelte be Esterházy a *Bevezetés*-be, jelzi az is, hogy Danilo Kiš novellájának két magyar fordítása is létezik, egyik Borbély Jánosé a *Holtak enciklopédiájának* magyar kiadásában (Budapest, 1990), a másik Bojtár B. Endréé, amely kéziratban került Esterházyhoz, aki ezt emelte be a maga művébe (Bojtár Endre szíves közlése). Esterházy csupán Danilo Kišre hivatkozik, már ahol hivatkozik, lásd a *Harmonia Caelestis*-t, illetve Bojtár Endre említette a jelen tanácskozáson, hogy Esterházy egy kismartoni felolvasáson is bármiféle hivatkozás nélkül, egyszerűen saját szöveggént olvasta fel ezt a novellát. Erről a felolvasásról az író is beszél a Marianne D. Birnbaummal készült interjúkötetben (*Esterházy-kalauz. Marianna D. Birnbaum beszélget Esterházy Péterrel*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1991. 20.).

Ezt a végeletekig vitt idézést mint irodalmi eljárást persze bőven megalapozta nemcsak az irodalmi hagyomány és az intertextualitás ekkorra már nagykorúvá lett elmélete, hanem Esterházy saját gyakorlata is. Egyrészt ez már egy másik, ezzel párhuzamba állítható abszolút gesztus után van, vagyis azután, hogy Esterházy egyetlen A/4-es papírlapra kézzel, több rétegben átmásolja Ottlik Géza *Iskola a határon* című regényét, másrészt a *Bevezetés a szépirodalomba* előtt megteremti és több művel bőven megalapozza a hivatkozás sajátos hagyományát, „a fenti szövegben, többek közt, szó szerinti vagy torzított formában – és itt hosszabb-rövidebb szerzői névsor következik – idézetek vannak” formulát, amely ekkor Esterházy egyik védjegyének tekinthető paratextus. A formula a Danilo Kiš-szövegre vonatkoztatva torzul, mégpedig jelölten, ugyanis áthúzza, de áthúzott formájában megtartja az erre az aktuális idézésre tárgyszerűen nem érvényesíthető szövegrészeket, és csak annyit hagy meg belőle érvényesen, hogy „a fenti szöveg Danilo Kiš-idézet”. Ha ezt a paratextust önidézetként fogjuk fel, akkor azt mondhatjuk, hogy a Danilo Kiš-szöveg teljes idézet, az önidézet viszont torzított. És meg kell állapítanunk, hogy a Kišre irányuló gesztusnak ezzel a módosított paratextussal igen hangsúlyos autoreferenciális jellege is van.

Ha megpróbálunk válaszolni arra a kérdésre, miért idézi Esterházy Kiš novelláját teljes egészében, nem kerülhetjük meg azt a megállapítást, hogy Esterházy Péter a maga családneve jogán sajátította ki Danilo Kiš novelláját, mivel annak hőse, úgymond, Esterházy Péter egyik őse. Ez a meglehetősen naiv és irodalomelméleti szempontokkal nehezen megfogható, mondhatnánk, vicces értelmezés megkerülhetetlen, mert semmi más magyarázatunk nem kínálkozik arra, hogy miért pont ezt a szöveget emelte be így, teljes egészében a maga életművébe. A Danilo Kiš-novella terében találkozunk először a két név, Esterházy és Kiš. Bármennyire is naiv, ez a megközelítés is kínál termékeny szempontokat. Például nem tévedünk nagyot, ha megállapítjuk, hogy Danilo Kiš szövegének hőse egy bizonyos ifjú Esterházy, Esterházy Péter szövegének hőse viszont – egy bizonyos Danilo Kiš. Hiszen az Esterházy-könyvön belül ennek a szövegnek a mozgatói már nem annyira a novellaszövegen belül, netán a cselekményben keresendő, inkább a szövegközi viszonyokban. Ezt alátámasztja, hogy az eredeti szöveg mégiscsak bővült az Esterházy-féle hivatkozási formulával, ennek a nóvumnak pedig tényleg Danilo Kiš a hőse. Ezt a szempontot árnyalja még, hogy Danilo Kiš szövege is korábbi szövegre, szövegekre hivatkozik, végső soron az Esterházyak családi legendáriumból merít.

Esterházy a maga közép-európai szellemi elődei között tartja számon Danilo Kišt. Az elődökre, tekintélyekre való hivatkozás egyik formája pedig az idézet. Ezt a gesztust csupaszítja le – vagy nagyítja fel – Esterházy, amikor az egyik nagy íróelődöt, tekintélyt – akár csak Ottlikot – rendhagyó módon, kiemelten, méretes gesztussal idézi meg, és ráadásul olyan, amelyik mindkettejüket jellemzi, valóban értelmező jellegű kapcsolatot teremtve kettejük között. Úgy idéz, hogy ezzel a túlméretezett idézettel nemcsak a szöveget és a szerzőt, hanem az idézés Kišt és önmagát is kiemelten jellemző eljárását is megidézi. Nem mellesleg ez a viszonylat a párhuzamként említett idézésnél is fennáll, az Ottlik-regénynek is egyik meghatározó jegye, hogy a szöveg jelentős része „talált szöveg”, idézet tehát.

Esterházy szövegalkotási eljárásai között az idézés, idegen szövegek, vendégszövegek felhasználása nemcsak szembevetendő, hanem a nyelvhez, a hagyományhoz, a szöveggel való foglalatossághoz való viszony egyik központi eleme, azt közli hangsúlyosan, hogy egy szöveg írásakor Valaki, a Nagy Szöveg megköti/vezeti a kezünk. Nála már rég nem arról van szó – és Danilo Kišnél sem –, mint a Danilo Kišt ért támadásokban, hogy jelöli-e vagy sem a hivatkozás forrását, hanem arról, hogy a források eleve jelölhetetlenek.⁴ Esterházy már nem „szemérmetlenül” idéz, használ fel idegen szövegeket, ha-

⁴ Danilo Kiš tájékozottságára a kérdésben jellemző, hogy egy 1984-es interjúban (Danilo Kiš: *Život, literatura*, Svetlost, Sarajevo, 1990. 157.) az idézetek irodalmi használata kapcsán az orosz formalistákra hivatkozik, és az idézetről mint az elidegenítés (*osztranyenyie*) egyik formájáról beszél, hangsúlyozva, hogy az idézett szöveg funkciója megváltozik az új szövegben. Az idézetesség el-

nem az életművének gyakorlatával felülírja a szemérmet. A 2000-ben megjelent *Harmonia Caelestis* már nem is jelzi, hogy kitől került bele rövidebb-hosszabb szövegrész. Csak időről időre ráismerünk vagy ráismerni vélünk a szövegkollázs egy-egy darabjára. Így az Első könyv 24. sz. szövegére is, a *Mily dicső a hazáért halni* alig módosított változatára. (Annyi változott benne, kapcsolódva ezzel a regény szövegéhez, hogy az „ifjú”, az „ifjú Esterházy” és hasonló kifejezések helyett „édesapám”, „itt édesapám neve következett” kerül a regénybeli változatba.) A *Harmonia Caelestis*, ezúttal némileg leegyszerűsítve a képet, aparegényként szokás olvasni. Az apa jelentéstartalma természetesen kibővül, a szövegek számos apavariációt jelenítenek meg a magyar történelem utóbbi fél évezredéből. Az idézetek által az apák közé bekerülnek nemcsak a különböző helyekről, korokból származó szövegek szereplői, hanem azok szerzői is. A Danilo Kiš-novella itt további jelentésekkel gazdagodott, úgy is fogalmazhatnánk, hogy az első idézés nem merítette ki a szövegben és a gesztusban lévő lehetőségeket, a mozdulat itt, ebben a regényben fejeződött be. (Míg az első idézet még igazi, jelölt idézet, a második jelöletlen, kódolt. Nehéz is lenne meghatározni, hogy honnan, kitől idéz itt Esterházy, a *Bevezetésből*, Danilo Kiš-től, netán a fordítótól, a szöveg nyitott mindegyik megközelítésre.) Jelzi, hogy *Harmonia Caelestis* elbeszélőjének genealógiai tábláján, hogy ne mondjam, nemzői között, feltétlenül ott kell tudnunk az a hangot is, amelyik *A holtak enciklopédiája* novelláiban beszél. És akkor még nem is szóltam Danilo Kiš aparegényeiről, azoknak az apa utáni nyomozásban felhasznált vendégszövegeiről, montázstechnikájáról.

A témában rejlő potenciálra, a gesztusba kódolt refigurálási képességre az Esterházy-novella horvát, illetve a *Harmonia Caelestis* horvát és szerb fordításai irányították rá a figyelmet. Az a szerkesztői és fordítói gesztus ugyanis, amikor a *Zastrašivanje strašila* című, a huszadik századi magyar rövidprózát reprezentáló, 2001-ben megjelent zágrábi novellaantológia három szerkesztője, Stjepan Lukač, Mann Jolán és Neven Ušumović a kérdéses Esterházy-novellát is beválogatja a kötetbe, és Marijeta Vereš pedig a magyar szöveget horvát fordítja, a fenti téma alkotó jellegű továbbírásának tekinthető. Amennyire provokatívan banálisnak nevezhető az első, Esterházy-féle átvétel kiindulópontja, első olvasatban annyira banálisán provokatív ez a fordítás is, hiszen a magát az „utolsó jugoszláv íróként” meghatározó Danilo Kiš művei még az úgynevezett szerbhorvát nyelven jelentek meg, néhány kiadásban Zágrábban is. De az antológiába válogatás gesztusa, amivel tulajdonképpen minden eldőlt, messze túlmutat ezen. Miért dőlt el minden a válogatásnál? Azért, mert az a döntés arról szólt, hogy a válogatók megértették a gesztust, a fordított szöveget Esterházy szövegének tekintették, és amikor fordítottak, akkor nemcsak az Esterházy-novellát, hanem vele Esterházy-nak a szöveget átminősítő gesztusát is átültették horvát nyelvre, pontosabban a horvát kultúrába. Mert Danilo Kiš novelláját nyilván senki nem fordítaná le horvátra. Da az még értelmetlenebb lenne, ha Esterházy neve alatt egy horvát nyelvű novellaantológiában a szerb nyelvű Kiš-szöveg szerepelne. A kérdés addig nem létezik, amíg nem épp ezt a szöveget akarjuk lefordítani. Nem a probléma adja a megoldást, hanem a megoldás generálja a problémát. Mint amikor a hóhért akasztják. És ezt a „fordított” gesztust persze csak erősíti az az (egyébként

méletéről érkező Dubravka Oraić Tolić is a *Teorija citatnosti* (Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1990) című, a nyolcvanas évek során kidolgozott, áttekintő művében arra emlékeztet, hogy Sklovszkij az elidegenítés elméletének részeként tárgyalja az idézetességet, és kifejti, hogy az idézetes viszonyban az idegen szöveg a saját eljárás tárgya, anyag lesz. Az eljárás motivációjának két iránya lehet, vagy az idegen műtől a saját mű felé, amikor az anyag határozza meg az eljárást, vagy a saját műtől az idegen mű felé, amikor az eljárás határozza meg az anyagot. Az első a plágium, utánzás jegyeit viseli magán, míg a második az elidegenítés alakját veszi magára, vagyis az átvett szöveg új funkciót kap az új helyén. Tehát Danilo Kiš elméleti tájékozottsága összhangban áll a nyolcvanas évek szakirodalmával.

értelmezői implikációktól egyáltalán nem mentes) feszültség, amely a Danilo Kiš-féle szöveg nyelve és az aktuális célnyelv viszonylatában újraíródik.

Az újabb fordulat kódja már ott van az antológiával nagyjából egy időben megjelenő *Harmonia Caelestis*-ben, és működésbe is lép ennek 2004-es horvát fordításában. Ennek fordítója, Xénia Detoni nem vesz tudomást a novella már létező horvát fordításáról, ő a regény szövegét fordítja, egységes egésznek tekintve azt, és eljárása ugyan vitatható, de jó pozíciókból védhető is. A novella horvát fordítása nehezen mondható kanonizált szövegnek, a regényfordító minősítheti a regényszövegbe, az elbeszélői hangnembe nem illőnek, ráadásul jelöletlen idézetről lévén szó, nem is köteles azt felismerni. Hiszen hasonló fordítás bizonyára szép számmal akad a regényben, ad absurdum nincs olyan mondat, amely ne lenne valamilyen mértékben korábbi szövegekkel kontaminált.

Adódik a kérdés, mi a teendő a szerb fordításnál, különös tekintettel arra, hogy a *Harmonia Caelestis*-ben több Danilo Kiš-idézet is van. Aligha találunk olyan fordításelméleti munkát, amelyik a hasonló esetekre ne azt javasolná, hogy ha a fordítandó szöveg megfelelője honos az adott nyelvben, akkor azt a szöveget kell a fordításba beemelni. Persze az Esterházy-regény szerb fordítójának sem róhatjuk fel ugyanakkor, ha nem ismer föl a sok közül néhány jelöletlen idézetet, legyen az mégoly hosszú is. És ha fel is ismeri és oda is másolja ebben az esetben a Danilo Kiš-novellát az Esterházy Péter nevével jelzett könyvbe, hogy úgy mondjam, teljes joggal veszi fel a problematikus részért a honoráriumot. Mert ez a szöveg, még ha szó szerint ugyanaz is, mint a korábbi, mégiscsak egy másik szöveg. Miért? Nem beszéltem még azokról a relációkról, amelyek a fentiekben tárgyalt idézések és a szövegben elmesélt történet középpontjában lévő szemiotikai játék között meghúzhatók. Emléksünk, az anya azt ígéri a kivégzésre várakozó fiának a börtöncellában, hogy ha sikerül neki kegyelmet kieszközölnie az uralkodónál, akkor fehér ruhában fog az erkélyen állni. A kivégzésére tartó ifjú Esterházy, amikor meglátja anyját a fehér ruhában, azt a fehér ruhát a börtönben lefolyt beszélgetés kontextusába helyezi. Vagyis úgy megy a bitó alá, hogy kegyelemre számít. A fehér ruha hivatkozás, a cellában elhangzott korábbi szövegre utal. Az ifjú Esterházy tudatában a két fehér ruha kiegyenlítődik, a második, a hivatkozás ugyanazt jelenti számára, mint az első, a hivatkozott. Pedig az a szöveg már egy másik szöveg. Egészen más az a kontextus, amikor egy anya még kegyelmet megy kérni a fia számára, mint az, amikor már tudja, hogy nincs kegyelem. Az a bizonyos fehér ruha nem ugyanazt jelenti minden alkalommal, és nem ugyanazt mindenki számára. De hiszen mondja is Danilo Kiš, illetve Esterházy Péter: „Jól ismerte ezt a ruhát – családi erekllye volt, egyik őse viselte valamelyik császári esküvőn.” Ugyanaz a ruha több alkalommal is viselhető, és mindegyik alkalommal másik ruha lesz belőle. Az elbeszélésben megjelenített alkalomtól kezdve ez a császári esküvőn viselt fehér ruha azzá a fehér ruhává lett, amelyet az anya a fia kivégzésén viselt. Persze nem könnyű ezt megérteni annak, akit éppen akasztani visznek.

Irodalmi herbárium

A legbecsesebb nyelvmlékek között tudott *Tihanyi alapítólevél*ben az irat diktálója úgy említett egy körtefát, mint birtoka határának jelzőjét. A pokoljáró Tar Lőrinc, útról szólva, rögzítésre érdemesnek találta, hogy nem e világi utazása során a kőzetek, ásványok, tájelemek mellett miféle növényekkel találkozott. A körtvélyfát, ami a Balaton-parthoz közeli domb oldalán nevelkedett, az oklevélben fölemlegetett földtulajdon határvonala azonosítására találták alkalmasnak. Tar Lőrinc saját tapasztalatban gazdag, érzékletes beszámolójában egyre-másra bukkanunk naturalista megfigyelésekre. „Ezt a részt számos gyümölcs- és egyéb fa teszi árnyékossá, valamint tűlevelűek, som- és bodzabokrok meg egyéb tövises fafajták, és mindenütt ragadozó madarak...” – jegyezte meg. Ilyenkor megtapasztalhatjuk eleink természethez fűződő viszonyát.

Őseink akár az életről, akár az életen túli dolgokról beszéltek, mindennapi életük, emberi sorsuk közegének, a források szerint a természetet tartották. Ez határozta meg, hogy magától értetődő módon megállapításokat tegyenek a kényes röptű sólyomról, a hűséges kutyáról avagy a bőven termő almafáról, de azt is fölkinálta, hogy valamennyit szakrális értelemmel ruházzák fel. Igaz, a természet a különböző európai művelődési korszakokban nem mindenkor rendelkezett azonos tartalommal, s az ember hol összetevője volt, hol pedig nem, s ha éppen részese, akkor vagy használója, avagy minden mással egyenértékű komponense. A természeti világhoz fűződő örökölt, illetve közösségileg kialakított és saját viszony együttese meghatározta a gondolkodást. A természet, s így a részének elfogadott növényzet a táplálékot, a medicinai-higiéniai szereket és a kultikus-vallási élet nyersanyagait szolgáltatta. De muníciót adott a nyelvi kifejezések számára – amelyek valamennyiében megragadható, hogy a megnevezésével ugyancsak kiválasztott alma, káposzta, zsálya, a hajlongó jegenye melyik botanikai tulajdonsága, avagy többnyire melyik emberszerű szempont alapján került be például egy-egy metaforába. Így antropomorfizálódott a természet, s a lejegyzett szövegek, köztük az irodalmiak, megőrizték, miként a hullt leveleket és üres csigaházakat a palarétegek, a korabeli emberek róla alkotott elgondolásait.

Ha az angyalokról, avagy a *Primum mobile*-ről, a Szaturnuszról, a melegvérű állatokról, de akár a négy őselemről beszélünk, akkor az emberiségről, az európai civilizációról, a Kárpát-medencéről is szólunk.

Ha növényekről nyilatkozunk, akkor – akár Janus Pannoniusról is.

Janus a mandulafácska, e magyar irodalom számára végérvényesen reneszánsz hangulatú növény mellett szólt azokról a gyógyherbákról, amelyeket sorra kipróbált a tüdőbetegségére. A latinul literátor módon, magyarul szinte sehogy nem beszélő költő-pap káprázatos természetismerete e praktikus szemléletben nyilvánult meg, s nemcsak abban, hogy tudta, a Hold feletti világ kiválasztott

szférája mikor, hogyan és miért szólítható meg, s miféle organikus összefüggések találhatóak a fehér kövek, az aetherből álló, izzó Nap s az Úrhoz legközelebb elhelyezkedő szeráfok között.

Amúgy a reneszánsznál korábbi keresztény irodalom – hogy ezzel elhatárolja magát a pogánytól – inkább kedvelte az állatokat, mint a növényeket. Az allegorizációban a jószágokra támaszkodott, s ugyanúgy a különleges, mitikus, felemás testű, éppen ezért se növény, se állat, se szellemlényekre, amelyek a természetfölötti dolgokra irányították a figyelmet. A gizgazokról – a táplálék, a gyógy- és a szimbólumok alapját nyújtó növényekről sokáig nem eshetett szó. A Kárpát-medencében először Janus Pannoniusnak, majd az utazási irodalom alakjainak voltak pontos növényteni megfigyelései, botanikailag hiteles megálapításai.

„Az méreg ellen igen jó az citromot enni, ha penig borban iszod a citromot, hasat indít, mérget űz.

A bűdös szájj ellen, a csömörlés ellen jó, ha észed, szájad véle mosod az héjával, boros ecetben vagy rózsacetben megfőzöd.

A citromot mind héjastul egyed, de mézzel vagy nádmézzel hintsed. Igen jó harag, bánkódás ellen. Az kiomlott haragos epét megszárazsztja. A magva jó mérges állat harapás ellen.

Ha szemedet mosod a vizével éjjel, szemre kötöd, sandallá téssen” – írta a *Malus Citria* belső hasznairól *Az fáknak, füveknek nevekről, természetekről és hasznairól* szóló *Herbárium*ában Melius Péter.

1578-ban jelent meg e kiadvány Kolozsvárott, az első magyar nyelvű természettudományi kézikönyv, amúgy pedig igényes és hasznos szöveg, segítségére sietett azoknak, akik receptet kerestek maguk és mások baja orvoslására, tanácsot szépségük és kedvük megőrzésére, vagy csupán ismerni akarták a növények hasznát.

Melius Juhász Péter tudós könyvecskéje abban az időben jelent meg, amikor Európa-szerte éppen elvált a művelt emberek nyelvétől a tudományos nyelv. Bárhol ütnénk fel a mintegy kétszázharminc növényt taglaló szöveget, szembe-tűnik, hogy egykoron az orvosok, kertészek, gyógyszerészek, mezőgazdasági munkát végzők, tanítók, prédikátorok, udvarházban élő ténsasszonyok és a főispánok ugyanazt a nyelvet beszélték, ugyanazzal a humanizmustól és reformációtól-ellenreformációtól átitatott erudícióval rendelkeztek.

Melius és olvasói növényismerete mögött persze ott állt a kortárs európai növényteni műveltség, és annak a teljes története. Az ókori klasszikusok szófordulatai, toposzai, szépséges szimbólumai bukkannak elő egyre-másra az orvostanikái passzusokból – hol magasba emeli az a mai olvasóját, hol a vajákoságával, avagy éppen közönségességével érinti meg. Némelykor a reneszánsz szignatúran sejtik fel, amikor a növény vagy a növényi rész formáját kapcsolatba hozza emberi szervekkel, s a formai hasonlóság miatt feltételezi a gyógyhatást. Máshol a növényleírás mögött álló évezredek európai ismerettség rémlik föl, Theophrasztosz rendszerező igyekezete, Plinius enciklopédikus-sága, az arab peripatetikusok átszellemesített makrokozmoszának rendteremtő hatása, vagy a népi megfigyelések analógiákat hangsúlyozó naivitása. Melius Péter könyve ilyen módon mintha a Kitaibel Pál 19. század elején meg-

jelenő, a Kárpát-medence kétszáznyolcvan őshonos növényét bemutató, immár valóban tudósinak számító képes könyvét, avagy mintha a 19–20. század köznyelvtől eltérő beszédű magyar botanikáját ígérte volna, de túl mindezen valóban előlegezte a teljes 19–20. századi magyar irodalom növény szemléleti módjának valamennyi formáját.

A *Herbárium*ban, Melius Juhász művében az érzékeny idegzetű alkotókra jellemzően az öngyógyítás nem egy példáját megtaláljuk. A kéziratot körmölő egyre-másra idegbetegséget gyógyító javallatokat hordott össze, elsősorban a fejfájás, szédülés, görcsös állapotok elleni medicinákat, azonfelül elmeerősítőket és német földön is kipróbált altatókat. Az a gyakorlat, hogy a növényekkel mentális tartalmak társíthatóak, most, először, egyetlen könyvbe összpontosult, hogy aztán újabb időkben minden magyarul író szerző a maga alkata szerint jegyezze el a sorsát némely növényvel.

De ugyan hány növénytől népes a magyar irodalom? Melius mintegy háromszázról tud a maga ismeretterjesztő s irodalmi könyvecskéjében. Mennyiről Jókai Mór, Petőfi Sándor, az elvárosiasodott Ady Endre, Füst Milán, Pilinszky János, Szepesi Attila s mindazok, akik bizonyosan tudták, ha Dávid Ferenc, Apáczai Csere János vagy Pázmány Péter, Gyöngyösi István leírt vagy megjegyzett egy élőlényt, miként tette. S kiknek az életművéből kerekedik ki egy reális kert? S kikéből egy édeni, netán paradicsomi?

Persze kérdéses, az íróember növényekről referáló ismerete megjelenik-e versében, prózájában, regényében? Vörösmarty Mihály *Csongor és Tündéjének* helyszíneivel a keresztény középkor növénytani tudását egybefogó *hortus conclusus*t, a Mária-növényekkel és a vallási jelképek rengetegével zsúfolt zárt kertet idézte. Sziveri János bácskai föld-feketéjű lírája növénytanilag kopár. Baka Istváné se sokkal dúsabb, holott közismert az ő természeti érzékenysége. Volt ugyan két-három év, amikor vörösbegy-fészket őrzött íróasztala fölötti könyvespolcán, a Tarkovszkij filmjétől elhíresült Brueghel-reprodukció mellett, tán, mert a természethez kötött képei baljóslatúak, költészetében megjelenő növényismerete is komor metaforikájú. Nemes Nagy Ágnes Arany Jánoséhoz hasonlóan angyalian illatozó füstölőket lóbáló lógesztenyéje, József Attila lágy melegben tapsikoló jázminja, Babits Mihály későn érő fügeje, Márai Sándor egyházi vagyonnal összevethető gazdagságú növényzete, Vas István hol réveteg, hol izzó vörös rózsái kibeszélnek dolgokat, kifecsegik a szerzőt, titkokról értesítenek, rendőrszpicliként adatolnak, s nem mást állítanak, mint hogy ember és a növényvilág egymáshoz tartozik. Hol így, hol pedig úgy.

Szerb Antal az *Utas és holdvilág*ban arról elmélkedett, mekkora különbséget sejt az umbriai és a toszkán táj között, azért, mert a ciprusok eltérő színűek, s másminyen a suhogásuk. A dél-amerikai magányában árnyas kertet telepítő Lénárd Sándor, hogy otthon érezze magát, málnatöveket kért Magyarországról, s éppen a Föld déli féltekéjén ismeretlen boggyósgyümölcstől remélte a teljességet. Számukra növényekkel lett volna teljesebb a világ. A vénségére elmanósodott Weöres Sándorról, a maga száz darab, megemléített növénynevééről azonban mit kell gondolnunk: teljes életművét áttekintve sem derül ki, a Kárpát-medencei életközösségekről volt-e reális ismerete? S mit az amúgy ugyancsak pompás íróról, Sarkadi Imréről, aki alig tucatnyi növényt tartott szövegbe emelésre alkalmasnak?

Így s úgy is szabad szólni a Tessedik Sámuel kedvelte akácról és a mesék aranyárga barackfájáról, a dióról, amely Krúdy felvidéki, ködös kertjeiben kopog, s másként pottyán a földre Sándor Iván Balaton-felvidéki kertjében, s másként az én paloznaki gyümölcsösömben, a népdalban illatozó bazsalikomról, a fehérvári humanisták izsópjáról, a szőlőműves Kiss Benedek juharjáról, a mákról, a szamócáról, a tiszafáról, a margitszigeti tölgyről, a ciprusról, amely Etelka sírján nődögél, az alvilági tujáról, a dáliaáról, a költő megfigyelte mécsvirágról, a szegfűről és a Berda József gondozta hagymáról, a bodzáról és a kakukkfűről, vagy Tolnai Ottó szikes világának kamillamezejéről.

Legyen mindenkor, aki beszéljen róluk, velük, általuk.

Pyrus communis

Ió (jobb pillanataiban Inakhosz folyamisten leánya) biciklizni hívott egy szeptemberi délutánon.

Vácig vonaton utaztunk. Az egyórás út alatt nem sok mondanivalónk akadt: Ió újságot olvasott, én aggodalmasan az eget fürkészttem. Göd után néhány felhőt mutattam neki. Ió épp csak felpillantott az újságból:

Incselkednek velünk a kumulonimbuszok. Azzal visszamerült a pletykalapba. Ezek tehát kumulonimbuszok.

Elfogott a szédülés, ha idegen szavakat használt.

Voltaképp műveletlen lány volt ez az Ió, rikítottak mondataiból a latin és görög szavak. S mivel semmiféle viszonyítási pontot nem találtam Ióban, néha éppenséggel műveletlensége rikított ki az idegen szavak mögül. Nem tudtam eldönteni, hogy a pallérozatlan elme csipegetett-e föl tengernyi adatot, vagy a briliáns értelem tompult el a dologtalanságban. Ió elvégzett valaha egy főiskolát, ahol minden egyes szót az emlékezetébe vésett. De ha vésésről beszélni túlzás: lepergett, lefolyt Ió bőréről a tudás, majd langy tócsát képzett a bokája körül. (Ez a tócsa volna az Ióról elnevezett tenger szerény maradéka.)

Mosolyogva szánakozott rajtam, ha a verébre azt találtam mondani, rigó, és csodálkozott, hogy a rigóra viszont miért nem mondom sose, veréb – én pedig megborzongtam, ha kijavított. Szerettem megbotránkoztatni Iót természettudományos ismereteim elégtelenségével. S ő, mint akit táncolni kértek fel, sugárzott, ha az aminosavakról beszélhetett. Egyszer legbensőbb titkaként avatott a Szent-Györgyi-Krebs-féle ciklus rejtelseibe. Tőle tudom, miben található fehérje. Tőle tudom, melyik oldalon van a vakbelünk. Tőle tudom, hogy a szervezet a zsírhóhoz ragaszkodik a leginkább (a szervezetnek ezt a makacsságát Ió egyébként nem pusztán hírből ismerte). Beszéltettem tehát, akárha az életéről, kivált, hogy többnyire nem volt egymásnak mit mondanunk. S úgy vettem észre, nem csak velem, azokkal sem igen társalog, akikkel pedig érdeklődése, szokásai, szókinccse (jaj, származása) közös volt. Egy mondatnál több sosem hagyta el a száját – kérdései pedig csak a tudhatót kérdezték. Mindig csak olyasmiről érdeklődött, amire pirulás, sőt habozás nélkül felelnem lehetett – amire tehát maga is ismerte a választ? A tudható betakarta, maga alá temette mindazt, amit Ió a barátairól tudott. És ez utóbbi természetszerűleg nem lehetett valami sok.

Pedig voltak pillanatok, amikor pokolba kívántam ezt a tektonikus békét; voltak bizonyos, többnyire idegen szavak számlájára írható lúdbőrzések, amikor helyénvalónak éreztem volna Ió szeretetteljes tolakodását: miért halt meg az apád?, kérdezhetne volna gyanútlanul, öngyilkos lett, felelhettem volna kéjesen mosolyogva. De Ió sosem kérdezett ilyesmit, még csak ehhez hasonlót sem;

mintha a nyelve, gondoltam, nem önazonosításra és – következésképp – önvédelemre, hanem ismeretterjesztésre lett volna teremtve, semmi többre.

Végigmondattam hát vele a felhők nevét. Ezúttal is készséggel ejtette ölébe a pletykalapot, s mintha egyik gyermekkori fotóját, mutatta az égbolt peremére sodródott cirrokumulusz-rajt. Ismeretterjesztő mozdulatatait figyeltem: pihétlen, erős kezét; ahogy az égre szeretne mutatni, és ahogy ujjbegye bárányszerű helyett az ablaküveg mocskába gázol (Iót jellemezte vajon, hogy nem viszolygott a kosz érintésétől, vagy engem, hogy ezt észrevettem?):

Nézd, találtam egy mammatusz-felületet is, mondta.

Fölcsillant a szemem: mammatuszt?

Igen. Emlőformájú, válaszolta átszellemült tárgyilagossággal. És tényleg: különböző-különb mellek úsztak az égen, párjuk nélkül.

Szorongva tudakoltam, mely felhőfélék szállíthatnak számottevő csapadékot. Nem tudta: mindent elvégre Ió sem tudhat a vizenyőkről – bár nemrégiben folyadékkal telt cisztákat csapoltak le a mellében.

Hajjaj, az a mammatusz nem fest valami jól, riogatott, és egy csapott ívű mozdulattal rövidnadrágjába törölte maszatos ujjbegyét.

A keze volt a legidegenebb – a kéz és a kézírás: hibátlan bőre és kislányosan kerek, úgyszólván kövér betűi – anélkül, hogy meg tudtam volna nevezni, *mitől* – mindig elijesztettek. Még pártossága a palesztin-izraeli konfliktusban, gyermekded vallásossága – hogy bajok idején mint anyai szoknyák takarásába, úgy futott a legközelebbi templomba: baptistákhoz, katolikusokhoz, metodistákhoz és jehovákhoz, mindegy volt, kikhez –, vagy épp napi rendszerességgel olvasott pletykalapjai és sportújságjai sem rémítettek meg annyira, mint szőrtelen, makulátlan bőre és kövérek betűi – az *en* és az *em* visszájára fordult hullámvölgyei...

Egyébként tagadhatatlan: úgy kezdődött, hogy Ió visszaütött.

A kirándulást megelőző nyáron Ió tiszakanyári szülőházában lebzseltem. Egy héten át voltam a vendége, hogy kipihenjek, már nem emlékszem, miféle fáradalmakat. Egész nap aludtam, olvastam, fürödtem a Tiszában, a disznó-lapálnál. Ió és hetvenkilenc éves édesanyja főztek, mostak rám, gondoskodtak rólam. Anya és lánya hasonlósága furcsamód egymástól elszigetelt tényeken, többnyire kisebb testi hibákon, s nem a jelleg hasonlóságán alapult: míg lábukra például ugyanoly rajzolatban fonódott visszér, s míg hosszú középső lábujjuk ugyanoly ívben kulcsolta át az egyik mellette lévő (akárha babonából), addig Ió anyjának alacsony, madárszerű, szikár alkatával Ió idomainak mohó térhódítása feleselt. Mesebeli volt a köztük lévő korkülönbség (negyvennégy év); mesebeli volt az anyja lábára – visszérként, kígyóként – fonódni látott macska. Mesebeli volt köztük lennem:

Délutáni alvásomból ébredeztem egyszer, amikor észrevettem, hogy Ió a szoba csipkefüggönyös üvegajtaja előtt ólálkodik. Tesz-vesz, járkál. Majd látam, benéz. Kezében egy pohár vizet tartott. Felültem, lássa, ébren vagyok. Be nyitott erre.

Ágyamhoz lépett (nem ült le!):

Gondoltam, szomjas lehetsz, mondta (s én megpróbáltam elképzelni Iót, amint babfetés közben eszébe villan: szomjas lehetek).

Nem voltam az, természetesen. Mégis felhajtottam a vizet – nem lehet ilyesmit elutasítani. Aki ételt-italt adott, annak neve legyen – .

Ió később visszasietett édesanyjához babot fejteni (kisvártatva a nyitott ablakon keresztül hallottam őket gépiesen, szeretettel veszekedni), én pedig visszadőltem az ágyra, hátha sikerül még egy kicsit aludnom. Dehogyan sikerült: hangosak voltak a szomszéd kakasok, tercmenetben kukorékoltak hajnaltól sötétedésig, és hangosak voltak perlekedő vendéglátóim is. Néhány perc múlva ráadásul arra lettem figyelmes, hogy szomjas vagyok. Kitikkadt a torkom: különös, hogy a víztől lettem szomjas.

Nyilvánvaló volt, Ió és köztem fordítva közlekedik a szükség: hogy adott lett a gondoskodás, lett gond is hozzá nyomban. Az üvegajtót bámultam sóváran, hátha feltűnik Ió egy pohár vízzel. Nem jött persze.

Ilyen tehát egy anyátlan árva: mindenekelőtt anyja van.

Nem volt szükségem Ióra. Túlkínálat hízlalta az ínséget, s nem megfordítva: Ió tulajdonságai – magánya, ez a hermetikus csönd, amely föltétlen önfeláldozás és bizonytalan hatókörű – azaz személytelen? – anyaiság vegyüléke volt, tehát az a permetszerű jelenlét egyfelől, amit szülőháza vendégeként volt módom megtapasztalni; s fennen hirdetett önzése másfelől, ez a már-már kacér kizsákmányolása a környezetében élő embereknek, ez a szintén valamiféle, az előbbinél azonban tisztátalanabb magányban gyökerező arcátlanság, amely Ió bizonytalankodásainak banális, így jócskán áttetsző álcájaként szolgált –, szóval tulajdonságai nem voltak tükrei bennem lévő hiányoknak. Hiányérzeteim voltak tükrei Ióban lévő készségeknek. Elfogadtam, amivel Ió kínált (bármit: reggelente például pálinkát – falun így indul a nap, huncutkodott Ió; mire felébredtem, kupica szilvórium várt a tornácra; de Ió és édesanyja sosem ittak velem, sem reggel, sem este), s készségei pórázon rángatták a szükségeket. Úgy tűnt, nincs semmiféle karaktersumma. Iót erkölcsösnek vagy legalább jónak láttam akkor is, ha történetesen füllentett vagy lopott (volt rá példa), mert fogyatékoságain átütöttek az ellenkező előjelű cselekedetek. Ió jelleme nem részmeignyilvánulások összege volt – sem nem azok átlaga. S az enyém – jellemem –, mint-hogy Ió pórázán rángott, végképp nem lehetett összeg vagy átlag.

És jónak láttam őt akkor is, amikor ugyane kiránduláson legorombított egy öregasszonyt.

Ió tulajdonságainak elliptikus elrendeződésére utalt, hogy bárdolatlansága, fennen hirdetett önzése mintegy a permetszerűség, az önfeladás lendületéből következett: egyazon pályáiv vitte közel *valamihez* és messze *valamitől*, amit éppen nem merem léleküdvnek nevezni – de amiről legalább mertem azt mondani, hogy *nem merem léleküdvnek nevezni*. Egy nagymarosi falatozó Dunára néző teraszán ücsörögtünk; próbáltunk erőt gyűjteni a visszaúthoz. Rántott halat ettünk – köret és kenyér nélkül, mert Ió épp fogyókúrázott (mondom, nem csak hírből ismerte a szervezet zsírsíkjaihoz való ragaszkodását).

Hetven körüli, rezgő fejű, ondolált hajú nő szólított meg minket:

Szabad, ugye, ez a hely? – De immár tette is asztalunkra a sörrel telt kriglit. Mire Ió szóhoz jutott, a fehér csipkekesztyűt viselő nő már maga alá húzta a szemközti széket. Bazsalygott ránk a rúzsos szájával.

Őszintén szólva nem örülnénk, ha ide tetszene ülni, így Ió.

Hogy mondja, kedves?, kérdezett vissza a betolakodó. Nem hitt a fülének.

Tessen átülni a hat ugyanilyen mocskos és ugyanilyen rozoga műanyagasztal bármelyikéhez!, oszlatta el Ió a nő kétségeit.

A szerencsétlen asszony erre hebegett valamiket. Nem moccant. Ingó-bingó tincsei ősz fejének minden egyes rezdülésén tehetetlenül túllendültek.

Mit tetszett mondani, *néni?*, hergelte magát Ió, s az volt a benyomásom, hajszálon múlt, hogy a nőt lemamikázza. – Jó ég, szabad az összes asztal! – mutatott végig ingerülten a teraszon.

Ez az egyetlen viszont, ahol süt a nap!, emelte fel a hangját most már a *néni* is. Beleivott a sörébe – olcsó rúzsza szétkenődött a korsó peremén –, azután végül feltápáskodott és a pulthoz poroszkált. Hallottuk, ahogy a tulajnál panaszt emel ellenünk.

Vén csoroszlya, vetette utána Ió, ügyelve rá, hogy szitkozódását se a tulaj, se a nő ne hallja meg. Buzdér szipirtyó, morogta alig kivehetően. Bár halvány sejtelmem sem volt, mi lehet az a buzdér, megkönnyebbültem kicsit, hogy Ió gyávasága a jellemvonások elliptikus képzetét erősítette: mert ha Ió velejéig romlott lenne – igyekeztem vigasztalódni –, nem mérsékelte volna a hangerejét. Mégis leforrázva ültem. Hiszen mi sem véletlenül választottuk épp ezt a – napsütötte – asztalt. És miben is zavart volna a *néni?*: szótlánul rágicsáltuk a halat, majd csak bámultunk a Dunába. Csöppet sem vigasztalt, hogy Ió otrombasága éppoly személytelennek tűnt, mint tiszakanyári figyelmességei. – Egyébként is legfőbb ideje lett volna felülvizsgálni e szó értelmét: személytelen. Hiszen nem kétséges, hogy Ió mind a gorombaságokban, mind a figyelmességekben hangsúlyosan *jelen volt*. Kell-e ennél több? Nem istenrendelte feladata az iói nyílnak kifelé mutatni; a mutató mozdulat terelheti éppenséggel a tekintetet Ió ujjbegyétől a csukló irányába is – majd csuklójától a vállcsúcs – vállcsúcsától a füstölgő száj irányába:

Mert Ió rágyújtott. Cigarettaját idegesen csapkodta a hamutartó pereméhez. Rossz szokása volt nem megvárni, míg hamu képződik rajta.

Ez is Ió! Aki pedig vizet hozott (fakasztott) Kanyárban; a felhők nevére okított, item Szent-Györgyi–Krebs-féle ciklus, item aminosav-szekvencia; aki körtét szedett nekem egy elhagyatott gyümölcsösben, alig fél órával e jelenet után; s aki pedig élete java részét, tudtam jól, segítségnyújtással tölti: munkahelyén mint elmeápoló, otthonában mint társ, s ideje maradékában mint barátnő, mint munkatársnő, mint – nemcsak Inakhosz, de – anyja leánygyermeke, mint szomszéd vagy esetleg mint járókelő karol fel embereket; veszi őket a hátára (sosem a szárnya alá); *nyúl*, akkor már inkább, *a hónuk alá*; hordozza őket (sosem a tenyerén) a vállán. Erős, izmos vállán. – Drogfüggő kedvesét ellenben nem csupán képletesen kellett a hátára vennie, amikor az szertüladagolás, vagy éppen szerhiány?, következtében egy ízben rosszul lett, majd pedig a Rókus-kórház előtti utolsó métereken – százmétereken – elvesztette az eszméletét. Senki nem segített, Ió egymaga vonszolta kórházba az élettelen testet, ahol aztán újraélesztették a fiút.

Ió büszke volt a testi erejére.

Tíz éven át kézilabdázott Kisvárdán. Balátlövő, s mint hírlett, csapatának legmarconább játékos volt.

(Melyek az átlövő erényei?, faggattam egyszer Iót. Hallgatott, mintha a legtalálóbb kifejezésen gondolkozna, pedig csak a szerénység gyászpercét várta ki.

Nagy lövőerő, felelte később.

És mi jellemzi az irányítót?, faggattam tovább, amikor elárulta, hogy volt néha középpályás irányító is.

Újabb szünetet tartott. Mosolyogva, szerénysége dicsfényétől lucskosan felelte végül:

Ő a játékmester.)

Amióta azonban kiöregedett a kézilabdázásból – a kirándulás idején járt a harmincnegyedik évében –, ritkán adódott alkalma, hogy erejét részint gyakorolja, részint, kétségkívül, fitogtassa:

Beszélt helyette a testről. Ezért a Szent-Györgyi–Krebs-ciklus. Ezért a fehérjék.

Nézte helyette a testet. Rajongott a kajakozásért, az atlétikáért, a fociért. Tiszakanyári lebzselésem egy hete alatt elvitt a helyi futballcsapat egyik mérkőzésére, a Kékcse–Kanyár találkozóra. Hamar kiderült, Ió ott a vezérszurkoló: negyven-ötvenfős szurkolótábort, borvirágos orrú falujabélieket, vérmes férfirokonait harsogta túl, mondogatott oda kipirult arccal sosem a kékcsei csapat, hanem mindig csak faluja, egyébként a helyi használsruha-bolt által támogatott játékosainak, s froclizta őket egy-egy félresikerült megmozdulás után azzal, hogy nem fog többet a turkálóban vásárolni, ha nem képesek tisztességesen veszíteni. Ió közbekiabálásai a kanyári szurkolótábor legjelesebbjei: valószínűs *bon mot*-k voltak – sajnálatos, hogy egyetlenegyét sem őrzött meg az emlékezetem.

Táplálta helyette a testet. Grillcsirkék és véres hurkák csavarták el a fejét.

Öltöztette helyette a testet – abból a turkálóból tehát, amelyik faluja labdarúgócsapatát pénzelte.

Kezdeményezett helyette dulakodásokat a barátnőivel. Korántsem mond-vacsínált, mégis ártatlan ellentétek miatt kelt velük birokra s lett legyőzőjük mindenkor.

S ez is Ió!: egy sütkérezni vágyó emberre acsarog.

Nagymaros déli határában megálltunk egy elkerítetlen gyümölcsösnél. Ió látta meg elsőként a körtefákat. Miután letámasztottuk a bicikliket, Ió körbejárta néhányszor a négy-öt legkócosabb, leggazdagabban szemetelő körtefát – melynek nevét: *pyrus communis*, Iótól tudom –, ráncolt homlokkal nézegetett a lombjuk közé. A természőnyegen – Ió *vadterítéknek* nevezte – óvatosan lépdelt: számlálhatatlan darázs lakmározott a rothadó potyadékból.

Eszünk?, kérdezte (mintha kalandra készen).

Együnk.

Ió erre fölemelt a földről egy száraz, méteres gallyat, s – mint valami okos, mindenesetre reményteljes evolúció előtt álló jószág, medvéhez hasonló – gyengéden ütlegelni kezdte vele a kiszemelt körték ágát, később, ügyesedvén, magát a termés kocsányát, a lábainál puffanó körtéket pedig: *gyere vackor, hamm, bekaplak* felkiáltásokkal üdvözölte. A biciklik mellől figyeltem Iót, amint halomba gyűjti a zsákmányt, majd leguggol és kiválogatja az érettebb példányokat. (Combja és vádlija között, a térdhajlatból, kibuggyant e kettő fölöslege.)

Szotyósodik már, kínálta felém az egyik legsárgábbat.

Elvettem. (Mint, ismétlem, bármit, amivel kínált: pálinka, cukor, tájszavak – még ha utóbbiak semmiféle szédülettel nem jártak is: szédületet legfeljebb talán az Ió arcára kiülő, széles járomcsontját polírozni kezdő kajánság okozott csak, amellyel bizonyos – jaji: népi-urbánus – szembenállásra irányította tüntetőleg a figyelmet, s amellyel, miközben kimondta: szotyósodik, egyszersmind azok sajnálatra méltó táborában jelölte ki a helyem, akik nemcsak hogy nem tudják, mi a különbség fazék és lábos (veréb és rigó) között, de még csak be sem látják, hogy efféle különbségek léteznek – s akikkel Ió éppen e különbségek mellőzése miatt szokott birokra kelni.)

Körtémbe haraptam: hús leve a könyökömig futott.

Ió felegyenesedett, s kezében három körtével megindult felém. (Árgus szemekkel figyeltem Iót, de) nem láttam, mi mozgatja a testét – mert mintha nem a lábak. Egyenletesen lassuló, egyenes vonalú mozgásában nem volt semmi szögletes; úgy tűnt, a testének állaga és a közeg halmazállapota közötti kiáltó ellentét felszámolódott, s vagy a levegő lett Ió körül sűrűbb, vagy ő vált folyékonyabbá. Teste felszínén, e kövérségen még épp inneni felületen kemény és lágy, sok és kevés arányának *hullámozó* vetélkedése zajlott. Kőkemény, kézilabdás csontok hordtak itt-ott lágy halmokat (sokakat). Arca pedig széles volt és keskeny, kerekded és hegyes: míg – ártatlan – hátsó szándékokkal fényeskedő járomcsontja az arcot szélétében nyújtotta, álla miatt pár lépés távolságból ugyanakkor úgy látszott, hogy Ió arca már-már elcsöppenni készül (hogy tehát Ió arca: nagy); s csak mikor anyahajói mozgásával Ió a közvetlen közelembé ért, lehetett kivenni cseppformájú állán a furcsa árkot, mely épp annyira volt vízszintes, mint amennyire függőleges: az alsó ajak alatti részt tudniillik egy – a nevénel kevésbé pajkos – kunkor hajlította kétrét s barázdálta az apai elem kiterjedésével meg egyezően, vízszintesen; ezzel egyidejűleg viszont mintha oldalról ható erők is össze akarták volna préselni Ió állát, amely így mély, függőleges barázda képében hordta valamiféle, még épp idejében félbeszakadt pöndörödés nyomát. Arca függőleges osztottságát erősítette az orrgumó grüberlije, egyedülálló módon anélkül egyébként, hogy a két arcoldal vagy, gondoljunk a zsírokra, félteke között bármiféle aszimmetrikus egymásra vonatkozás állt volna elő: alkalmasint közvetett istenbizonyítékként könyvelhető el a két hemiszféra e tükörképszerű egyezése, s hogy sem az arcizmok nyugalmi állapotában, sem működésük feszültebb pillanataiban nem volt lehetséges különbséget tennem arcának Méséglise, illetve Guermantes felőli oldala között. S amikor Ió odalépett mellém, hogy átnyújtson egy újabb, megszotyósodott körtét, miután az előző csutkáját a darazsak közé hajítottam, szerettem volna megismételni a fenti erőknek ezt a játékát, szerettem volna, bár Ió teste nem test: megtestesülés volt, szerettem volna, úgy mond, mind a négy égtáj felől – megölelni.

Kivált, hogy miután elvettem tőle a körtét (a bármit), Ió mellettem felejtette a testét. Megakadt a mozgássor végén, beleragadt hirtelen a térbe: vállunk majdnem összeért. Mellettem kellett volna állnia, helyette azonban egy félig kinyílt, vagy inkább félig bezárult kagyló (könyv, ajtó, koporsó) egy-egy szárnyaként néztük ott a leszüretelt, lelopott? fákat, s Ió jobb válla, jobb karja, jobb combja, valamint az én bal vállam, karom, combom képezte e szerkezet olajozatlan zsánerjét. Iónak velem egy arc-vonalban kellett volna állnia, helyette azonban negy-

venőt, számoljunk: kilencven fokos szögben rám csukódva, rám nyitódva érte a kővé válás.

Szégyelltem volna megérinteni.

Körtéjét szürcsölte, ahogy én is (lélegzetviasszafojtva, mozdulattakarékkal, nehogy széttörjön a helyzet, ő pedig –).

Ő pedig.

Tudtam, bennefeledkezése a térragacsban ugyanoly gyakori, ugyanoly bizonytalan hatókörű, mint felül írt anyaisága: személytelen. Íó jelkibocsátását nem befolyásolták, még csak nem is lassították elfogultságok. Mit se gondolva a befogadó közeg temperálódása felől, nem tekintve, hogy környezete számára e jelek: ingerek, mondom, Íó permetszerűen szórta szét magát. Mint a folyamistenek lányai általában, Íó gyors volt, közömbös és állandó, én viszont lassú (ugrásra kész!) és változékony. Noha lassúságom mértékegységéül az Íó által diktált iram szolgált, Íó ezzel szemben nem hozzám viszonyítva volt gyors – nem irántam közömbös: még e közömbösségnek se lehettem tudniillik címzettje. Közönyének nem volt tárgya, csak területe –; ezért pedig Íó jelleme nemcsak egybecsengett az alkatával, de maradéktalanul be is takarta azt – akárcsak Íó előzetes ismereteit a hozzám intézett tektonikus kérdések. Szégyelltem valamiért, hogy alkatom lassúságra kötelez, s hogy lassúságom pedig változékony-ságra: ha Íó rideg lenne – játszottam el a gondolattal –, rideg és tartózkodó, nekem erőszakosnak kellene lennem és hevesnek. Mert Íó volt számomra az a Bármilyen, aki ugyanakkor nem Bárki; s ugyane bármilyenség fonákjaként Íó szemében egy voltam a Mindenkik között. Itt, Íó bármilyenségében véltem felfedezni azt a vivőanyagot, amely Íó személyiségének összecszerültlenségéért és átlagolhatatlanságáért felelős. Több volt viszont a soknál, hogy közömbössége második hulláma válasz nélkül hagyta azokat a viszont-jeleket – temperálódásom tüneteinek *első* hullámát –, amelyeket belőlem épp Íó közömbössége váltott ki. (*Ami sok, az kevés!*) S mivel Íó – eredendően, de második, harmadik és sokadik nekifutásra is – semleges volt, önmagáról való tudása a természetével látszott hasonlatosnak lenni – azaz nem okvetlenül elenyészőnek: Íó látta magát emésztés, biciklizés, körteevés közben (ahogyan én magamat sosem: belülről), de nem láthatta magát látás közben; nem láthatta a figyelő Íót, s nem láthatta a figyelő Íót figyelő százszemű Argost. Ilyeténképp pedig önleírásait fenntartásokkal kellett kezelnem. Azt mondta például: víziszonya van. (Ilyen felmenőkkel!) Nem tudtam, mit hívhat Íó iszonynak. Erős szó, mindenesetre. Bármiféle iszony mögé borzongást, berzenkedést, lebírhatatlan irtózást képzeltem. Íó azonban csak úszni nem tudott; nem szeretett evezni, csónakázni; valamint nem szerette, ha nem ér le a lába – e nemszeretésből márpedig az következne, hogy mindháromra kellett már lennie példának. Úgy ítéltam azonban, hogy sokkal inkább félt az iszonytól, mintsem magától a víztől. Tudni véltem, hogy a Tisza partján állva nem volt Íóban semmi iszonyhoz hasonló, semmi iszony-erősségű: *gyönyörködött a Tiszában*. A nevetéstől fuldoklott, nem a víztől, amikor unokaöccsei, kisvártatva, a szemem láttára dobták a folyóba. S borzongás nélkül mesélt azokról a vízihullákról, akik a tiszadobi zsilip elé feszített, a folyó teljes szélét átfogó hálón akadtak fönn időről időre, a környékbeli öngyilkosok többsége ugyanis Íó szerint épp a tiszakanyári nagyjárónál, a

Disznó-lapály-közei hídról vetette magát a Tiszába. Ió mégis úgy fogalmazott: víziszonya van, mert nem láthatta félelme rendszerét, helyesebben iszonyának áttéteit: minél hevesebben félt valamitől, annál törvényszerűbbnek látszott, hogy lehetséges félelmei elé, védekezésésképp, az eredeténél kisebb erősségű félelmeket emeljen, mert már magával a félelemmel sem akart közvetlenül érintkezésbe lépni. Ha eredetileg a víztől iszonyodott, helyette inkább *igyekezett az iszonytól félni*; ha pedig már az iszonytól való félelem is elérhetetlen tagadássá vált, megpróbálta kikerülni magát a félelmetes helyzetet is; avagy sok-sok áttét révén mindeme óvintézkedés oda vezetett, hogy Ió végül *hidegvérrel* elkerült mindennemű pánikot. Mindig leért a lába – s ezzel semmiképp sem szeretném azt sugallni, hogy Ió földhözragadt lett volna.

Ha Ió túlzásokba esett, sosem a *túlt* vettem észre, hanem *amit* eltúlzott.

Pár éve Ió édesanyja talpalatnyinak titulált földet vásárolt a dombrádi határban. Kitűzetett a nap, amelyen a család megkezdte a kapálást. Iónak, aki, bár ornitológiai ismereteim hézagosságát megmosolyogta, ugyanakkor már maga is elvárosiasodott kissé, a leghalványabb elképzelése sem volt, mekkora területet jelenthet két hold föld. Csak amikor a kijelölt napon csatasorba állt, tudta meg, mire is vállalkozott. Ahogy édesanyja, testvérei és unokaöccsei, Ió is munkához gyürkőzött: vállára lendítette a kapát.

Meddig a miénk, kérdezte hetykén, a napba hunyorogva. – A néphit szerint illatozott, mint egy tavaszi párás kert.

Addig, mutatta édesanyja. Addig az almafáig.

Ám Ió semmiféle almafát nem látott.

Hacsak nem: az a kis folytonossághiány a láthatáron?!

Az. – S a többiek már kapáltak.

Ebben a pillanatban Iónak nem ért le lába. Még nem. A hold mint mérték minden képzeletet felülmúlt. A végtelen szántóföldek – vagy a víz – fölháborították Iót. Mert ő voltaképp a végeláthatatlanságot gyűlölte, a mérhetetlen dolgokat. A beláthatatlan *kilátástalant* jelentett. (Amikor a nagymarosi falatozó teraszán hirtelen ötlettől vezérelve javasoltam, hogy a teljes visszautat biciklin tegyék meg, Ió jeges iszonnal a tekintetében kérte ki magának a feltételezést, miszerint képes lenne akár száz kilométer megtételére is.) S túl sokáig mint pusztaság tagadást sem lehetett bírnia egy effajta fullasztó tagolatlanságot; mondom, felháborodását végebb el-lenszenvekkel helyettesíteni volt Iónak hajlama, s egyetlen mentsvára; mert mi történt volna, ha odaadja magát e tereknek?: (a néphit szerint) tehetetlenül szétáradt, feloldódott volna bennük, akárha az apai elem – úgyhogy rossz közérzete azonmód csillapodni kezdett, mihelyt már csak holmi kapálástól vagy holmi fonnyasztó napsütéstől berzenkedett, s mihelyt egy még végebb, még inkább tenyérbesimuló kifogást emelhetett a kapálás ellen:

Megbocsássatok, de képtelenség egy varikózus lábbal napokig itt aszalódni! – És máris faképnél hagyta rokonait.

Újra leért a lába. A *varicosus*. Amelyiken a középső lábujj babonásan kulcsolódott az egyik mellette lévőre. S amelyiken a családi kapálás után két héttel érkihúzást kellett végrehajtani, mert Ió szépséges rajzolatú, édesanyjától örökölt

visszerei fájdalmas gyulladásba jöttek. Ió azt hitte, trombózisa van, görcsei tetőfokán egyszer csak a szívéhez kapott, és összeesett. A mentőorvos világosította fel rosszulléte valódi okáról, s hogy az ijedtségen kívül nincs semmi komolyabb baja. *Varicositas, trombokinezis, phlebithis*, mormogta, amikor műtétéről érdeklődtem.

Már Tiszakanyárban az volt a benyomásom, hogy Ió története – körtörténet. Hallgatása amnézia, beszéde, beszédem anamnézis. Mert, bár semmi sem indokolta, hogy az ellipszis-hasonlat érvényét korlátozzam, Ió fogyatkozásai rést látszottak ütni fenséges közömbösségén, s nem esszenciálisabbnak, de beszédesebbnek mutatkoztak az erényeknél; míg a fogyatékok megvilágították az erények eredetét, az erények mélyen hallgattak a fogyatékok származásáról. Úgy éreztem, hogy Ió a jellemhibáin keresztül kommunikál velem. Gyengeségei így lettek gyengéim, e gyengék pedig kapcsolatunk erősségei. Ió füllentett, szitkozódott – Istenét káromolta, valamelyiket –, sunnyogott, lapított, érzéketlen volt.

Lopott. Elfelejtett visszaadni ezt-azt.

Hosszú a sora azon tárgyaknak, amelyek, hogy, hogy nem, Ió kezéhez találtak ragadni: öngyújtók, esernyők, pulóverek akadtak el az iói zárványban. Birtoktárgyaim szinte észrevétlenül cseréltek gazdát. A számos – ám számolatlanul – Ióhoz vándorolt tárgyról távolról sem számlát benyújtani, csupán anamnézist felvenni szeretnék, amikor felemlégetem a kávéfőzőt, a biciklit, a tüskés győgymatracot. – Mert vajon kinek a kávéfőzőjét kérte kölcsön Ió évekkel ezelőtt? Kinek a kerékpárján gurulta körbe Pestet, Tiszakanyárt és a Duna-kanyart? Kit ajándékozott meg a tüskés győgymatraccal? s később kitől kérte vissza ugyane matracot, szemrebbenés nélkül, mintha csak kölcsönadta volna?... Persze érdekemben állt nem felhánytorgatni tulajdonviszonyaink tisztázatlanságát: hagytam, hadd váljanak e tárgyak fétisekké, vagy még inkább, hadd váljak minden elcapcarázott, örökbelopott és kölcsönhazudott tárgy kivételésévé, hadd legyenek totemévé saját – egykori – tulajdontárgyaimnak. Ha úgy tetszik, Ió fenséges közömbösségén úgy ütöttek rést e tolvajlások (és bármely jellemfogyadék), hogy csak a fenség csorbult; a közöny érintetlen maradt. Láttam Tiszakanyáron, hogy zuhanyuk gégecsöve fölött finoman szólva eljárt az idő: ahelyett, hogy a zuhanyrózsából – a szelvények közül és az alkatrészek ízesüléseiből folyt, spriccelt vagy inkább szivárgott-gennyedzett a víz (Inak-hosz!). Vendégül látásom jelképes ellenértékeként vásároltam tehát Pesten egy gégecsövet, majd megkértem Iót, legyen köztem és édesanyja közt a postás. Nem voltak balsejtelmeim. (Pedig lehetek volna: Hálásan köszönjük szaniterállományunk feljavítását, élcelődött világító járomcsontokkal.) Hónapokkal ezután derült ki, hogy a gégecső természetesen Ió pesti albérletében kötött ki. Ölbe tett kézzel, az ajtófélfának támaszkodva figyelt, amíg kezet mostam. Frivolán, mindenre elkészülten mosolygott, vajon felismerem-e a *szaniterárut*. – Felismertem. Ó, te, mondtam, s fejcsóválásnál többre nem futotta (a fenség csorbult, a közöny érintetlen maradt).

S – körténket szopogattuk – szégyelltem volna megérinteni Iót azért is, mivel otthon várta őt az a nála nyolc évvel fiatalabb fiú, akit olykor képletesen, olykor a szó szorosabb értelmében vett a hátára, s akinek a közömbösség második hul-

láma helyett, egyetlenként, szerencséje volt részesülni (miféle alkalmasság következményeképp, nem tudtam) valami személyre szólóban is – valami olyasmiben tehát, ami kevésbé Ió? –; mégis, egymásra utalt idegenségünk egyetlen lehetséges feloldásaként ebben a pillanatban mint Ió kihelyezett önismeretét vettem magam számításba: az álmolyodásig jó volt cunnilingusra gondolni.

Szinte sötét lett egyszeriben; nem tudom, mely fajta kumulusz úszott a nap elé. Tudtam viszont, Ió feladata megbontani közelségünk derékszögét: megmozdulni. Úgy is lett.

Menjünk, mondta. Eldobtuk csutkáinkat.

Táskájába szedtük azt a kupac körtét, amit az imént Ió válogatott össze. Én tartottam szütyője száját, ő rakosgatta bele a körtéket. Darázs bolygott Ió kézfeje körül – legyeskedett? (Még csak el sem hessentette.)

Mielőtt felültünk volna a biciklire, Ió leöntötte ásványvizével a kezemet, hogy lemoshassam az időközben rászáradt körtelevet. Persze nem volt mód vizszonozni az újabb kéretlen figyelmességet, Ió fél kézzel locsolt vizet előbb a bal, majd a jobb markába (és mozdulataiban nem találtam nyomát semminő Méséglise-nek, semminő Guermentes-nak: Ió bármelyik kezével képes volt ügyesen írni és levest kanalizni, babot fejteni és gólt a hálóba varrni, száját rúzsolni és kulcsot zárba illeszteni, cigarettázni és magvakat a kanyári földbe hinteni).

Amíg ő, addig én. Dunakanyár, Tiszakanyar.

Jaj származása.

Melyik oldalon is van a – mi is.

Tartozom még elmondani, hogy nem esett aznap eső (Inakhosz!).

Hencida

Lassan telt az éjszaka, hiába próbált aludni, nem ment, feje mellett az ébresztőóra, percenként kattant egyet, két kattánás között napok, évek peregnek el, jár az óra körbe, tik-tak, jár, benne egy manócska kalapál. Kicsi volt még Zoárd, kettő sem talán, amikor tanította neki ezt a dalt, mit mond az óra, csillagom, tik-tak, tik-tak, tik-tak, válaszolt nevetve a gyerek, s jobbra-balra hajtotta fejét a szöveg ritmusára, ahogy tőle tanulta. Az apja csak nézte őket, mosolygott, gyere, megmutatom, lecsatolta a kezéről az óráját, régi Csajka, a füléhez tette, összeért a homlokuk.

– Hallgasd...

Zoárd, ahogy az óra hangját meghallotta, nagyra nyitotta bogárfekete szemét, s az asszonyba belévágott a felismerés, ez a gyerek még sohasem látott számlapos órát, mégsem kérdőjelezte meg, amit mondott neki, magától értetődő természetességgel fogadta el. Pedig a digitális órák némák mind, nem jár körbe a mutató, mit mond az óra, kisfiam, tik-tak, tik-tak, a gyerek nem gondolkodott, automatikusan ismételte azt, amit tőle hallott, eszébe sem jutott, hogy az anyja téved, miért mondana az óra bármit is, mikor hallgat, miért járna, ha egyszer áll. Nézte apját és fiát, ahogy összedugják a fejüket, tik-tak, tik-tak, apja felnyitotta az óra hátlapját, nézd, ezek a kicsi fogaskerekek csinálják az időt. Akkor látta meg Zoárdban először az apját, gyerekként ilyen lehetett, a szeme színe, mozgása, testalkata, minden, annyira hasonlítanak, szinte most is látja maga előtt, pedig vagy öt éve már, hogy összehajolnak a Csajka fölött, két egyforma arcél, kicsi és nagy, még a tartásuk is azonos, a hajuk görbülete is.

– Nem maradt rólad gyerekkori kép?

– Nem – zárta rövidre a beszélgetést az apja, aztán hirtelen, mintha meggon-
dolta volna magát, folytatta –, pedig apu sokat fotózott. Tudod, nem volt az olyan természetes akkoriban, de mi akárhova mentünk, hozta magával a gépet. Gépem, lábam? Mindig ezt kérdezte, mikor készültünk valahova. Pedig irtó kényelmetlen lehetett cipelni. Nagy dög volt, nem ilyen kis digitális, mégis.

Az óra nagyot kattant a feje mellett, újabb perc, akkor kellett volna tovább-
kérdezni, beszélj nekem az apádról, nem tudok róla semmit. De akkor nem lehetett, Zoárdnak uzsonnát kellett készíteni, vagy biliztetni, esetleg megijedt valamitől, mesét kért, ki tudja, nem emlékszik már rá, bármi fontosabb volt annál, hogy az apjára figyeljen, a pillanat meg lehullott a veranda kövére, s elgurult, végig a puskapor szegélyezte téglajárdán, nem vette észre senki. Egy darabig ott ült a dáiák alatt, s figyelt, ha elég nagy a csend, hallani, ahogy kuncog, nem fogtatok meg, most azután leshetitek, mi lesz, egyre nagyobbra nő a felületi feszültség, szinte elviselhetetlen, önmagát megtartani képtelen, elemeire hull. Tele van a kert, a ház, az utca ilyen szétesett pillanatokkal, idejében kellett volna utánuk nyúlni, most már hiába, csak töredék, ami megmaradt.

A nagyszülőkről ha kérdezett, elintézték két mondattal, tudod, a háború, intézet, lózsíros kenyér, ne ismerd meg soha. Minden elveszett, csak a lövedék röppályája maradt kiszámítható, a bombák a gravitációs törvényeknek engedelmeskednek, a detonáció mértékéből következtetni lehet a becsapódás helyére is. Azt tudta, hogy árvák a szülei, így nőtt fel, rokonok, család, emlékek nélkül. Gyerekként elfogadta, olyan természetességgel, mint valami veleszületett fogynakosságot, csak a hiány fáj, mint a levágott végtag.

Markó Lilit egyszer megverte az oviban.

- Szüretre jönnek Józsi bátyámék!
- Nekem meg a hencidai nagyapám.
- Olyan nincs is, hogy Hencida.
- De van!
- De nincs! Nincs is nagyapád, csak hazudsz!

Az anyja sírt, amikor az óvónő behívatta, miért hazudtál, csillagom, szorosra zárta a száját, nem válaszolt, a palacsintaillat megcsapta az orrát, Hencidán toronyokban áll a palacsinta, ha megsül egy, a nagyanyja feldobja, meghengeríti, halott madár, hullik a torony tetejére, milyet kérsz, almásat vagy túrósat, igazat kell mondani, kincsem, hazudni nem szabad.

– Én nem hazudtam.

Akkor az apja megfogta a kezét, gyere, mutatok neked valamit. Kimentek a kertbe, hátra, az anyja gyakran pörölt az apjával miatta, miért nem gondozod, hagyod, hogy nőjön, a falu szégyenére. Az apja csak vigyorgott ilyenkor, na, ez legyen Ténnyé legnagyobb szégyene, s visszaakasztotta a kapát a sufniba, a zománcos tábla a falra, mi, az kéne neked. Aztán csak lett zománcos tábla is, persze nem a tisztaudvaros, azt azért az anyja sem akarta, hanem csak valamiféle rendet, nekem mindegy, milyet, de ez nem állapot, hogy jönnek nappal, jönnek éjjel, ez az egy nyomorult vasárnapja van az embernek, és akkor se hagynak nyugton.

– A nyavalyának nincsen naptára – morgott vissza az apja, de aztán csak engedett, kikerült a zománcos tábla a kapu mellé, dr. Lévai András, rendel hétfőn, szerdán, pénteken.

- Most már boldog vagy?
- Boldog.

Amikor mentek hátra a kertbe a számarkóró beléakadt a harisnyájába, gazos volt minden, még nem fogadta fel az anyja azt a régi tanítványát, a Vakulya gyereket, udvarosnak, csak amikor megbetegedett, akkor engedett az apja. Rend lett végre, csak úgy sorakoztak a dáliák meg a törökszegfűk, ezt meg elvinném megélezni, húzott a snapszból búcsúzóul, s vállára kapta a kapát a Vakulya gyerek, mikor indult, kikalapálom, de lehet, apám kell hozzá, holnapra hozom, meg igaz is, fordult vissza a kapuból, a Csűrös-majorban bontják a régi istállót, kérek a Tanácson Szepesi Miskától a téglájából, nem jó az már semmire, hányják kifelé, mi meg lerakhatnánk vele az utat a kert végéig, nem kéne sárba caplatni, ha gondolja a tanár néni. Lerakta a Vakulya gyerek a téglát, még szegélyt is ültetett puskaporból, az anyja, ha hazaengedték a Svéd-hegyről, szeretett kinn üldögelni, nézte a tulipánokat, ahogy sorakoznak, orgonafán méhike, összeressen őzike, vigyázz, kicsim, meg ne csípjén. De Zoárd akkor már ordított, mutatta cipővá dagadt ujját, kicsi gonoszka, vizsgálta az apró sebet a nagyanyja, de lásd, ő rosszabbul járt, mint

te, s kihúzta a fullánkot, belehalt a szűrásba, szegény. Zoárdnak ez a rendezett kert, az aranyló liliomok, a lobéliák, a szeder- és málnatövek jelentették Tennyét, neki rossz érzése volt mégis, ha végigkopogott a téglával kirakott ösvényen a köszméte- és ribizlibokrok mellett, hogy epret szedjen, hiába erőlködött a kert a virágokkal és a gyümölcsökkel, a friss humusz elmúlásillatát nem tudta elfedni mégsem. A Vakulya gyerek hatalomátvételekor, ahogy a régi kert lassan kifordult önmagából, vészett el a gyerekkora, s talán az esély is, hogy beszéljen az apjával. Hiába ment már le a kert végébe a folyóhoz, hátára súlyosodott a kert merev rendje, a ki nem mondott diagnózis, éjszakánként a vastag vályogfalon is áthallotta anyja fulladozó köhögését. Akkor kezdett mindent szisztematikusan úgy csinálni, mint az anyja, görcsösen ügyelt minden mozdulatra, nehogy felizgassa egy rossz hajtásél, homályos pohár, szidolozatlan kilincs, s rohama legyen megint.

Sok időt töltött akkoriban Tennyén, tehette, Zoárd kicsi volt még, nem kellett munkába állni, ott kezdett el beszélni, ott járt el a gyerek abban kertben, melynek halálos rendezettségét ő sose tudta megszokni. Ahogy esténként le-lement a folyóhoz, bokájához kapott újra, mint akkor, gyerekként, ha beléakadt a számarkóró a harisnyájába, csak nézte a felhőket, és még eszébe is jutott, le kéne hozni egyszer ide az apját meg Zoárdot, és folytatni a mesét, amit Markó Lili miatt kezdett el.

A számarkóró apró horgai szúrták a bokáját, ahogy a gázos kertben apja után csörtetett, de nem törődött vele, igazat kell mondani, kincsem, hazudni nem szabad, én nem hazudtam, az anyja csak rázta a fejét bánatosan, legalább ne tagadd le, szorította magához mégis, de az apja kivonta az ölelésből, gyere, mutatok valamit, mit mutatsz, apu. Lementek egész a folyóhoz, látja most is, ahogy a szél belekap apja fekete loboncába, leültek a martra, a hegyek felől rohantak a felhők át a víz fölött, napnyugatnak.

– Nézd, ott a nagyapád, hosszú, bíbor köntösben lovagol, lábán selyempapucs, kezében aranykulcs.

Hangosan nem is merte, félt, szertefoszlik, alig lehelte a kérdést.

– Minek a kulcsa az?

– Kincsesládáé – súgta az apja vissza. – De az el van rejtve.

– Hova van elrejtve?

– Tenger fenekire.

– Oda aztán hogy talál el az én nagyapám?

– Hamuvá lesz, úgy talál el, porrá válik, úgy talál el, pusztai szél felkapdossa, tengeri szél hátán viszi, aranykulcsot neked adja, tied lesznek a kincsei.

Az óvodában nem beszélt többet a nagyapjáról, tudta, titok, úgysincs, aki megértené, elég, ha ő értette.

Akkoriban még értette a szavak nélküli mondatok jelentését, csak aztán, ahogy nőtt, nem bírta tartani, elég volt neki a hosszúra nyúlt lába, sütőlapát tenyere, görbülő gerince, húzd már ki magad, fiam, púpos leszel, ha mindig így állsz. A némán artikulált szavak ráültek a konyhára, a házra, egész Tennyére, szorították, nyomták össze a levegőt, egyre sűrűbb, belélegezni már nem lehet, harapni kell, ádámcsutkája egyre görcsösebben jár le-fel, szólni kellene valakinek, de képtelen kimondani a szavakat, megpattannak az ajka körül a hajszálerek, annyira akarja, mégse megy, hamuvá lesz, úgy talál el, porrá válik, úgy talál el, mintha földdel tömnék tele a száját, sár szárad a garatján.

Rohamai kiszámíthatatlanul érték, az asztmások télen általában tünetmentesek, próbálják meg magas hegyek között, esetleg barlangterápiát, neki mindegy volt, hónap, égtáj, időjárás, egyszerre úgy érezte, megfullad, éppen a levegő az, ami megfojtja. A kamaszkorral kinőtte, ennyi volt a te bajod, fiam, farok kellett csak neked, semmi más, vigyorgott az apja, az esküvő után tünetmentessé vált, gyakorlatilag. De betegségét mintha az anyjára hagyta volna, fordított örökség. Apja az elején nem is vette komolyan, hisztéria, nem ülhetsz a lányod szoknyáján haláláig, el kell, hogy menjen valamikor. De aztán nem lehetett tovább tagadni, az utolsó években többet volt fenn a Svéd-hegyen, mint otthon, úgy halt meg, egy asztmás rohamnál, szakadnak, szakadnak rám a falak, húzzatok ki, segítsetek.

Évek óta először akkor környékezte asztmás roham, amikor apja halála után szembesült a névvel, csak forgatta a kezében a gyerekkori naplót meg a lecke-könyvet, hogy szerette a nevét, Lévai Lilla, és most kiderül, hogy nem is az övé. Mikor apja halála után leutazott Tennyére, tudta, hogy nem kerülheti meg, rendet kell tenni, dönteni, mit tart meg, mit nem. A lakást, hála istennek, kiüríti Panni, neki csak a személyes holmikat kell, az is sok. Unottan turkált az iratok között, kidobni nincs szíve, de megtartani mindent nem lehet, először csak a szeme akadt meg a naplón, aztán az egyetemi indexen, idegen név, Lőwy András, vajon kié lehet. Percekbe telt, míg beledöbbsz, hogy ez a saját apja, Lőwy, Lévai, csak a magánhangzókat kell kicserélni, ugyan, marhaság, nem lehet csak úgy cserélni a nevekben a hangokat. Nem tudott megnyugodni, át kellett mennie Pannihoz, most már csak ő a biztos pont, Panni mindig volt, az anyja halála előtt is, a betegség idején, nem kérdezte az apját soha, de Panni a házhoz tartozott, a rendelőhöz, az apjához is, neki tudnia kell.

Kiteregette az asszony elé az iratokat.

– Mit tudsz apámról, tényleg igaz?

– Igaz.

– Neked elmondta?

– El. De mit számít az?

Az apja végeredményben Panninak sem mondott el semmi lényegeset, alig többet, mint amit később ő maga is megtudott apja gyerekkori naplójából, hogy a család Monostáron élt, orvoscsalád, apa, anya praktizál, biztos egzisztencia, Monostár tűnt az első, logikus lépésnek, ott volt gyerek, ott járt gimnáziumba, hátha akad valaki, aki ismerte.

A szállodaportás készségesen segített.

– A Hársas-tó, a színházzal szemben, a Plázánál, alig néhány lépés, asszonyom, mellette, igen, a műjég, azután, ha lejjebb sétál egy kicsit, a sportcentrum, tenisz, fitness, uszoda, konditerem, de ez utóbbi kettő nálunk is alapszolgáltatás, és a szauna, természetesen.

Sárgán reccsent a kavics a talpa alatt, hangokat hozott a víz felől a szél, titarirá-ti, Wagner, leereszkedett egy sárkányos kőpadra a csónakházzal szemben, a zene betöltötte a fehérre festett deszkaépületet, át- meg átbuggyant a korlát finoman faragott indáin, mintha nem is cölöpök, hanem a muzsika tartaná. Derékba törtek a fák, az öntöttvas kandeláberek meghajoltak, ahogy a valkűrök átlavagoltak a víz fölött, az anyjának levendulaillata volt mindig, mikor koncertre mentek be a városba, jó éjt, kincsem, Panni majd lefektet. Azt hitte, így folytató-

dik, őszi fények, halvány tónusok, rég elfeledett képek, lágy zsongás, polgári hangulat, Monostár kellemes kisváros.

Pedig már másnap reggel gyanút foghatott volna, a szállodaportás, ha finoman is, de figyelmeztette, amikor a Malomárok utcát kérdezte.

– Oda akar menni, asszonyom?

– Oda.

Ahogy az utcára befordult, Velence jutott eszébe az apró hidakról, a szecessziós villák szorosan bújtak egymáshoz, ahány ház, annyi hidacska, annyi kovácsoltvas kapu, már ahol megmaradt. A számot nem írta Gabi, még nagyjából sem tudta beazonosítani a házat, mocskos kis víz folyt lent, a beton mellett, a vízzel együtt a bűdösség is beleette magát a falakba, lassan rágja a vakolatot, a stukkók nagy darabokban hullanak alá, hangosan csobbanva merülnek el.

– Hiába jött, nincsen itthon senki.

A gyereket észre sem vette, mikor megállt, ott lógatta magát az egyik híd korlátján fejjel lefelé. Hirtelen nem is tudta, mit válaszoljon, vajon miért hazudik, az áttört falon kályhacsőből füst áramlik, árnyak mozognak odabent a függönytelen ablak mögött. A gyerek csak hintázott tovább, de a szemét le nem vette róla, alulról fölfelé méregette, hogy belepírult, marhaság, alig múlt tízéves.

– Magát nem ismerem, nem volt még nálunk soha. A népjóléttől jött?

Nem értette a kérdést, de szeretett volna végre egyenesben látni, közelebb lépett, áthajolt a korláton, a kissrác szélesen elvigyorodott, a fene, miért nem vett nadrágot inkább. A kapuig sem tudott eljutni, nemhogy a házba, a gyerek őrizte a hidat, a Malomárok utcán ma már csak kisebbségiek, hajolt hozzá a szállodaportás, hogy úgy mondjam, romák, nem önnek való környék az, asszonyom.

A szegényegyed után a zsidó egyházközséget kereste fel, ez az egész kész lidércnyomás, sohasem járt még ilyen helyen, lefőtt, amikor a férfi fején meglátta a kis fekete kalapot, lehet, hogy neki se lenne szabad fedetlen fővel, alig tudta kinyögni, mit akar.

A nagybátyám itt járt gimnáziumba, valószínűleg itt is érettségizett...

A férfi értetlenül meredt rá.

– Itt megsemmisítettek mindent, de – bocsánatkérő mosoly villant a szája szegletén – talán megmaradt valaki abból az évfolyamból. Mit mondott, mikor kellett volna végeznie?

A feltételes mód mellbe vágta, csak dadogni tudott. Az évszámtól az egyházi meggörbedt egy kicsit, a háború után nálunk már nem volt, aki érettségizzen. Nem maradt ott, hiába invitálta, tudja, mi már inkább csak kulturális egyesület, összejárunk, akik megmaradtunk, fiak, unokák is néha, nem számít, kinek mi az istene, alig vagyunk maroknyian. Szinte futott, úgy menekült, égett az arca, a falon a dávidcsillag, sose gondolt rá, hogy két háromszögből áll, a református csillag nyolcszögű, a templomuk kovácsoltvas karzatán két négyzetből rakott, már a piac macskakövein kopogott a csizmája, de még mindig hallotta a férfi hangját, ahogy utánakiáltott a kapuból, várjon, megkérdezem, hátha van még valaki, aki emlékezik.

Cirko

Parti Nagy Lajosnak

*Fellobban szívem a cirkuszi gáz
sír egy bohóc ahogy kikacagja
kigyullad az éjjel a kórház
az ember elég saját kacatja*

*egy óriási kék sátorporondon
vagyunk a hulahoppkarika
sörény az éj hajad kibontom
fogjon minek egybe kell fognia*

*az ember csodásan szerkezetkész
ellobban mint egy szalmabála
ne félj szívem még sérve érsz
felfekszem a kórházmagányra*

*most alumínium hordagyamon
minden éjszaka csak trambulin
az életem ne fázz rákcsavarom
rögfertőtlenít a lassu kín*

*fellobban szívem a cirkuszi gáz
sír egy bohóc ahogy kikacagja
az éjszakába világít a ház
az ember elég saját kacatja*

Tavaszi váróterem

*Öltözik fegyvervasakba
csak innen még kijuss
fejébe mélytányérsapka
masíroz március*

*zöld egyenruháján te vagy
fénylik egy aranygomb
kerül-e hajadba új szalag
faágra újra lomb*

*ha megjön fegyvervasakba
repsz a március
behorpad a hold sisakja
csak innen még kijuss*

*most egy vasárnap délután
egy kórházkertben
felettesénnek szalutál
mit jelentek jelentem*

Aranykor

*A Kezdet idején már este volt
a Szabadság hídon mentem át
néztem az aranylő lámpasort
miféle sejtárc őrzi a lélek ágbogát*

*és miféle spirálkulcs nyitja vágyaink
örökre változó rendszerét
amely torzul megújul s elkopik megint
és mintha összeállna úgy hull egyszerre szét*

*és miféle kombinációra lép a lábunk
és miféle kód a sejtelem
hogy minden mögött egy gyermeket találunk
sem felnőtt sem játszani nem engedem*

*a Szabadság hídon mentem át
most előtttem áll az a szőke kisgyerek
„azért vagyunk hogy mindent megjegyezzünk
és végül elfelejtsenek”*

*lesz-e még arcunk mikor a négy lovas majd
előlép a virradatból
vajon a dobozba gyűjtött aludttejfogakban
szunnyad-e még az aranykor*

*vajon ha a látás visszatalált
visszatalál-e a lélek
és hozza vagy elviszi majd a halált
és mi az amit örökre járni remélek*

*pedig úgy gyorsul most bennem
mint ami rövid sprint után
épp a célvonalon mint a rövidtávfutó
hirtelen megáll*

Ott leszek veled

Úgy élek itt e piszkos föld felett,
mint bármely ismerősöd,
de puszta kézzel, mert nagyon szeretsz,
higgadtan kell megölnöd.
Tied a munka, úgy döntöttem én most,
magam tovább nem álattom.
Kettőnk közül hogy épp ki lesz a gyilkos,
ma azt is megválaszthatom.

Precíz és hűvös női éjszakában
szelíden falhoz fordulok.
Ébren leszek, várok rád az ágyban,
ne hagyjál nyomot.
Sportcipőben halkán át a konyhán
lepj meg, mint esti büntudat,
less ki engem, és hajolj le hozzám,
konyhakéssel vágd át torkomat,

vagy sújts le rám egy súlyos tompa tárggyal,
a gyenge húst szakítsa át,
ágyunk úgyis felissza majd magába
mint minden estét – ezt az éjszakát.
Ne jöjj zavarba, élvezd csak, hogy ölhetsz,
ne vess csak, sétálj és beszélj,
fejem köré teríts törülközőket –
előbb-utóbb majd undorít a vér.

Megszúrva már gyengén és védtelen,
akár a háziállat,
ki tudja már, hogy oly reménytelen,
de nyitnám még a számat,
lehet, mint haldokló felülnék,
de borzalom, mit mondanék neked,
ha így történne, arra kérlek, üss még,
szerelmesem, én nem beszélhetek.

Csináld akárhogy: úgyis egy lesz
a nyirkos csend a végén.
S megmutatják azt, hogyan szeretlek,
délután a tévén.
Bevágják szépen, hogy mi volt közöttünk,
a véres ágyat, majd a késedet.
Mondom neked: téged vár a börtön.
És hidd el, én is ott leszek veled.

Metrón, haza

Jónás Tamásnak

A metróban száz lóerő nyerít fel.
Az ajtó nyílik csendben, fémesen.
S most is, mint mindig, merthogy nincs elég hely,
koszos falának támasztom fejem.
A vizsgálatra most van alkalom.
Pár embertársam csendesen lemérem,
és látom azt, ki benne van nagyon
– mint én – az esti árutermelésben.
Lepusztult, olcsó közvagonban
látható: az élet jár gyalog,
és leckét ad, hogy folyton megtanuljam,
mint bárki más: pótolható vagyok.
Ki kosztpénzt ad le, van, ki ezt a verset –
okos fejemben nincsen már szemérem.
Emészthető, lágy borzalmak terelnek,
és százalékban mérik költeményem.
A mozgólépcsőn minden engem oszt szét.
Magyar vagyok: már összetart a látszat.
A bérházban hülyének néz a szomszéd,
s a föld, hol élek, nem szólít fiának.
A metróajtó hogyha összezárul,
huszonhat év mozdul meg énvelem.
Személyiségem hordom, mint az árut
és mindkettőnket hord a félelem.
Az olyan, mint én, magát is összemarja,
magával házal az, hiába jó.
Ne bántsátok, mert azt hazudta anyja,
hogy semmiképp sem lesz pótolható.

Parainesis Disnotoriensis

*A böllér arca véresen komoly.
Kezében ott van már a féldeci,
Amellyel most a pontot felteszi
A tor „ííí”-jére, amely gyakran oly*

*Szívszaggaató, mint egy – halálsikoly;
Hogy szívét aki fel nem vértezi,
Míg más a sült, fokhagymás vért eszi,
Ő éhségstrájkot folytató fogoly*

*A büntudat s az undor börtönében.
Ezért hát véd eszedbe jól, amíg
Lehet: nincs kívülálló harmadik,*

*Csak vesztesek vannak és győztesek;
S hogy kivel vagy, muszáj eldöntened.
Mert élni kell. S az élet oly törékeny.*

Itt van Európa, újra csendes...

*Itt van az ősz, itt van újra,
Elzúgtak forradalmi...
Tudja isten, hogy mi okból
Szabadságát nem vóta ki.*

*Európa csendes, újra csendes,
S szép, mint mindig, énnkem.
Szégyen reá! lecsendesült és
Szeretem? de szeretem.*

Esti kérdés

*Terád gondolva ballagok.
Lelkem szeretnék tépni szét
Dohogva föl-le fújtató
Nehéz pogácsaszagatók.*

*Szerelmes voltam, nagy számár.
Elmúlt, hidd el, a nagyja már,
De szörnyű fantomfájdalom,
Mi tagjaimba visszajár.*

*Elvarrtam bár, mi fájhatott,
Szemed, ha rám néz, még ígéz;
S orvul megölt szívem körül
Ismét piros a régi géz.*

*Vágyam csak eltiport parázs,
Melynek ha mégis lángja kél,
Ellobban gyorsan, hangtalan,
Akár kiszáradt lámpabél.*

*Miért baj hát, ha elcsenek
Szemednek, Zsuzsa, lángoló
Tüzből egy zsarátnokot?*

*Olyan csupán ez, mint mikor
A piknikező angyalok
Kosárcájából hangya lop.*

A NYUGATI ÉRTELMISÉG VÁNDORÚTJA

avagy
a megváltó igazság hanyatlása és egy irodalmi kultúra felemelkedése*

Az igazság léte

Az olyan kérdések, mint „létezik-e igazság?” vagy „hiszel-e az igazságban?”, ostobáknak és értelmetleneknek tűnnek. Mindenki tudja, hogy az igaz és a hamis hitek közötti különbség ugyanolyan fontos, mint a tápláló és a mérgezett ételek közötti. Sőt az újabb analitikus filozófia egyik fő eredménye, hogy kimutatta, az „igaz hit” fogalmának helyes kezelése a nyelvhasználat, és ennél fogva a racionális cselekvés szükségszerű feltétele.

Ennek ellenére azok az újságírók, akiket azzal bíznak meg, hogy egy-egy értelmiséggel interjút készítsenek, gyakran kezdik ekként: „Hisz Ön az igazságban, vagy Ön is a frivol posztmodernnek egyike?” Ez a kérdés ma ugyanazt a szerepet játssza, mint korábban a „hisz Ön Istenben, avagy Ön is egy veszélyes ateista?” Gyakran hangoztatják, hogy az irodalmi típusok nem szeretik eléggé az igazságot. Az ilyen dorgálások ugyanolyan hangvételűek, mint azok, amelyekkel elődeinket figyelmeztették, hogy az Úr félelme a bölcsesség kezdete.

Nyilvánvaló, hogy az előbbi kérdések által megidézett „igaz” szó értelme nem ugyanaz, mint a hétköznapi beszédben. Senkit sem izgat az „igaz” melléknév pusztá főnevesítése. A „hisz Ön abban, hogy az igazság létezik?” valami olyasmi helyett áll, mint az „úgy gondolja Ön, hogy van a kutatásnak egy természetes végpontja, hogy a dolgok valamilyen módon ténylegesen vannak, és ha megértjük, hogy miként vannak a dolgok, akkor ezáltal tudni fogjuk, hogy mit kezdjünk magunkkal?”

A hozzám hasonlókat, akiket posztmodern frivolitással vádolnak, nem hiszik, hogy lenne a kutatásnak ilyen végpontja. Úgy gondoljuk, hogy a kutatás a problémamegoldás másik neve, és nem tudjuk elképzelni azt, hogy véget érhetnek az arra vonatkozó kutatások, hogy az emberek hogyan éljenek, vagy mit kezdjenek magukkal. A régi problémák megoldása új problémákat fog felszínre hozni, és ez mindig is így lesz. Az egyénekre éppúgy érvényes ez, mint a társadalomra és a fajra: a régi dilemmákon az érés minden szakaszában csak új dilemmák létrehozásával lehet túllépni.

Az olyan problémák, hogy mit kezdjünk magunkkal, milyen célokat szolgáljunk, ilyen értelemben különböznek a tudományos problémáktól. A teljes és végső egyesített tudomány, a tudományos elméletek harmonizált összessége, amelyet soha többé nem kell felülbírálni – felfogható célkitűzés talán. Meglehet, hogy a tudományos kutatás befejeződik majd, egyszerűen azért, mert megszűnnek az anomáliák. Ha tehát a térbeli-időbeli események közötti oksági viszonyok egyesített elmélete lenne az, amit „igazságnak” nevezünk, még a legszélsőségesebb posztmodernistáknak sem lenne okuk kételkedni a létezésében. Az igazság léte csak akkor lesz téma, amikor másfajta igazságról van szó.

A „megváltó igazság” fogalmát hitek olyan összességeként fogom használni, amely mindörökké megállítaná az arról való gondolkodás folyamatát, hogy mit kezdjünk ma-

* A Pécsi Tudományegyetemen és a kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetemen 2001-ben elhangzott előadás szövege.

gunkkal. A „megváltó igazság” nem olyan elméletekből állna, amelyek a dolgok oksági interakcióját vizsgálják, hanem inkább azt a szükségletet elégítené ki, amelyet a vallás és a filozófia kísérelt meg kielégíteni. Ez pedig az az igény, hogy mindent – minden egyes dolgot, személyt, eseményt, eszmét és költeményt – egyetlen olyan kontextusba helyezzünk, amely természetesként, elrendeltként és egyetlenként nyilvánulna meg. Ez lenne az egyetlen kontextus, amely az életünk alakítása céljából számítana, mert ez lenne az egyetlen, amelyben az élet úgy jelenik meg, ahogy igazából van. A megváltó igazságban való hit tehát abban való hit, hogy van *valami*, ami úgy viszonyul az emberi élethez, ahogy az elemi fizikai részecskék viszonyulnak a négy elemhez – valami látszat mögötti valóság, egyetlen igaz leírása annak, ami történik, a végső titok.

Az a remény, hogy lehet találni egy ilyen kontextust, egy átfogóbb „nem” alá rendelődő faj. Az átfogóbb nem az, amit Heidegger az autentikusság reményének nevezett – remény, hogy önmagunk legyünk, és ne pusztán neveltetésünk vagy környezetünk termékei. Amint Heidegger hangsúlyozta, az ilyen autentikusság nem szükségszerűen jelenti múltunk *visszautasítását*. Lehet ez a múltnak olyan újraértelmezése is, amely saját céljaink számára megfelelőbbé teszi azt. Az a fontos, hogy a legtöbb ember által adottnak vett célokra mindig lássunk egy vagy több alternatívát, és hogy ezek közt választva bizonyos mértékig magunk teremtsük önmagunkat. Amint Harold Bloom nemrégiben emlékeztetett, azért érdemes sok-sok könyvet olvasni, mert így sok alternatív célról szerzünk tudomást; *ennek* pedig az a téje, hogy autonóm egyének legyünk.¹ Ez a nem-kanti, hanem jellegzetesen bloomi értelemben vett autonómia nagyjából ugyanaz, mint a heideggeri autentikusság.

Úgy határozom meg az értelmiségit, mint aki vágyik a bloomi autonómiára, és eléggé szerencsés ahhoz, hogy elegendő pénze és szabadideje legyen tenni is valamit ennek érdekében: hogy különböző templomokat és gurukat látogathasson, különböző színházakba és múzeumokba mehessen, és főként sokféle könyvet olvashasson. A legtöbb ember, még ha van is elég pénze és szabadideje, nem értelmiségi. Ha könyvet olvas, nem megváltást keres, hanem szórakozást és figyelemelterelést, az olvasottak segítségével legfeljebb korábbi céljait szeretné (jobban) megvalósítani. Ezek az emberek ugyanis nem azért olvasnak, hogy kitalálják, milyen célokat kövessenek. Az értelmiségiek viszont pontosan ezt teszik.

A vallástól a filozófián át az irodalomhoz

A „megváltó igazság” és az „értelmiségi” definíciója után felállíthatom azt a tételmet, hogy a nyugati értelmiségiek a reneszánsz óta három stádiumon haladtak keresztül: először Istentől várták a megváltást, aztán a filozófiától, mostanában pedig az irodalomtól. A monoteista vallás azáltal nyújt reményt a megváltásra, hogy új kapcsolatba lép egy legfelső, nem-emberi személlyel. A hit – mint hitvallás cikkelyeiben való hit – az ilyen kapcsolat számára akár esetleges is lehet. A filozófia számára azonban a hitek lényegiek. A filozófia által kínált megváltás a dolgokat a maguk valójában ábrázoló hitek összességének megszerzésében van. Az irodalom ehhez képest az emberi lények lehető legváltozatosabb körével való megismerkedés által ajánl megváltást. A valláshoz hasonlóan az igaz hitnek itt ismét kicsi a jelentősége.

Az irodalmi kultúrán belül a vallás és a filozófia irodalmi műfajokként jelennek meg, és mint ilyenek szabadon választhatóak. Ahogy egy értelmiségi eldöntheti, hogy sok költeményt, ám kevés regényt olvas, avagy fordítva, éppúgy olvashat sok filozófiát vagy sok vallásos iratot és viszonylag kevés költeményt meg regényt. Az irodalmi értelmiségiek olvasásmódját az különbözteti meg más olvasásmódoktól, hogy az irodalmi kultúra lakó-

¹ Harold Bloom: *How to Read and Why*, New York: Scribner, 2000.

ja bármilyen könyvet vegyen is a kezébe, az olvasottakat emberi szükségletekre válaszoló emberi kísérleteknek tekinti, és nem egy olyan létező hatalmának az elismeréseként, aki vagy ami ezektől a szükségletektől teljesen független. Isten és Igazság az ilyenfajta létező vallásos, illetve filozófiai megnevezése.

A vallástól a filozófiába való átmenet a platonizmus reneszánsz kori felélesztésével kezdődött, amikor a humanisták ahhoz hasonló kérdéseket kezdtek feltenni a keresztény monoteizmusról, mint amilyeneket Szókratész tett fel Hésziodosz panteonjával kapcsolatban. Szókratész Euthyphróhoz intézett szavai szerint a valódi kérdés nem az, hogy valakinek a tettei tetszenek-e az isteneknek, hanem inkább ez: mely istenek képviselik a helyes nézetet arról, hogy mit kell cselekedni. Attól kezdve, hogy az ilyen kérdéseket komolyan vették, nyitva állt az út Kant következtetése felé, hogy még a Zsoltárok Szent Egyetlenjét is a saját lelkiismeretünk fényénél kell megítélni.

A filozófiától az irodalmi kultúrába való átmenet nem sokkal Kant után kezdődött, nagyjából abban az időben, amikor Hegel figyelmeztetett, hogy a filozófia csak akkor festi szürkéjét szürke alapra, ha egy életforma már előregedett. Ez a megjegyzés segített Kierkegaard és Marx nemzedékének, hogy felismerjék, a filozófia soha nem fogja betölteni azt a megváltó szerepet, amelyet még maga Hegel is elvárt tőle. Hegel mindenek fölött való ambiciózus filozófiai követelményei szinte egy pillanat alatt csaptak át dialektikus ellentétükbe. Mire Rendszerét publikálta, már önfelfaló műalkotásnak tekintették, egy értelmiségi életforma *reductio ad absurdum*ának, amely hirtelen olyannak tűnt, mintha a végét járná.

Hegel óta az értelmiségiek elvesztették hitüket a filozófiában, vagyis abban, hogy a megváltás igaz hitek formájában jöhet el. Az utóbbi kétszáz évben kibontakozó irodalmi kultúra az „igaz ez?” típusú kérdést egy egészen más típusúra cserélte: „mi újság?”. Heidegger hanyatlásnak minősítette ezt a változást, a komoly gondolkodásról a pusztá kíváncsiságra való áttérésnek.² A természettudományok sok híve ma is egyetértene ebben Heideggerrel, noha egyébként nemigen tudnak mit kezdeni vele. Az általam kínált beszámolóban a jelzett változás előnyt jelent, mert a „mi a Lét?”, „mi valóban valódi?” és „mi az ember?” típusú rossz kérdéseket ilyenekre cseréli: „Van valakinek bármilyen új elgondolása arról, hogy mit kezdjünk magunkkal mi, emberek?”

A vallás tiszta formájában, filozófiával nem elegyítve, egy nem-emberi személyhez való viszony, ami lehet áhítatos engedelmesség, eksztatikus eggyé olvadás, nyugodt bizalom vagy ezek valamilyen kombinációja. Ez a személyhez fűződő, nem-kognitív jellegű megváltó viszony azonban csak azóta kezd egy hitvallás által közvetítetté válni, mióta a vallás keveredik a filozófiával. Az igaz hitet csak azóta tartják lényegesnek az üdvösséghez, mióta a filozófusok Istene elkezdte felváltani Ábrahám, Izsák és Jákob Istenét.

A maga fertőzetlen formájában a vallás számára az érvek nem lényegesebbek, mint a hit. Megújulni Krisztusban – hangsúlyozta Kierkegaard – egyáltalán nem olyasmi, mint egy szokratikus gondolatmenetben vagy a hegeli dialektika végkimeneteleképpen rákényszerülni egy kijelentés igazságának elfogadására. Amennyiben a vallás mégis egy kijelentésben való hitet követel, úgy ez a hit, mint Locke mondta, inkább a kijelentő hitelességén alapul, mint az érvelésen. Egyébként a hitek teljesen közömbösek az olyan áhítat számára, mint amilyen a Déméterben, a Guadalupe-i Szűzben vagy az utcai templom balról harmadik oltárán lévő kis kövér istenben bízó írástudatlan hívőké. A Szent Pálhoz, Kierkegaardhoz vagy Karl Barth-hoz hasonló értelmiségiek ezt a közömbösséget szeretnék visszahódítani – olyan spirituális atléták ők, akiknek tetszik az gondolat, hogy hitük a görögök számára ostobaság.

Ahhoz, hogy komolyan vehessük azt az eszmét, mely szerint a megváltás igaz hitek for-

² A *das Gerede* és *die Neugier* diszkusszióját lásd a *Lét és idő* 35–36. paragrafusában. Martin Heidegger: *Lét és idő*, Budapest: Gondolat, 315–323.

májában jöhet, hinni kell egyrészt abban, hogy egy érvekkel sikeresen alá nem támasztott életet nem is érdemes élni, másrészt abban, hogy a kitartó érvelés végül valamennyi kutatót hitek ugyanazon összességéhez vezeti. A vallás és az irodalom azonban, ha csak filozófiától nem fertőzöttek, nem osztják ezeket a meggyőződéseket. Egy ilyen nem fertőzött vallás csak abban az értelemben lehet monoteista, hogy az illető közösség szerint egyetlen istent kell imádni. Az az eszme azonban, hogy csak egyetlen isten *létezh*t, és hogy a politeizmus ellentétes az ésszel, csak akkor tartható, ha a filozófia már meggyőzött bennünket arról, hogy minden egyes emberi lény gondolkodásának ugyanarra az eredményre kell vezetnie.

Az én fogalomhasználatomban az „irodalom” és az „irodalmi kultúra” azt jelenti, hogy a vallást és a filozófiát irodalommal helyettesítő kultúra már nem egy nem-emberi személyhez való nem-kognitív viszonyban talál megváltást, nem is a kijelentésekhez való kognitív viszonyban, hanem más emberekhez való nem-kognitív viszonyokban, melyeket olyan emberi *műalkotások* közvetítenek, mint a könyvek, épületek, festmények, énekek. Ez a fajta kultúra, melyben a műalkotások az emberi létezés alternatív útjairól szólnak, elveti a vallásnak és a filozófiának azt a közös feltevését, hogy megváltást csak olyasmittől remélhetünk, ami több, mint emberi alkotás.

Helyesen állapította meg Kierkegaard, hogy a filozófia akkor kezdte magát a vallás ellenfelének tartani, amikor Szókratész azt állította, hogy önismeretünk Isten ismerete – vagyis nincs szükségünk egy nem-emberi személy segítségére, mivel az igazság már bennünk van. Az irodalom pedig akkor vált a filozófia ellenfelévé, amikor a Cervanteshez és Shakespeare-hez hasonló alakok gyanítani kezdték, hogy az emberi lények annyira különbözőek, és annyira különbözőknek is kell lenniük, hogy nem feltételezhetjük azt, hogy szívük mélyén mindannyian ugyanazt az egyetlen igazságot hordozzák. Santayana *The absence of religion in Shakespeare*³ [A vallás hiánya Shakespeare-nél] című esszéjében mutatott rá erre a szeizmikus kulturális elmozdulásra. Munkájának azonban ezt a címet is adhatta volna: „A vallás vagy a filozófia hiánya Shakespeare-nél”, vagy egyszerűen: „Az igazság hiánya Shakespeare-nél”.

Korábban azt javasoltam, hogy a „hiszel-e az igazságban?” kérdésnek úgy adhatunk értelmet és jelentőséget, ha így alakítjuk át: „Úgy véled, hogy létezik a hitek egyetlen olyan összessége, amely megváltó szerepet játszhat minden emberi lény életében, amelyet optimális kommunikatív feltételek mellett minden emberi lénynek racionálisan bizonyítani lehet, és ennél fogva a kutatás természetes végét jelenti?” Ha erre az újrafogalmazott változatra „igennel” válaszolunk, ez egyben azt is jelenti, hogy a filozófiát az élet vezérfonalának tartjuk. Tehát egyetértünk Szókratészsal abban, hogy létezik a hiteknek egy olyan összessége, amely racionálisan igazolható, és amely helyes precedense minden olyan megfontolásnak, amely előírja, hogy mit kezdjünk az életünkkel. A filozófia premisszája az, hogy van egy mód, ahogy a dolgok ténylegesen vannak – ahogy tehát az emberiség és a világmindenség többi része is van, és mindig is lesz, függetlenül minden pusztán esetleges emberi szükséglettől és érdektől. Az ilyen fajta tudás megváltó jellegű, ezért helyettesítheti a vallást. Az igazságkeresés pedig elfoglalhatja az istenkeresés helyét.

Nem biztos, hogy Homérosz vagy akár Szophoklész értette volna ezt a javaslatot. Mielőtt Platón merész képzelete megálmodta volna őket, a megértéshez szükséges ideák együttese nem állt rendelkezésre. Cervantes és Shakespeare már értették Platón javaslatát, ők viszont bizalmatlanok voltak annak motívumaival szemben. Ez a gyanakvás indította őket arra, hogy a sokféleséget hangsúlyozzák a közös jelleg rovására – hogy egy közös emberi természet keresése helyett az emberek közötti különbségeket mutassák ki. Ez a hangsúly-

³ George Santayana: „The Absence of Religion in Shakespeare” (1900), in: *Interpretations of Poetry and Religion*, William G. Holzberger and Herman J. Saatkamp Jr. (eds.), Cambridge, Mass.: MIT Press, 1990. 91–101.

váltás lényegesen gyengítette annak a platóni feltételezésnek az erejét, mely szerint a különféle embereket egyetlen cél elérésének viszonylagos sikere alapján kellene hierarchiába rendezni és megítélni. A Cervanteséhez és Shakespeare-éhez hasonló kezdeményezések elősegítették egy újfajta értelmiségi felbukkanását, aki már nem vette biztosra a megváltó igazság elérhetőségét, és ezért nem igazán érdekli, hogy létezik-e Isten vagy az Igazság.

Ez a fordulat hozta létre napjaink magas kultúráját, amelyben a vallás és a filozófia marginálissá vált. Természetesen még sok vallásos és még több „filozófus” értelmiségi maradt, de az olvasó fiatalok manapság inkább regényekben, drámákban, költeményekben keresik a megváltást. Azok a fajta könyvek kerültek előtérbe, melyeket a tizennyolcadik században marginálisnak ítélték. A *Rasselas* és a *Candide* szerzői sokat segítettek mindebben, noha nem láthatták előre azt a kultúrát, amelyben a leginkább tisztelt írók már nem prédikációkat vagy az ember és a világegyetem természetéről szóló traktátusokat fognak írni vagy olvasni.

Az irodalmi kultúra tagjai számára a megváltás az emberi képzelőerő mindenkori határain érhető el. Ezért keresik folyton az újat, abban bizakodva, hogy sikerül észrevenniük az „árnyat”, amelyet Shelley szerint „a jövő a jelenre vet”.⁴ Következésképpen már nem próbálnak az időlegeből az örökkévalóba menekülni. Ennek a kultúrának az a premisszája, hogy bár a képzeletnek a jelenben vannak határai, ezek a határok folyamatosan kiterjeszthetők. A képzelet vég nélkül feléli saját műalkotásait. Olyan, mint a mindig élő, mindig terjedő tűz. Nem mintha nem lenne ugyanúgy alávetve az időnek és a véletlennek, mint a legyek és a hernyók, de miközben elviseli és megőrzi múltjának emlékeit, folyamatosan meghaladja korábbi határait. Igaz ugyan, hogy az irodalmi kultúrában sohasem lehet szabadulni a lemaradás félelmétől, de ez csak jobban szítja a tüzet.

Az általam „irodalmi értelmiségnek” nevezett emberfajta úgy véli, hogy nem érdemes olyan életet élni, amelyet nem az emberi képzelet mindenkori határainak közelében élünk. Az önvizsgálat és önismeret szokatikus eszméjét az önkiterjesztés eszméjével helyettesíti azáltal, hogy még több módját ismeri annak, hogy miképpen lehet embernek lenni. A vallásos eszmét – mely szerint egy bizonyos könyv vagy hagyomány összeköthet bennünket a mindennek fölött hatalmas vagy mindennek fölött szeretetreméltó nem-emberi személlyel – az irodalmi értelmiségi azzal a Bloom-féle elgondolással helyettesíti, hogy minél több könyvet olvasol, minél több lehetőségét gondoldod végig annak, hogy mit jelent embernek lenni, annál inkább emberré válsz – minél kevésbé kísértenek az időből és a véletlenből való menekülés álmai, annál inkább meggyőződsz arról, hogy mi, emberek egymás megmentésén kívül semmi másban nem bízhatunk.

Remélem, hogy amit eddig mondtam, valamennyire elfogadhatóvá tette azt a tételmet, hogy a nyugati értelmiség utolsó ötszáz évét érdemes úgy elgondolnunk, mint a válástól a filozófia felé, majd pedig a filozófiától az irodalom felé haladást. Azért nevezem haladásnak, mert a filozófiát átmeneti szakasznak tekintem a fokozatosan növekvő önmagunkra hagyatkozás folyamatában. Újonnan megtalált irodalmi kultúránk nagy erénye, hogy azt közvetíti a fiatal értelmiségieknek, hogy a megváltás egyetlen forrása az emberi képzelet, ami inkább büszkeségre, semmint reménytelenségre ad okot.

A megváltó igazság eszméje azt a meggyőződést feltételezi, hogy hitek olyan összessége, amelyet minden ember előtt igazolni lehet, egyúttal valamennyiünk emberi igényeit is kielégíti. Valójában azonban ez az eszme egy bensőleg labilis kompromisszum a nem-emberinek önmagát alávető mazochista késztetés és az emberségünk követelte büszkeség-szükséglet között. A „megváltó igazság” kísérlet arra, hogy valami nem ember által készítettet találjunk, amihez mégis olyan sajátos, privilegizált viszonyunk van,

⁴ Percy Bysshe Shelley: „A Defense of Poetry” (1821), in: *The Major Works*, Zachary Leader and Michael O'Neill (eds.), Oxford: Oxford University Press, 2003. 701.

amelyben nem osztozunk az állatokkal. A dolgok belső természete olyan, mint egy tőlünk független isten, de – ahogy Szókratész és Hegel állítja – önismeretünk mégis elegendő lesz ahhoz, hogy kapcsolatba kerüljünk vele. Egy ilyen kvázi-istenség megismerésének vizsgálatára egy lehetőség az, ahogy ezt Sartre látta: hiábavaló szenvedély, eleve kudarcra ítélt kísérlet arra, hogy önmagáért-önmagában valóvá váljunk. De jobban tenénk, ha a filozófiát *képzeletünk* legkiemelkedőbb teljesítményei egyikének tekintenénk, amely egyenrangú az istenek föltalálásával.

A filozófusok gyakran írták le úgy a vallást, mint egyszerű és nem eléggé reflektált kísérletet a filozófia gyakorlására. De mint ahogy már korábban is mondtam, egy teljesen öntudatos irodalmi kultúra úgy írná le a vallást és a filozófiát, mint viszonylag egyszerű, még tündöklő irodalmi műfajokat. Ezekben a műfajokban manapság egyre nehezebb írni, de újabbak soha nem jöttek volna létre, ha nem a vallástól, később pedig a filozófiától való elfordulásként olvasták volna őket. Ebből a szempontból a vallás és a filozófia nem pusztán elvetendő létrák, melyeken idáig kapaszkodtunk. Inkább egy érési folyamat szakaszai, melyekre folyamatosan vissza kellene tekintenünk, és amelyeket át kellene ismételni annak reményben, hogy még nagyobb fokú magunkra hagyatkozást érhetünk el.

A filozófia tetőfoka: idealista és materialista metafizika

Hogy elfogadhatóbbá tegyem a filozófia átmeneti műfajának tézisé, beszélnem kell arról a két nagy mozgalomról, amelyekben a filozófia tetőfokára jutott. A filozófia akkor kezdett igazán önmagára találni, amikor a felvilágosodás gondolkodóinak már nem kellett olyan fajta álarcok mögé rejtőzniük, mint Descartes-nak, Hobbesnak és Spinozának, hanem nyíltan ateisták lehettek. Az álarcokat csak a francia forradalom után lehetett eldobni, egy olyan esemény után, amely elfogadhatóvá tette, hogy az emberi lények is képesek új eget és új földet alkotni, és ezáltal Isten már sokkal kevésbé tűnt szükségszerűnek, mint korábban.

Az újonnan alapított önmagunkra hagyatkozás két nagy metafizikai rendszert hozott létre. Először a német idealizmus metafizikája bontakozott ki, azután pedig az idealizmusra adott reakcióként a materialista metafizika, mely a természettudományok eredményeit istenítette. Az első mozgalom immár a múlté. A materialista metafizika viszont még mindig jelen van, és valójában ez a megváltó igazság egyetlen ma is ajánlott változata. A filozófia végső csatakiáltása ez, utolsó kísérlet arra, hogy megváltó igazságot nyújtson, és ezáltal elkerülje azt, hogy egy irodalmi műfaj státusára fokozzák le.

Nem itt van a helye annak, hogy összefoglaljuk a német idealizmus felemelkedését és bukását, annak sem, hogy dicshimnusz t zengjünk arról, amit Heidegger „e spirituális világ nagyságának, emelkedettségének és eredetiségének” nevezett. Jelenlegi célomhoz elég, ha azt mondom, hogy Hegel, a legeredetibb idealista, azt hitte, neki sikerült megtalálnia Isten létezésének első kielégítő bizonyítékát és a „rossz” hagyományos teológiai problémájának első elfogadható megoldását is. Saját maga szemében ő volt az első igazán sikeres természetes teológus, az első, aki kiengesztelte Szókratészt Krisztussal, miközben rámutatott arra, hogy a Megtestesülés nem Isten kegyelmi aktusa, hanem sokkal inkább szükségszerű esemény. Hegel szerint „Istennek kellett, hogy legyen egy fia”, merthogy az örökkévalóság semmi az idő nélkül, Isten semmi az ember nélkül, az Igazság pedig semmi történeti megjelenése nélkül.

Hegel szemében Platón reménye, hogy az időbeliből az örökkévalóba menekülhetünk, a filozófiai gondolkodás kezdetleges, de szükséges szakasza volt – olyan szakasz, amelyet a Megtestesülés keresztény doktrínája segített meghaladni. Miután Kant lehetővé tette, hogy a tudatot és a világot egymástól kölcsönösen függőnek lássuk, Hegel azt hitte, abban a helyzetben vagyunk, ahonnan beláthatjuk, hogy a filozófia ugyanúgy áthi-

dalhatja a fenomenális és a noumenális kanti megkülönböztetését, mint ahogy Krisztus földi tartózkodása is legyőzte az Isten és az ember közötti különbségtévest.

A tizenkilencedik század néhány legjobb szellemének az idealista metafizika igaznak és bizonyíthatónak tűnt. Josiah Royce például könyvet könyv után írt amellett érvelve, hogy Hegelnek igaza volt: a józan ész feltételein való egyszerű karosszék-gondolkodás, vagyis az a fajta filozofálás, amelyet Szókratész gyakorolt és ajánlott, ugyanolyan biztosan fog elvezetni bennünket a panteizmus igazságának felismeréséhez, mint ahogy a geometriai ábrák tanulmányozása Püthagorasz tételéhez. Az irodalmi kultúra ítéletét egy ilyen metafizikáról Kierkegaard fogalmazta meg a legtalálóbban: ha Hegel odaírta volna a könyvei végére, hogy „mindez csak gondolat kísérlet” volt, akkor a valaha élt legnagyobb gondolkodó lenne, így azonban csak egy pojáca.⁵

Kierkegaard állítását így írnám át: ha Hegel képes lett volna felhagyni azzal a gondolat-tal, hogy megváltó igazságot adott nekünk, és e helyett azt állította volna, hogy ennél valami *jobb*at kínál – nevezetesen, hogy az emberi képzelet valamennyi korábbi termékét egyetlen látomásban együtt lássuk –, akkor ő lett volna az első filozófus, aki felismeri, hogy a filozófiánál jobb termék került piacra. Ő lett volna az első filozófus, aki öntudatosan helyettesítette volna a filozófiát az irodalommal, mint ahogy Szókratész és Plátón voltak az első, akik öntudatosan helyettesítették a vallást a filozófiával. Hegel azonban inkább úgy mutatkozott be (legalábbis időnként), mint aki fölfedezte az Abszolút Igazságot, és a Royce-hoz hasonlóan annyira komolyan vették őt, hogy ez számunkra egyszerre megnyerő és nevetséges. Nietzsche maradt tehát a feladat, hogy *A tragédia születésében* kijelentse: Szókratész és Hegel közös premisszáját kell elvetnünk – az önismeret eszméje nagy képze-lőerőt igénylő eredmény volt ugyan, de hasznossága elévült.

A Hegel és Nietzsche közötti időszakban bontakozott ki a második nagy filozófiai moz-galom is, amely olyan viszonyt létesített Démokritosszal és Lucretiusszal, mint amelyet a német idealizmus Parmenidésszel és Plótínossal. Megkísérelték a természettudományo-kat a vallás és a szókratikus gondolkodás helyére állítani, az empirikus kutatástól pedig pontosan azt remélték, amit az Szókratész szerint sohasem nyújthat – a megváltó igazságot.

A tizenkilencedik század közepe táján már teljesen világos, hogy a matematika és az empirikus tudományok képezik a kultúra egyetlen olyan területét, ahol feltehetően van remény az egyhangú, racionális egyetértésre – mert csak azok a szaktudományok képe-sek hiteket szolgáltatni, amelyeket nem forgatnak fel a történelem menetében. Ezek vol-tak a felhalmozódó eredmények egyetlen forrásai – olyan kijelentések forrásai, amelyek megfelelő jelölként pályázhatnak arra a rangra, hogy belátást nyerjenek abba, ahogy a dolgok magukban vannak. Az egyesített természettudományok számos értelmiségi szá-mára még mindig a Szókratész könyörgéseire adott választ jelentik.

A tizenkilencedik században ugyanakkor már sokan egyetértettek Hume-mal abban, hogy a kognitív siker platóni modellje – a matematika – soha nem akart semmiféle meg-váltást ajánlani. Csak néhány pelyhes újpitagoreus látott a matematikában többet, mint gyakorlati és esztétikai érdeket. A tizenkilencedik századi pozitivisták tehát levonták a következtetést, hogy az empirikus tudománynak, a racionális egyetértés és a megingat-hatatlan igazság egyetlen megmaradó forrásának *kell* megváltó szereppel rendelkeznie. Mivel a filozófia mindig is azt tanította, hogy a mindent egyetlen összefüggő egészbe fog-laló tudásnak megváltó értékkel kell rendelkeznie, mivel az idealista metafizika összeom-lása a materializmust hagyta meg az ilyen összefoglalás egyetlen lehetséges jelöltjeként, a pozitivisták arra következtettek, hogy a természettudományok jelentik azt a filozófiát, amire a jövőben szükségünk lesz.

A projekt, hogy az empirikus tudományoknak megváltó rangot adjunk, kétfajta mai

⁵ S. Kierkegaard: *Papers and Journals: A Selection*, Alastair Hannay (tr.), London: Penguin, 1996. 182.

értelmiségit még mindig érdekeli. Az egyik az a filozófus, aki kitart amellett, hogy a természettudomány olyan módon jut el az objektív igazságra, amelyre a kultúra egyetlen más területén sincs példa. Ezek a filozófusok fennen hangoztatják, hogy a természettudós az értelmiségi erények paradigmatisztikus megtestesítője, nevezetesen az igazság szeretetéé, amivel az irodalomkritikusok közt aligha találkozunk. A második fajta értelmiségi azon a vonalon halad, melyet a tizenkilencedik századi pozitivisták jelöltek ki. Ide tartoznak azok a tudósok, akik bejelentik, hogy tudományuk legújabb fejleményei mély filozófiai jelentőséggel bírnak, mintha az evolúciós biológia vagy a kognitív tudományok előrehaladása például nemcsak arról mondana többet, hogy miként működnek a dolgok, illetve, hogy milyen az összetételük, hanem arról is elárulnak nekünk valamit – vélik ezek a tudósok –, hogy miként élünk, milyen az emberi természet, mik is vagyunk valójában. Ha nem is megváltást, de egyfajta bölcsességet kínálnak – nem csak arra vonatkozó tanítást, hogy miként hozzunk létre hatékonyabb eszközöket annak megszerzése érdekében, amit akarunk, hanem bölcs tanácsokat is arra vonatkozóan, hogy mit kellene akarnunk.

Külön kell foglalkoznom ezzel a kétféle csoporttal. A filozófusok próbálkozásával – hogy tudniillik az empirikus tudóst tekintsük az értelmiségi erény paradigmájának – az a probléma, hogy az asztrofizikus igazságszeretete nem különbözik a klasszika-filológusétól vagy az archívumokban kutató történetésztől. Mindannyian keményen dolgoznak azért, hogy helyesen ragadjanak meg valamit. Ami azt illeti, ide tartozik az ácsmester, a profi könyvelő és a gondos sebész is, mert az a szükséglet, hogy helyesen ragadjanak meg valamit, számukra ugyanúgy központi szerepet játszik abban, hogy ők kicsodák, és mi teszi értékessé az életüket.

Az ilyen szükséglet szerint élő emberek nélkül valószínűleg nem sokat haladtunk volna a civilizáció útján. A képzelet szabad játéka csak a tényekhez túlságosan is ragaszkodó emberek által épített alapstruktúra által lehetséges. Ha nem lettek volna kézművesek, nem lehettek volna költők sem. Olyan tudós szakemberek nélkül, akik az ipari világ technológiáját kidolgozták, kevés embernek lett volna elegendő pénze arra, hogy gyermekeit bevezettesse az irodalmi kultúrába. De semmi nem indokolja, hogy a természettudósok hozzájárulását ehhez az alapstruktúrához olyan morális vagy filozófiai jelentőséggel ruházzuk föl, amivel nem rendelkezik az ács, a könyvelő és a sebész.

John Dewey szerint az a tény, hogy a matematikai fizikus nagyobb presztízzsel bír, mint a jó kézműves, az „örök igazságok és empirikus igazságok” platóni-arisztotelészi megkülönböztetésének, avagy a kényelmes elmélkedést az izzasztó gyakorlat fölé emelő hierarchiának a szerencsétlen következménye. Tételét így fogalmazhatjuk újra: a tudós presztízse annak a szokratikus eszmének a szerencsétlen következménye, hogy amiben egy racionális vita eredményeként mindannyian meg tudunk egyezni, az valami olyasminnek a visszatükröződése, ami több, mint magának ennek a megegyezésnek a ténye – annak az eszmének, hogy ideális kommunikációs feltételek mellett az interszubjektív megegyezés megfelel, illetve részét képezi annak, ahogy a dolgok ténylegesen vannak.

Az analitikus filozófusok között jelenleg zajló vita arról, hogy vajon az igazság a valóságnak való megfelelés kérdése-e, vagy az ezzel párhuzamosan futó vita annak Kuhn-féle tagadásáról, hogy a tudomány aszimptotikusan közelítene a valóságosan valóshoz, olyan disputák, amelyek azok közt zajlanak, akik az empirikus tudományokban legalább Platón néhány reményének beteljesítését látják, illetve akik úgy vélik, hogy itt az ideje elvetni ezeket a reményeket. Az előbbieket a józan ész kétségbevonhatatlan bizonyítékának tekintik, hogy egy téglához való hozzáadás a tudás épületéhez annyi, mint a gondolkodást és a nyelvet még pontosabban hozzá igazítani a dolgok valóságos létmódjához. Filozófiai ellenfeleik azonban ezt az úgynevezett józan ész egész egyszerűen annak tekintik, aminek Dewey tartotta: egy olyan vallásos remény maradványának, mely szerint a megváltás valami nem-emberivel és felülmúlhatatlanul hatalmassal való kapcsolatból származhat. Ennek a filozófiát a

vallással összekapcsoló eszmének az elvetése azt jelentené, hogy miközben elismerjük a tudós képességét arra, hogy a tudás épületéhez újabb téglákat illeszthet, és a tudományos elméleteknek azt a gyakorlati hasznát is, hogy előre tudnak jelezni bizonyos eseményeket, hangsúlyozzuk mindkét vívmány irrelevanciáját a megváltás keresésében.

Az analitikus filozófusok közötti vitáknak kevés közülük van azok tevékenységéhez, akiket „materialista metafizikusoknak” neveztem. Ők olyan tudósok, akik szerint a széles közönségnek érdeklődnie kellene a genetika, az agykutatás, a gyermekfejlődés vagy a kvantummechanika legújabb felfedezései iránt. Nagyon értenek ahhoz, hogy dramatizálják a korábbi és a ragyogóan új tudományos elméletek közötti különbséget, de ahhoz már kevésbé, hogy elmagyarázzák, miért is kellene foglalkoznunk a különbséggel. Olyanok, mint azok a művészet- vagy irodalomkritikusok, akik nagyszerűen rámutatnak a néhány évvel ezelőtti és a mostani festmények vagy költemények radikális különbségeire, de nem tudják megmondani, hogy miért is fontosak ezek a változások.

Ugyanakkor egy különbség is van az említett kritikusok és a materialista metafizikusok között. Az előbbieket általában elkerülik azt a Clement Greenberg által elkövetett hibát, hogy a megelőző korok egyenes következményeinek tulajdonítsák mindazt, ami az idén megtörtént a galériákat, hogy olyan belső logikát tétélezzenek a képzelet termékeinek történetében, amely eleve magában hordozza a sorsszerű kimenetelt. A tudósok jelzett csoportja azonban továbbra is hisz abban az eszmében, hogy a tudományos képzelet legutolsó produktuma nem csak annak javítása, amit korábban képzeltek, de egyszersmind közelebb is áll a dolgok belső természetéhez. Ezért tartják annyira sértőnek Kuhnnak azt a javaslatát, hogy tekintsék magukat problémamegoldóknak. Retorikájuk továbbra is kitart az olyan megfogalmazások mellett, hogy „valósággal helyettesítettük a látszatot!”, az olyanok helyett, hogy „megoldottunk néhány régi keletű problémát!” vagy „újítást hoztunk!”

Az a baj ezzel a retorikával, hogy fénylő metafizikai mázat von a tudomány hasznos termékeire. Azt sugallja, hogy nem csak arról tanultunk meg valami újat, hogy miként jeleznek előre, illetve miként ellenőrizzük a környezetünk és a magunk viselkedését, hanem ennél többet is tettünk, valami olyat, aminek megváltó jelentősége van. Pedig a modern tudományok egymásra következő eredményei már kimerítették filozófiai jelentőségüket azzal, hogy világossá tették, nincsenek kísértetek, vagyis a tér-időbeli események kauzális értelmezése nem tart igényt többé a nem-fizikai erők működésére.

Röviden, a modern tudomány annak belátásában segített, hogy ha valaki metafizikát akar, akkor csak a materialisztikus metafizika jöhet számításba. De nem hozott egyetlen olyan érvet sem, amely arról győzhetne meg, hogy szükségünk van metafizikára. A metafizika szükségessége ugyanis csak addig tart, ameddig a megváltó igazság reménye. A materializmus idealizmus fölötti győzelmével azonban ez a remény lényegesen megfogytakozott. Így a legtöbb kortárs értelmiségi az új tudományos felfedezések büszke bejelentésére ekként válaszol: „na, és akkor mi van?” Ez a reakció – C. P. Snow vélekedésével ellentétben – nem nagyhangú és tudatlan irodalmárok lekezelő stílusa a keményen dolgozó empirikus kutatókkal szemben, hanem olyan valakinek a teljesen érthető viszonyulása, aki célokról gondolkodik, és közben eszközökről kap információkat.

Az irodalmi kultúra álláspontja a materialista metafizikáról valahogy így foglalható össze, és ilyennek is kell lennie: Platón és Hegel kísérleteihez képest, melyek dicséretes kísérletek voltak arra, hogy a fizikánál valami érdekesebbet nyújtsanak, hogy egy olyan megváltó diszciplínát találjanak, melyet a vallás helyére állíthatnak, a materialista metafizika nem több önmagát nagyra tartó fizikánál. A modern tudomány káprázatos képzeletgazdag módja a dolgok leírásának, és nagyon sikeres azoknak a céloknak az elérésében, amelyekre kifejlesztették – nevezetesen a jelenségek előrejelzésében és ellenőrzésében. De nem kellene úgy tennie, mintha azzal a fajta megváltó hatalommal rendelkezne, amelyet legyőzött riválisa, az idealista metafizika követelt magának.

A „na, és akkor mi van?” típusú kérdéseket a tizenkilencedik századi értelmiségiek kezdték fölteni, akik fokozatosan megtanulták, amit Nietzsche vetett fel, hogy tudniillik a tudományt a művészet, a művészetet pedig az élet szémszögéből kell nézni. Az egyik éppen Nietzsche mestere, Emerson volt, a másik pedig Baudelaire. Noha ez idő tájt számos irodalmi értelmiségi azt hitte magáról, hogy túllépett a romantikán, mégsem tudtak egyetérteni Schillerrel abban, hogy az emberiség továbbérése az „etikai” helyett a Kant által „esztétikainak” nevezett *valami* révén fog történni. Pedig ezzel együtt Shelleynek azt az állítását is támogatniuk kellett volna, hogy a papok és zsarnokok hatalma alóli felszabadítás nagy feladata „Locke, Hume, Gibbon, Voltaire és Rousseau” nélkül is teljesíthető lett volna, de „minden képzeletet felülmúl annak elgondolása, hogy milyen lenne a világ morális állapota, ha Dante, Petrarca, Boccaccio, Chaucer, Shakespeare, Calderon, Lord Bacon, Milton sohasem léteztek volna; ha Raffaello és Michelangelo nem születik meg, ha a zsidó költészetet nem fordítják le, ha nem éled fel a görög irodalom tanulmányozása, ha nem őrződnek meg a régi szobrok maradványai, vagy ha a régi világ költészete és vallása a belé vetett hittel együtt eltűnt volna.”⁶

Amit Shelley Locke-ról és Hume-ról mondott, ugyanúgy érvényes lett volna Galileire, Newtonra és Lavoisier-re is. Megállapításaik érvekkel alátámasztottak, hasznosak és igazak voltak, de az a fajta igazság, amely sikeres érvelés eredménye, Shelley szerint nem javíthat morális állapotunkon. Galilei és Locke eredményeit illetően indokolt azt kérdeznünk, hogy „vajon igazak-e?”, ám nincs értelme – állította helyesen Shelley – ugyanezt a kérdést Miltonról fölteni. Az „objektíve igaz” fogalma, abban az értelemben, „hogy az illető szakértői kultúra valamennyi jövőbeli tagja folytonosan szentesíti” – nem olyan fogalom, amely valaha is hasznos lehetne az irodalmi értelmiségiek számára, mert az irodalmi képzelet haladása nem egymásra épülő eredmények felhalmozódásának kérdése.

Mi, azok a filozófusok, akiket azzal vádolnak, hogy nem tiszteljük eléggé az objektív igazságot, akiket a materialista metafizikusok szeretnek „posztmodern relativistáknak” nevezni, az objektivitásról mint interszubjektivitásról gondolkodunk. Boldogan egyet tudunk érteni azzal, hogy a tudósok olyan módon képesek objektív igazságra jutni, ahogy az irodalmárok soha. De mi ezt a jelenséget inkább szociológiailag, mint filozófiailag magyarázzuk, és arra mutatunk rá, hogy a természettudósok olyan szakértői kultúrákba szervezik magukat, amelyekbe az irodalmi értelmiségieknek nem is kellene szerveződniük. Szakértői kultúrára akkor lehet szükség, ha egyetértés másokkal abban, hogy mit akartok elérni, de ha azon gondolkodsz, hogy milyen fajta életet kellene kívánnod, akkor nem visz előrébb. Meg tudjuk mondani, hogy a tudományos elméletektől milyen célok szolgálatát várják el. De most sem vagyunk, és sohasem lehetünk abban a helyzetben, hogy meg tudjuk mondani, milyen célt szolgálhatnak regények, költemények vagy színművek. Az ilyen könyvek ugyanis folyamatosan újradefiniálják céljainkat.

Az irodalmi kultúra és a demokratikus politika

Eddig nem mondtam semmit az irodalmi kultúrának a politikához való viszonyáról. Ezzel szeretném befejezni. Merthogy az a vita, amely azok között zajlik, akik az irodalmi kultúra fölemelkedését jó dolognak látják, illetve akik ezt rossz dolognak tartják, szélesebb körben arról szól, hogy melyik fajta magaskultúra tesz a legtöbbit a tolerancia légkörének kialakításáért és fenntartásáért, amely a legjobban a demokratikus társadalmakban virágzik.

Akik amellet érvelnek, hogy erre a célra a tudományközpontú kultúra a legalkalmasabb, az igazság szeretetét helyezik szembe a gyűlölettel, a szenvedéllyel, az előítéllettel, a

⁶ Shelley: *Major Works*, 695.

babonával és az esztelenség többi erőivel, amelyektől Szókratész és Platón szerint a filozófia menthet meg bennünket. A másik oldalon lévők azonban kétkednek az ész és esztelenség platóni szembeállításában. Nem látják szükségét annak, hogy a toleráns beszélgetésre való készség és a másik fél meghallgatásának merev elutasítása közötti különbséget kapcsolatba hozzák az önmagunk magasabb rendű fele – mely képessé tesz bennünket arra, hogy a nem-emberi valósággal teremtett kapcsolat révén megváltást nyerjünk – és pusztán állati fele közötti megkülönböztetéssel.

Annak az érvelésnek, hogy az objektív igazság és így a tudomány iránti kellő tisztelet fontos a tolerancia és a jóakarat légkörének fenntartásához, kétségkívül erős oldala, hogy ez az érv a tudomány és a demokrácia számára egyaránt lényegbe vágó. Akár alternatív tudományos elméletek, akár a jogalkotás alternatív javaslatai között kell választunk, azt várjuk el, hogy az emberek érvekre alapozzák döntéseiket – olyan érvekre, amelyek bárki számára, aki betekintést szeretne nyerni a dologba, elfogadható premisszákból indulnak ki.

A papok ritkán szolgáltattak ilyen érveket, az irodalmi értelmiségiek szintűgy. Ezért nagy a kísértés, hogy azt gondoljuk, az irodalomnak a tudománnyal szembeni előnyben részesítése az érvelés visszautasítása a rejtett értelmű kinyilatkoztatások kedvéért – visszatérés valami kellemetlenhez, mint amilyen a nyugati értelmiségi élet filozófia előtti, vallásos állapota. Ebből a perspektívából az irodalmi kultúra felemelkedése a klerikusok hitszegéséhez hasonlít.

De közülünk azok, akik örülnek az irodalmi kultúra kibontakozásának, azzal válaszolhatnak erre a vádra, hogy az érvelés lényeges ugyan a társadalmi együttműködésben, de a megváltás egyedi, magánjellegű ügy. Ahogy a vallási tolerancia kialakulása is attól függött, hogy különbséget tudunk-e tenni a társadalom és az individuum szükségletei közt, és elfogadjuk-e a vallás szükségtelenségét az előbbi számára, ugyanígy az irodalmi kultúra is arra kér bennünket, hogy válasszuk szét a politikai megfontolásokat a megváltás tervezeteitől. Ez annyit jelent, hogy a demokratikus társadalom polgárainak otthon kell hagyniuk az autentikusság és az autonómia privát reményeit, amikor azért gyűlnek össze, hogy a közös teendőkről tárgyaljanak.

Emiatt az eltolódás miatt a tudomány egyetlen dologban lehet releváns a politika számára: abban, hogy a természettudósok jó példát adnak a társadalmi együttműködésre, egy olyan szakértő-kultúrára, amelyben az érvelés virágzik. Ezáltal a politikai mérlegelés számára is modellként szolgálhat, a becsületesség, tolerancia és bizalom modelljeként. Ez a képesség azonban inkább eljárás kérdése, mint tudományos eredményeké, ezért lehet az ácsok vagy mérnökök csoportjainak együttműködése ugyanúgy jó modell, mint az asztrofizikai intézeteké. Ebben az összefüggésben az egy ház vagy egy híd építése közben felmerülő problémára ésszerű egyetértés alapján adott válasz, illetve a fizikusok által időnként „a mindenség elméletének” nevezett elképzelésben való ésszerű egyetértés közötti különbség nem releváns. Bármit is mond számunkra a mindenség legutolsó elmélete, semmit nem fog tenni sem a politikai irányelvek, sem az egyéni megváltás érdekében.

Ez az állítás arrogánsnak és dogmatikusnak tűnhet, mivel az empirikus kutatás bizonyos múltbeli eredményei megváltoztatták az önképünket. Galilei és Darwin sokféle kísértetet űzött ki a materialista magyarázat elégségességének kimutatásával. Ezzel pedig könnyebbé tette számunkra az elmozdulást a vallási magas kultúrától egy világi, tisztán filozófiai kultúra irányába. Az irodalmi kultúra mellett szóló egész érvelésem azon az állításon alapul, hogy a kísértetektől való megszabadulás, vagyis minden olyan kauzális cselekvés elutasítása, amely nem az elemi részecskék viselkedésére következik be, kimerítette a természettudományok megváltói, illetve politikai célokra történő hasznosíthatóságát.

Ezt az állítást nem filozófiai gondolkodás vagy belátás eredményeként teszem, hanem pusztán valami olyannak az előrejelzéseként, ami a jövő leltárában van. Hasonló előrejel-

zés vezérelte a tizennyolcadik század filozófusait, amikor azt gondolták, hogy a keresztény vallás megtett mindent, amit tehetett az emberiség morális állapotáért, így hát eljött az ideje, hogy magunk mögött hagyjuk, és az idealista vagy materialista metafizikát állítsuk a helyére. Amikor irodalmi értelmiségiek azt feltételezik, hogy a természettudományok a toleráns beszélgetésre való készség építő példáján kívül mást nem tudnak nyújtani nekünk, akkor valami ahhoz hasonlót tesznek, mint amit a filozófusok tettek, amikor azt mondták, hogy még a legjobb pap sem tud számunkra többet nyújtani, mint a szeretet és az illendőség építő példáit. A megváltó igazság lehetséges forrásaként tisztelt tudományt a racionális együttműködés modelljére redukálni annak a kortárs analógiája, ahogy korábban az örök boldogság elérésének receptjeiként hirdetett evangéliumokat megbízható erkölcsi tanítások gyűjteményének tekintették. Ezt a fajta redukciót Kant és Jefferson ajánlotta, az utóbbi kétszáz év liberális protestáns teológusai pedig fokozatosan el is fogadták.

A fentieket másként megfogalmazva: kiderült, hogy a keresztény vallás és a materialista metafizika egyaránt önfelfaló műalkotások. A vallásos ortodoxia iránti szükségletet Szent Pál aknáztá alá a szeretet elsődlegessége melletti kitartásával, és azzal a lépésről lépésre történő felismeréssel, hogy a szeretet vallása nem követelheti meg mindenkitől, hogy ugyanazt a hitvallást fújja. A metafizika iránti szükségletet pedig a modern tudományok azon képessége aknáztá alá, hogy az emberi tudatot rendkívül bonyolult idegrendszernek tekintse, és ily módon inkább pragmatikus, semmint metafizikai fogalmakban reflektálhasson magára. A tudomány rámutatott arra, hogy az empirikus kutatást úgy kell tekintenünk, mint e rendkívüli fiziológiai felszerelés használatát környezetünk egyre magabiztosabb uralásában, és nem úgy, mint a jelenségek valósággal helyettesítésének eszközét. Ahogy a tizennyolcadik század képessé vált arra, hogy a kereszténységet ne felülről érkező kinyilatkoztatásként, hanem a szokratikus gondolkodással való folytonosságában fogja fel, a huszadik század arra vált képessé, hogy a természettudományt ne a valóság belső természetének kinyilatkoztatásaként, hanem az olyan gyakorlati problémamegoldással való folytonosságában fogja fel, amelyben az ácsok is és a hódok is jók.

Ha földadjuk a valóság belső természetének eszméjét, amelynek feltárása hol a papok, hol a filozófusok, hol pedig a tudósok feladata volt, akkor elv拉斯ztjuk a megváltásra való igényt az univerzális egyetértésre való törekvéstől. Ezzel együtt pedig feladjuk az emberi természet pontos leírásának és a Jó Emberi Élet receptjének keresését is. Ha egyszer fölhangyunk ezek keresésével, az emberi képzelet határainak kiterjesztése veszi át azt a szerepet, amelyet a vallási kultúrában az isteni iránti engedelmesség játszott, a filozófiai kultúrában pedig a valóban valódi felfedezése. De ez a helyettesítés még nem indok arra, hogy feladjuk a politikai élet egyetlen utópikus formájának, a Jó Globális Társadalomnak a keresését.

Az irodalmi kultúra „dekadenciája”

Elmondtam mindent, amivel csak cáfolni tudtam azt az állítást, hogy az irodalmi kultúra felemelkedése visszaesés lenne az irracionálisba, és hogy a tudomány igazságfeltáró képességének méltó tisztelete lényeges lenne a demokratikus társadalom morálja számára. Van azonban még egy ide sorolható állítás, amely sokkal meghatározhatatlanabb és nehezebben megfogható, de meggyőző lehet. Eszerint az irodalmi kultúra *dekadens*, nincs meg benne az egészséges gondolkodás és szigorúság, ami a hittérítő keresztényekben, a tudományimádó pozitivistákban és a marxista forradalmároknál közös. Az olyan irodalom köré szerveződő magas kultúra, amely a dolgokat nem rendbe hozni, hanem inkább újjá tenni kívánja – mondják gyakran –, közönyös és csak önmagukkal elfoglalt esztéták kultúrája lesz.

Ennek legjobb cáfolatát Oscar Wilde *Az ember lelke a szocializmusban* című esszéjében

találjuk, melynek üzenete párhuzamos Mill *A szabadságról* és Rawls *Az igazságosság elmélete* című írásának üzenetével. Eszerint annak, hogy megszabaduljunk a papoktól és a királyoktól, hogy demokratikus kormányokat állíthassunk föl, hogy mindenkitől képességei szerint kérjünk és mindenkinek szükségletei szerint adjunk, és így létrehozzuk a Jó Globális Társadalmat, nos, mindezeknek egyetlen járható útja van, mégpedig az, ha lehetővé tesszük, hogy az emberek azt a fajta életet éljék, amely nekik a leginkább tetszik, mindaddig, amíg ez nem csökkenti más emberek lehetőségét arra, hogy ugyanezt tegyék. Ahogy Wilde mondja, „a szocializmus legfőbb érdeme, hogy individualizmushoz fog vezetni”.⁷ Wilde állításában az is benne van, hogy nem lehet ellenvetésünk az önmagukkal elfoglalt esztétákkal szemben, akiknek az a szenvedélyük, hogy az emberi képzelet mindenkorai korlátait kiterjesszék – mindaddig, amíg nem használnak többet, mint a társadalmi termék méltányosan rájuk eső része.

Persze ezt az állítást is sokan dekadensnek minősítenék. Azt mondanák, nem azért vagyunk a világon, hogy önmagunkat élvezzük, hanem hogy azt tegyük, ami helyes. Úgy vélik, a szocializmus nem kavarná úgy föl a lelkünket, ha nem lenne több az individualizmusra vezető útnál, és ha a proletárforradalom célja abban merülne ki, hogy mindenkinek lehetősége legyen burzsoá értelmiségivé válni. A Mill és Kant közötti harcot a morál-filozófiai kurzusokon az a felfogás tartotta életben, hogy az emberi létnek más célja is van, mint a gyönyör, mint ahogy a Kuhn és ellenfelei közötti harcot is az gerjesztette a tudományfilozófiai kurzusokon, hogy a természettudományoknak más céljuk is van, mint a gyakorlati problémamegoldás. Millt és Kuhnt – vagy általánosabban az utilitariánusokat és a pragmatikusokat – még mindig azzal gyanúsították, hogy az emberi méltóságot félretéve és lefokozva kedvenc neuronkötegeink önkényezettető ingerlésére szűkítik legnemesebb törekvéseinket.

Az az ellentét, amely azok között mutatkozik, akik Schillerrel és Wilde-dal együtt úgy gondolják, hogy az emberi lények akkor vannak elemükben, ha játszanak, és azok között, akik úgy vélik, hogy inkább akkor, amikor erejüket megfeszítve küzdenek, számomra az irodalmi kultúra felemelkedését jelző konfliktusok alapjának tűnik. Még egyszer szeretném szorgalmazni, hogy ezeket a konfliktusokat a vallásból a filozófiába való átmenetet jelző konfliktusok ismétléseként vegyük szemügyre. Akkor azok álltak az egyik oldalon, akik úgy vélték, hogy az olyan emberi élet, amely nem törekszik az isteninek való teljes engedelmességre, visszaesést jelent az állatiasságba, a másik oldalon pedig azok, akik szerint az önálvetésnek az efféle eszménye méltatlan a gondolkodni tudó lényekhez. A mostani átmenetben pedig az egyik oldalon azok vannak, akik úgy vélik, hogy bele kell kapaszkodnunk az olyan kanti eszmékbe, mint a „morális törvény” és a „magánvaló dolog”, a másik oldalon pedig azok, akik az elégtelen önmagunkra hagyatkozás szimptomáinak tekintik ezeket az eszméket – olyan önmegtévesztő kísérleteknek, melyeknek az a céljuk, hogy méltóságot találjunk a fogságban, és szabadságot a kényszer elismerésében.

Az ilyen fajta vita egyetlen megoldási módját abban látom, ha azt mondjuk, az utópikus társadalom a kanti küzdőnek és az önmagával elfoglalt esztétának, a vallás nélkül élni nem tudónak és az azt elvetőnek, a természet metafizikusának és pragmatikusának egyaránt forrásokat és szabad időt nyújt egyéni dolgaik elvégzéséhez. Ebben az utópiában ugyanis, ahogy ezt Rawls is kimutatja, nem lesz szükség arra, hogy az emberek az emberi lét, a jó élet kérdéseiben, vagy más hasonló általánosságú témában közös meg egyezésre jussanak.

Ha olyan emberek, akik nagyon nem szeretnek egyetérteni ezekben a dolgokban, egyet tudnak érteni azon gyakorlatok és intézmények kooperatív működtetésében, amelyekben,

⁷ Oscar Wilde: „The Soul of Man Under Socialism” (1891), in: *The Complete Works of Oscar Wilde*, London: Collins, 1966. 1080.

Wilde szavaival, „a versenyt együttműködéssel helyettesítik”,⁸ akkor mindez elegendő lesz. A Kant és Mill közötti nézeteltérés, akárcsak a metafizikusok és pragmatikusok közötti, ugyanolyan kevésbé lesz érdembeli vita témája, mint ma a hívők és az ateisták csatározásai. Nekünk, embereknek ugyanis nem kell egyetértünk a Természet mibenlétében vagy az Ember Céljában ahhoz, hogy elősegíthessük szomszédunkat a saját meggyőződése szerinti cselekvésben, egészen addig, amíg ezzel nem akadályoz minket abban a szabadságunkban, hogy saját meggyőződésünk szerint cselekedjünk.

Röviden, ahogy az elmúlt néhány században megtanultuk, hogy a hívő és az ateista közötti véleménykülönbséggel nem kell foglalkozni addig, amíg a közösségi tervezeteken együtt tudnak működni, ugyanúgy megtanulhatjuk, hogy félretegyük a különböző megváltáskeresések különbségeit, amikor együtt munkálkodunk Wilde utópiájának építésén, amelyben egyébként az irodalmi kultúra nem lenne a magas kultúra egyetlen vagy akár uralkodó formája.

Egyszerűen azért, mert *nem* lesz uralkodó forma. A magas kultúráról többé nem úgy fogunk gondolkodni, mint olyan fórumról, ahol a társadalomnak mint egésznek a célját vitatják és eldöntik, és ahol társadalmi befolyás kérdése, hogy milyenfajta értelmiségi fogja a kormányrudat. Azzal a szakadékkal sem fognak törődni, amely ott tátong azok populáris kultúrája közt, akik soha nem érezték a megváltás szükségességét, és az értelmiségiek magas kultúrája közt, akik mindig többek és mások akarnak lenni, mint mindenkor önmaguk. Az utópiában azt a vallásos vagy filozófiai szükségletet, hogy felérjünk a nem-emberihez, az irodalmi értelmiségnek azzal a szükségletével együtt, hogy az emberi képzelet határait kiterjesszük – ízlés kérdésének fogják tartani. A nem-értelmiségiek mindezt ugyanazon a nyugodt, toleráns és értetlen módon fogják figyelni, ahogy manapság szomszédaink megszólaltságaira szoktunk tekinteni, amikor madarakat figyelnek, makramét készítenek, díszlámpákat gyűjtenek vagy a Nagy Piramis titkait igyekeznek feltárni.

Ahhoz azonban, hogy boldoguljanak az utópiában, az irodalmi értelmiségieknek mérésük kell a retorikájuk. Wilde esszéjének egyes passzusait nem kell ismételtetni, például azt, ahol arról beszél, hogy „a költők, a filozófusok, a tudomány és a kultúra emberei – a valódi emberek, olyan ének, akik megvalósították magukat, és akikben az egész emberiség részleges megvalósulást nyer”.⁹ Az az elgondolás, hogy egyesek valóságosabb emberek, mint mások, ellentmond Wilde saját legjobb bölcsességének, amely ezt állítja: „Nincs az embernek prototípusa. Annyi tökéletesség van, ahány tökéletlen ember.”¹⁰ Ugyanezeket a szavakat Nietzsche is leírhatta volna, de az ő sorait is csak úgy tudjuk komolyan venni, ha aktívan elfelejtjük Zarathustra megvetését az „utolsó ember” iránt, aki már nem érzi a megváltás szükségességét. Az utópiában az irodalmi kultúrának meg kell tanulnia, hogy ne játssza meg magát a többiek előtt. Nem fog többé kísértést érezni arra, hogy bántó és kvázi-metafizikai megkülönböztetéseket tegyen a valódi és a kevésbé valódi emberek között.

Összegezve, azt javaslom, hogy az irodalmi kultúrát magát is önfelfaló műalkotásnak tekintsük, és talán az utolsónak a maga fajtájából. Az utópiában ugyanis az értelmiségiek már földadják azt az eszmét, hogy az emberi képzelet termékeinek mérésére más szabványok is léteznek, mint a társadalmi hasznosság, amennyiben azt egy maximálisan szabad, jólétben élő és toleráns globális közösség ítéli meg. Addigra felhagynak azzal az elgondolással, hogy az emberi képzeletnek el kell jutnia valahová, hogy van egy távoli kulturális esemény, amely felé minden kulturális alkotásnak haladnia kell. Addigra lemondanak arról, hogy a megváltást a tökéletesség elérésével azonosítsák, és teljesen szívükre veszik azt a maximát, hogy az út az, ami számít.

Fordította BOROS JÁNOS és ORBÁN JOLÁN

⁸ Wilde: *Complete Works*, 1080.

⁹ Wilde: *Complete Works*, 1080.

¹⁰ Wilde: *Complete Works*, 1087.

EMLÉKEIM BALASSA PÉTERRŐL

Katona Zsuzsa: – Önök hosszú évek óta ismerték egymást, ha jól tudom, gyerekkoruk óta. Hogyan jellemezné Balassa Pétert, melyek voltak a legfontosabb személyiségjegyei?

Radnóti Sándor: – Csillogó tehetség, izgatottság, rendkívüli szenvedély. Minden irányú szenvedély, tehát elsősorban kulturális elkötelezettség jellemezte, a kultúrának állandó lefordítása emberi sorsokra, emberi magatartásmintákra.

– Hogyan változott ő ismeretségük majd’ negyven éve alatt?

– Van, amit közvetlenül láttam, és van, amit csak hallomásból tudok, vagy később lehetett valamelyest rekonstruálni. 1963-ban ismerkedtünk meg, amikor én a Petőfi Gimnáziumba kerültem, vagy ’64-ben, egy évvel később, nem tudom, mindenesetre úgy áll előttem, hogy én negyedikes vagyok, ő harmadikos, valahogy a folyosón megismerkedünk, és hamarosan kiderül, hogy nagyon sok minden összeköt bennünket, nagyon sok a közös érdeklődési pont közöttünk. Kialakul egy nagy barátság, a klasszikus kamaszbarátság. Egymás legjobb barátai lettünk. Volt ott még két fiú, Rózsa Endre, ma Rózsa T. Endreként ismert iskolatárs, és bejön egy negyedik, akit mind a hárman irigylünk, mert magántanuló, őt Kenedi Jánosnak hívják. A tízórás nagyszünetben peripatetikus beszélgetéseket folytatunk mi négyen, rendkívül izgatottan a folyosó egyik végéről a folyosó másik végére sétálva, és időnként sötétebb zugokban meghúzva azt a palack almabort is, amit Kenedi becsempészett az iskolába. Közös tervek, közös izgatott ügyek kötöttek össze. Együtt nyaraltunk Balatonon. Péter édesapja operai újságíró volt, az *Operák Könyve* egyik szerzője, akinek bejárása volt az Operaház úgynevezett horgásztanyájába, ahova engem is elvittek. Úgy rémlik, mintha kétszer is nyaraltam volna ott Péterrel, kamaszkorunkban. Hosszú nyarakat töltöttünk együtt Balatonfüreden. Rémlik egy emlék, hogy máskor én dolgoztam egy nyáron a Balatonon, nádvágó segédmunkás voltam, és egy vasárnap ő lejött, hozta magával a legújabb *Élet és Irodalom*-számot, amelyben Nagy László *Zöld angyal* című verse jelent meg. Vasárnap nem kellett dolgoznom, és egész nap a fedélzeten feküdünk a tűző napon, és a *Zöld angyal* elemeztük.

– És aztán az egyetem, a „Lukács-óvoda”... Erre hogyan emlékszik?

– Megmaradt ez a barátság a középiskola után is, és valóban mind a ketten bekerültünk Heller Ágnes és Fehér Ferenc körébe. Aztán homályosulnak a képek, egyetem végére elkezdünk távolodni egymástól, magánéleti viharok, szerelmi összekülönbözések miatt, és akkor kezdődött egy viszonylag hosszabb szünet a mi kapcsolatunkban, amikor egy ideig csak hallottunk egymásról, de nem találkoztunk.

– Problémátlan volt ez a kapcsolat a „Lukács-óvodában”? Mert úgy hallottam, hogy ott Balassa Pétert nem igazán favorizálták.

– Problémátlannak egyáltalán nem volt nevezhető. Állandó feszültségekkel teli kör volt, amelyben akkor harminc és negyven körüli emberek magukhoz engedtek néhány húszas éveie elején járó embert, akiket becsültek azért, mert érdeklődtek irántuk, mivel ők

Radnóti Sándor, Csordás Gábor, Parti Nagy Lajos, Bán Zsófia és Varga Mátyás itt olvasható interjúi a Balassa Péterről Katona Zsuzsa által 2004-ben forgatott *Emléktöredékek egy Tanítóról* című dokumentumfilm számára készültek. E helyt az eredeti nyilatkozatok teljes szövegeinek szerkesztett változatait adjuk közre. (A szerk.)

akkor egyáltalán nem álltak becsben, hanem üldözöttek voltak, 1968 után egyre erősebben. Kétségtelen, hogy én ott szoros barátságot kötöttem Fehér Ferencsel. Péter és Fehér viszonya sokkal több konfliktust hordozott, valószínűleg azért, mert ők sokkal jobban hasonlítottak egymásra. És a két hasonló karakterű ember nehezen viselte egymást.

– *Csak a személyiségük miatt volt ez, vagy Balassának a már akkor kialakult világszemlélete miatt is?*

– Lehet, hogy ezt majd egy monográfusa másképpen fogja látni, én akkor nem láttam olyan különbségeket, amelyek a személyes problémákon túlvezettek volna, sőt fordítva, azt gondolnám, hogy azok a problémák, amelyek a Lukács-kör, közte és köztem kialakultak, indították el Pétert egy megszilárdult és nagyon markánsan új világnézet irányába, amely elkülönült tőlük is meg tőlem is.

– *Péter konfliktuskereső ember volt?*

– Igen, nagyon drámai ember volt. Egész életében nagyon drámai ember volt, hihetetlenül tragikusan, drámaian, felfokozottan tudott megélni helyzeteket.

– *Ez baj?*

– Ez jó és baj, ebből hihetetlen energiák származtak, tehetségének ez jelentős eleme volt, maradandó írásaiba ez a tulajdonsága beépült, tehát jó, és rossz, mert a felfokozott érzékenységgel nagyon sok szenvedést okozott saját magának és néha másoknak is.

– *A maguk barátsága hogy működött, mi vonzotta Péterben és viszont?*

– Ezt elég nehéz leírni, mindenesetre kölcsönösen nagyon erősen inspiráltuk egymást. Két kamasz, mind a kettő művésznek készül, ő prózaírónak, én költőnek, állandóan olvassuk egymás dolgait, állandóan beszélünk egymás terveiről, és az együttlétek során az is világossá válik, hogy mi az, amiben ő tud adni nekem, például zenében, nagyon sokat, és mi az, amiben esetleg én tudok adni neki. Közös filozófiai olvasmányaink is voltak, a világot hasonlóan képzeltük el. Tehát azt mondanám, hogy úgy, ahogy nagyon sok embernek volt egy nagy, ideális kamaszkori barátsága, nekem is volt egy ilyen, és ez Péterhez fűződött.

– *És a személyiségükben mi vonzotta Önöket egymáshoz?*

– Nagyon különböző személyiségek voltunk, de éppen ezért kölcsönösen nagyon erősen vonzottuk egymást. Péter édesapja – persze ez az édesapák, édesanyák sajátja – meg volt róla győződve, hogy én rontottam el Pétert, a züllés irányába. Természetesen erről szó sem volt, kölcsönösen züllesztettük egymást, de Imre bácsi családi körben – nekem az eredeti nevem nem Radnóti, hanem Recht – még úgy is emlegetett, hogy „az a démonikus Recht!” Tehát ő úgy érezte, hogy én vagyok a fia megrontója, és a fia szelíd ember maradt volna, ha nem tett volna szert erre a baljós barátságra.

– *Érdekes, hogy Péterről is sokan mondják, hogy démonikus személyiség volt.*

– Démonikusnak nem nevezném, hanem azt mondanám, hogy voltak démonjai. Súlyos, nehéz problémái voltak a saját karakterével, a saját elementáris düheivel. A pszichológiai karakterét korrigálni kellett a morális karakterével, és ez sok és jelentős szenvedést okozott neki már kamaszkorában is és aztán később is.

– *Túl azon, hogy voltak Önök között magánéleti problémák, mi volt az, ami leginkább eltávolította Önöket egymástól, egy időre legalábbis?*

– Azt hiszem, hogy elsősorban a magánélet, a szerelmi viharok, ilyesmik. Akkor még nem elvi vagy munkaproblémák, az később jött. Másrészt a barátságnak az a természete... A kamaszbarátság nagyon kizárólagos és nagyon féltékeny, és ez valahogy...

– *Arra gondol, hogy nincs helye harmadiknak?*

– Nincs nagyon helye harmadiknak. Ez aztán, gondolom, később megszűnik. Péternél nem szűnt meg, Péter továbbra is feltétlen odaadást kívánt a barátságban, és ezt nem kaphatta meg tőlem sem, de másoktól sem. Úgy hallom, egész életében nagyon drámaiak voltak a baráti viszonyai. Hatalmas nagy, szenvedélyes barátságok alakultak

ki később is életében, és aztán egyik pillanatról a másikra összeomlottak. Amikor meghalt, nagyon megrendültem, és azonnal elhatároztam, hogy egy nekrológ-tanulmányt fogok írni róla. (Lásd most *Műhelymunka* című tanulmánykötetemben.) Akkor nagyon sok emberrel beszéltem, és nagyon megdöbbentett, amikor hallottam, hogy ez a séma a baráti kapcsolataiban állandóan ismétlődött: egy-két év magas hőfokon való közös izás valakivel, majd valami rejtélyes, gyakran nem is rekonstruálható okból szakítás. Mintha Péter megőrizte volna a kamaszbarátságoknak azt a karakterét, amit én is átéltem vele, valamikor régen.

– *Ilyen értelemben volt benne valami infantilis, tehát valami gyermekien őszinte érzelmi kiszolgáltatottság és követelés?*

– Lehet így is fogalmazni.

– *Talán nagy szeretetéhség volt benne.*

– Hogyne, hogyne, hihetetlen kedves tudott lenni, nagyon szeretett például ajándékozni. Mi sok évig nem találkoztunk, aztán később megint összehozott minket az élet, és újra barátok lettünk...

– *Ez mikor történt?*

– Azt tudom, hogy ő egyszer megkeresett engem. Nekem nagyon rossz a memóriám időpontok megjegyzésében, de fölteszem, hogy ez a 80-as évek legelején lehetett. Úgy emlékszem, ő hívott fel, hogy üljünk le, és akkortól kezdve újra, laza rendszerességgel elkezdtünk találkozgatni. Hol újra igen közel kerültünk egymáshoz, máskor távolabb, de a beszélő viszony nem szűnt meg haláláig. És abban a szomorúságban, hogy korán halt meg, engem vigasztal, hogy el tudtam tőle búcsúzni. Nem sokkal a halála előtt voltam nála, és beszélgettünk, és viszonylag nyíltan beszéltünk arról is, hogy el fog menni.

– *Rátérve az ő irodalomkritikusi pályájára, hogyan látja Balassa Péter szerepét és helyét a magyar irodalomtörténetben?*

– Abszolút jelentősnek látom. Akkor, amikor a mi történetünknek az első felvonása véget ért, a húszas éveink elején, még nem lehetett látni, hogy mi lesz belőle. Balassának van néhány írása, például egy fulmináns kritikája Fejes Endréről, ami már akkor megmutatta rendkívüli irodalomkritikusi tehetségét, de azt, hogy ő mi lesz, hogy továbbra is a művészi tervek fognak-e dominálni az életében, és végül is prózaíró lesz-e belőle vagy kritikus, esetleg irodalomtudós, azt nem tudtuk. Néhány évvel később kezdte el doktori disszertációját, Flaubert-könyvét. A Flaubert-könyv jelentős és igen értékes munka. Ezután következett az a döntése, hogy ő irodalomkritikus lesz, és akkor kezdte el azt a nagy kritikai rohamát – a 70-es évek második felében és a 80-as években –, amellyel lényegében megkonstruálta az új magyar prózát a kritika oldaláról. Nem állítom, hogy ehhez nem kellett az új magyar próza is, de ő volt az első, akinek szeme volt hozzá, hogy itt nem egyszeri, jelentős teljesítmények vannak, és nem véletlen az, hogy ezek nagyjából egy időben jönnek léte, hanem hogy itt új árama van a magyar irodalomnak, és ennek ő lett a legnagyobb propagandistája. Lényegében azt csinálta, amit egy kritikusnak tennie kell, figyelemmel kísérte ezeket az írókat, állandóan kritizálta és elemezte a műveiket. Nem apologéta volt, hanem valóban kritikus, ugyanakkor nagyon igényes hangot ütött meg, rendkívül magasak voltak az elvárásai. Rendkívül magasra értékelte ezeket a műveket. Abban is igaza volt, hogy kiket választott ki ebből az egyszerre vagy nem sokkal egymás után induló nagy áramlatból, kiket tett a csúcsra. Nevezetesen Nádaszt és Esterházyt. Helyes választását az elmúlt évtizedek igazolták. Tehát elindult a kezdeti irodalomelméleti, esztétikai, művészetfilozófiai beállítottságú Flaubert-monográfia után, amelyben megszerezte az elemzéshez szükséges eszközöket, egy olyan kritikusi pálya, amely tényleg a legjobbak és legértékesebbek közé tartozik. Balassa Péter a 80-as évek vezető irodalomkritikusa volt.

– *Mondhatjuk azt, hogy a Balassa nélkül Esterházy és Nádas nem kerül be vagy nem ilyen gyorsan és széleskörűen kerül be a magyar irodalomba?*

– Ennél többet is mondhatunk, nem ilyenek lettek volna. Mind a kettő, akár tudják ezt, akár nem tudják, akár elismerik, akár nem ismerik el, nem ilyenek lettek volna, ha nem lett volna egy ilyen hűséges kritikusuk, aki ugyanakkor megvesztegethetetlen is volt.

– *Mennyire segít a kritika, mennyire tudja beemelni az író egy kritikus az irodalmi közéletbe, a kánonba, hogy látja ezt? Balassának milyen kritikai hatalma volt a 70-es, 80-as években?*

– Általában azt mondanám, hogy írója vagy költője válogatja. A magyar irodalomnak két igen jelentős alakját ismertem ebből a szempontból, Pilinszkyt és Weöres Sándort. Weöres Sándort valóban nem érdekelte az olvasókra tett hatása, és nem érdekelte a kritika sem. Ő őszintén kívül állt. Pilinszkyt viszont szenvedélyesen érdekelte, és ez az utóbbi az általánosabb. Ami Péter hatását illeti ezekre az induló írókra, annak nem lehet eléggé túlbecsülni a jelentőségét. Végül is az történt, hogy nem a pusztába kiáltották a szavaikat, találtak valakit, aki megértette őket, aki törekvéseiket állandóan figyelte és segítette. Hihetetlen szerencséje volt a magyar irodalomnak, hogy egy Balassa-szintű kritikus kísérte az ő pályájukat.

– *Az által, hogy Balassa ezt az irodalmat, Mészöly Miklóssal az élen; a „pétereket”, Nádast, Esterházyt, Lengyel Pétert és sokakat beemelt az irodalomba, kialakult egyfajta hatalmi pozíciója, mert ez az irodalmi nyelv lett az uralkodó stílus. Így a középpontba emelkedett az ő kritikai beszédmódja is, nem?*

– Ez így van. Ez a középpont kettős volt akkoriban, a két középpont igen távol állt egymástól. Kétfajta irodalmat lehetett szembeállítani egymással akkoriban, a támogatott irodalmat és a türt irodalmat. A támogatottnak megvoltak a maga kivételezett írói és kritikusai, amelyek ugyanakkor közmegvetésnek vagy legalábbis közviszolygásnak „örvendtek”. A másik oldalon a türteknek megvoltak a maguk nagy nevei, mind a szépirodalomban, mind az értekező irodalomban, és ezek viszont rendkívüli becsben álltak a közönség előtt, és noha díjakban és kitüntetésekben nem részesültek, vagy csak nehezen, ugyanakkor a hatalom is tudta, hogy ezek az „igazi” írók. Ilyen módon Balassa valóban kialakított a 80-as években egyfajta kritikai hatalmat, amely informális volt abban az értelemben, hogy ezt semmi nem formalizálta, ő nem volt semmilyen lapnak a főszerkesztője, ilyen értelemben nem volt hatalma, befolyása természetesen díjak osztásában sem volt, hiszen ő nagyon intranzigensen viselkedett, és amikor aláírásokra került sor bizonyos ügyekben a hatalom ellen, akkor aláíró lett. Jellemesen és kitűnően viselkedett ezekben a dolgokban is. Ebben az informális értelemben viszont hatalom volt, beszéltek a megjelent írásairól az emberek, az olvasók. A 80-as évek második felében azonban az történt, hogy elindult az a politikai-társadalmi folyamat, ami a rendszerváltáshoz vezetett, s közben Balassa a pálya egy bizonyos csúcán feladat nélkül maradt, mert a feladatot teljesítette. Végigelemezte, végiganalizálta az új irodalmat, bevezette ezt az új magyar prózát, megteremtette a tekintélyét és a kritika tekintélyét is, és az előtt a kérdés előtt állt, hogy mindezt folytathatja-e, jönnek-e majd újabb munkák, amelyeket újból lehet analizálni, és ez kitölti-e életét? Tehát ott, a 80-as évek második felében, az első három-négy könyv után egy bizonyos életválság vagy munkaválság jelenik meg Péter pályáján, ami azzal függ össze, hogy feladat nélkül maradt, azért, mert teljesítette a saját maga által vállalt feladatát. Akkor indulnak el a tapogatózások különféle irányokba, akkor tért vissza bizonyos értelemben a szépprózához is. Az értekező próza és a széppróza kevert nyelve, amit a *Halálnapló* mutat leginkább, ekkor jelenik meg nála legerősebben. A *Halálnapló* ekkor jelent meg, ebben az időben. Közben nem szabad elfelejteni, hogy Balassa ekkorra már régóta és folyamatosan educator, tehát nevelő és tanár, méghozzá minden jel szerint jelentős tanár, akinek sok híve van és nagy vonzó-ereje, úgyhogy egy új történet kezdődik ezen a területen is. Ez a történet, ellentétben az elsővel, nem zárult le.

– *De mintha nem is engedték volna neki egy idő után, hogy azt csinálja, amit szeretne. Nem ott van-e a probléma, hogy az Esterházykat követő második generációs írókkal, irodalommal már nem*

találta meg a hangot, a kapcsolatot, és ennek a generációnak Péter mint kritikus már valamilyen módon útjában volt?

– Önmagában az, hogy valaki, aki nagy teljesítményt tesz le bármilyen területen, egy következő generációnak akadályá válik, amit el kell hárítani, a legtermészetesebb dolog, és elképzelhető. Mégis, az én emlékeim nem emellett szólnak, hiszen Balassa a következő nemzedéknek is vállalta a kritikai vizsgálatát. Például Márton Lászlónak, aki sokáig volt a legfiatalabb magyar író, éppúgy kritikusa volt, és szervezte a kritikai közéletet is. Hiszen nem szabad elfelejteni, hogy effajta organizátorszerepet is vállalt ő, például a *Diptichon* című kötetbe Nádas Péter és Esterházy Péter köré az értelmező közösséget is megteremtette. Összegyűjtötte az ezen írókról megjelent kritikákat. Ugyanezt megtette Márton László esetében is. Az *Úlvezetés* című kötetben az *Átkelés az úvegen* című könyv megjelenése alkalmából összegyűjtötte tanítványainak a kritikai írásait. Szóval ez a tevékenysége áterjedt a következő generációra is, és arra én magam is emlékszem, hogy e generáció más jeles képviselőivel, Kukorellyvel például, jó viszonyban volt, Kukorelly jelentős autoritásnak tekintette, és hallgatott rá.

– Egy még későbbi generációra gondolok. Hiszen Kukorelly 1951-es születésű, noha irodalmi jelentkezése kétségtelenül későbbre esik, mint a vele majdnem egyidős Esterházyé. Amikor a pécsi egyetemen megkezdődtek Kulcsár Szabóék irodalomelméleti kutatásai, és kinevelődött egy új kritikai generáció, amely már nem morális alapvetéseken állva közelítette meg az irodalmi szöveget, hanem a textus oldaláról, ők látványosan elutasították azt, amit Balassa képviselt.

– Kétségtelen, hogy azok a irodalmi szakemberek és irodalomtörténészek, akik néhány évvel korábban, tehát a 80-as évek elején még szövetségesüknek tekinthették volna őt, szembefordultak vele. Hiszen nem szabad elfelejteni, hogy abban a pályakezdő Flaubert-monográfiában Lukácsal szemben – bár továbbra is sokat okulva Lukács *A regény elmélete* című munkájából – Balassa az orosz formalistákhoz fordult, és nagyon sokat tanult Sklovszkijtól is. Ennek okából akkor még ezek a szigorú tudományos megalapozást kereső, irodalomelméleti érdeklődésű emberek a szövetségesüknek tekinthették volna. Egy évtizeddel később már kétségkívül ellenfél lett ő is, aki túlzottan referencializálta az irodalmat, túlzottan sok morális elemet csempészett az irodalom értelmezésbe, és valóban megkezdődött az a máig tartó és sok felvonásában kicsit unalmasnak is nevezhető háború, amely tulajdonképpen az irodalomelmélet komolysága nevében a kritikát vagy meg akarja semmisíteni, vagy alá akarja rendelni az irodalomelméletnek. Itt Péter ösbőlény volt, aki ellenfélle vagy ellenséggé változott, és akit ezért megtámadtak. Ennek számos dokumentuma van.

– *Maga hogyan viszonyult Balassa irodalomról alkotott nézeteihez? Mivel értett egyet, és mivel nem?*

– Abban az alapkérdésben, ami elválasztotta az irodalomelmélet mint szigorú tudomány híveitől – persze az is irodalomelmélet volt, amely az ő gyakorlata mögött állt –, lényegében egyetértettem vele. Ezzel együtt nagyon erősek voltak köztünk a különbségek. Aki elolvasott néhány sort tőle és néhány sort tőlem, az ezt a különbséget azonnal észrevehette. Én azt a „vallásos alapzajt”, ami a Péter műveiben állandóan hallható volt, sokallottam. Egyszerűen másfelé kísérleteztem, más irányba mentem, de ez nem jelentett alapvető ellentétet, csak sokszor úgy éreztem, hogy Péternek ez a „háttérzaja” kicsit sok.

– *Farkas Zsoltnak, ennek a tehetséges, fiatal kritikusnak a 90-es évek elején megjelent egy kritikája a Halálnaplóról, ami Péternek az egyik legszemélyesebb, ha nem a „főműve” volt. Még hozzá egy elég furcsa hangú és nagyon elutasító kritikája. Hogyan emlékszik erre?*

– Igen, ez nagyon komisz írás volt. Ebben nekem is szerepem van, amennyiben én a *Holmi* kritikai rovatának szerkesztőjeként azzal az elhatározással kezdtem el azt a kritikai rovatot szerkeszteni, hogy olyan kritikákat fogok benne közölni, amelyek engem is érdekelnek. Az világos volt, hogy Balassáról – aki szintén írt néha a *Holmi*-ba –, Balassa művei-

ről kritikát akarok, de az is világos volt, hogy nem a kiszámítható kritikát, a nyelvcsapások kritikáját, a megudvarló kritikát, hanem olyan kritikát, amely problémákat vet föl. A József Attila Kör egyik nyári rendezvényén megismerkedtem két érdekes fiatalemberrel, az egyiket Szilasinak hívták, a másikat Farkasnak. Akkoriban kerestem a *Halálnaplóról* kritikát. Balassáról nem volt szó, nem ismertem a véleményüket róla, és mind a kettőt megkérdeztem, hogy nem írnának-e a *Holmiba* a *Halálnaplóról*. Szilasi elutasította, Farkas vállalta. Az lett belőle, ami lett. Ez nagyon éles és nagyon komisz kritika volt, ami engem is meglepetéssel töltött el, ugyanakkor én híve vagyok az éles polémiaának, és még a tisztességes botrányokat is kedvelem az irodalmi életben. Úgy gondolom, hogy jól tesz egy irodalmi folyóiratnak, ezért úgy éreztem, hogy semmi alapom vagy okom nincs arra, hogy ezt az éles kritikát ne publikáljam. Sok embernek az ellenkezője volt a véleménye, ez tényleg botrány lett abban az értelemben, hogy a lapot elkezdte néhány ember bojkottálni, és Péter is akkor, azt hiszem, úgy érezte, hogy ez hátbadöfés vagy háttaszúrás volt. Én a kritikával nem értettem egyet, ezért a folyóiratok ismert szokása szerint közöltem olyan kritikát is, ami méltányló volt, ez Bányai János tollából jelent meg, aki kitűnő újvidéki kritikus. Ezt a két kritikát együtt közöltem, de azt én régóta úgy gondolom, hogy két különböző dolog valamivel nem érteni egyet és valamit nem elfogadni publikálásra.

– *Hogy látja, Balassa Péter miért úgy reagált erre a kritikára, ahogyan?*

– Azt nem tudom igazán, hogyan reagált, azt tudom, hogy nagyon zokon vette. Igen, ez súlyos sérelem volt, kritikai támadás volt, amely azonban nem a személyt támadta, hanem megítélt egy művet.

– *Nem inkább arról volt szó, hogy annyira személyes dolog volt a Halálnapló, amelyet addig Balassa soha nem írt, és ezen keresztül éppen a személyét támadták meg, és nem a nézeteit?*

– Én mindenesetre akkor nem úgy láttam. Természetesen nagyon nehéz egy hangsúlyozottan nagyon szubjektív könyvben ezt elkülöníteni egymástól, mégis, nem így láttam. Most belegyönyörölközök abba a helyzetbe, hogy védenem kell valamit, amit mint szerkesztő elfogadtam közlésre, mert érdekesnek találtam, de nem osztottam a véleményét.

– *Most is így lenne?*

– Igen. Ha tényleg azt kérdezi, hogy mi a szerkesztői ars poeticám, hogy közölnék-e ilyen írásokat, akkor azt mondom, hogy közölnék és ma is közlök ilyeneket.

– *Áttérve Balassa rendszerváltás utáni szerepére, hogyan látja Ön azt, hogy ő fokozatosan kiszorult az irodalmi közéletből?*

– Nem gondolom, hogy ez így volt. Kiszorult volna? Hát továbbra is tekintély, sokat idézett irodalmi tekintély volt...

– *Mindenesetre kortárs irodalomról ezután a támadás után nem nagyon publikált már kritikát.*

– Ez az ő döntése volt, amely úgy szólt, hogy a kritikus pályáját felfüggeszti vagy beosztja, és másfelé, nagyobb szabású munkák felé fordul. Például Móricz Zsigmond-monográfiára készült, és összeállította Nádas Péter-monográfiáját. Ez szerintem generációs kérdés, idő kérdése, hogy az ember egy bizonyos életkorban kezdi lassan betakarítani a dolgait, kevesebb alkalmi munkát vállal, és többet gondol nagyobb szabású írásművekre. Én azt, hogy az ő tekintélye megcsorbult volna, egyáltalán nem hiszem. Ő igen nagy tekintélyű irodalmár volt, aki, ha megszólalt, akkor annak súlya volt, és bizonyos esetekben, például legutoljára éppen a *Holmiban* Esterházy *Harmonia Caelestis*-éről írt, és megszólalt még a *Javított kiadás* ügyében is, ez a *Jelenkorban* jelent meg. Nem, én ezt nem gondolnám, hogy ő kiszorult volna az irodalmi közéletből. Azt, hogy ezt ő így érezte, az ő túlérzékeny természetéhez illőnek tartom, de hogy ez valóban így történt volna, azt nagyon is kétkeltem. Ugyanakkor világosan kell látni, hogy a rendszerváltás után a társadalmi helyzet megváltozásával egy időben az irodalom helyzete és a róla szóló beszéd is megváltozott. A korábbi aczéli „három T” alapján a támogatott és a túrt irodalom meglehetősen kétségtelenül alapvetően megváltoztatta a szituációt az, hogy a rendszerváltás

után az úgynevezett tiltott írók is megjelentek, megjelenhettek. Tehát megszűnt az a gettó, amelybe be voltak vagy be voltunk szorulva. Ez új helyzetet hozott létre, amellyel kapcsolatban, emlékszem, Péternek komoly aggályai voltak. Ő attól félt, mert nagyon tragikus antropológiája volt, hogy most a bosszú órája következik el, az eddig tiltott írók minden hatalmat magukhoz ragadnak majd, és ezt gondolván egy új „szellemi Bejrútot” vizionált. Hála istennek ez nem következett be.

– *Úgy érzi tehát, hogy 1989 után Balassa nem szorult ki az irodalmi közéletből, hanem csak szerepet váltott?*

– Igen. Azt is el tudom képzelni, hogy ez a szerepváltás bizonyos válságot idézett elő nála, erre utaltam, hogy a nyolcvanas évek végére ő egy szerepet már beteljesített. Ez a válsághelyzet bizonyos értelemben azt a kérdést is felszínre hozta, hogy mi erősödik fel az esszéiben (ő a magyar esszéírásnak igazi nagy egyénisége volt). Hiszen volt profetikus elem is az ő értekező prózájában. Az *Eszéktől északra* című írása ebbe a profetikus irányba ment el, az az írása viszont, ami a Thomas Mann-féle *Doktor Faustus* és Bartók viszonyáról szól, az ellenkező irányba. Sokféle út nyílt meg előtte a 90-es években. Nehéz az ő életét mint történetet elmondani, a szellemi életrajza sem zárt narratíva.

– *Mi a véleménye arról, hogy a Farkas Zsolt-féle kritikára Márton László egy komoly Balassa melletti reagálást adott közre a Holmiban, de nem érvelt Balassa mellett Esterházy Péter és nem szólalt meg Nádás Péter sem?*

– Nem lehet elvárni senkitől sem, hogy kiálljon valaki mellett. Ugyanabban a folyóiratban, a *Holmiban*, ahol Farkas ezt a kíméletlen kritikáját megfogalmazta, Nádás nem kevésbé kíméletlen kritikát írt Lengyel Lászlóról. Hogy a Balassa melletti megszólalásra nem vállalkozott Esterházy és Nádás, az annak a jele, hogy nem személyes ajándéknak tekintették, amit Balassa tett értük, ezért nem érezték személyes hálát iránta. Esterházy néha mond is ilyeneket, hogy „a kritika teszi a dolgát”, és én ezzel egyet is értek. Ugyanakkor megjegyzem, hogy Esterházynak és Nádasnak hihetetlen szerencséje volt, hogy „a dolgát tevő” kritika épp Balassa Péter tollával íródott.

EZ AZ EGÉSZ AKKOR MÉG EGYBEN VOLT...

Katona Zsuzsa: – *Balassa Péternek a Jelenkor és Pécs nagyon sokat jelentett. Hogyan ismerkedett meg vele, hogyan került kapcsolatba Balassával?*

Csordás Gábor: – Jóval korábban kerültem kapcsolatba vele, mint ahogy személyesen megismerkedtünk, mert 1980 óta olvasószerkesztője voltam a *Jelenkornak*. Persze ő főleg a főszerkesztővel, Szederkényi Ervinnel állt kapcsolatban. Az új magyar próza fő kritikusai volt már ebben az időben, és mivel ez az új magyar próza – Esterházy, Nádas, Krasznahorkai és mások művei – elsősorban a *Jelenkorban* jelent meg, Balassa Péter nagyon fontos ember volt a lapnál. Így aztán nekem is alkalmam volt egyszer-kétszer telefonon beszélni vele. Személyesen akkor találkoztunk először, amikor Szederkényi Ervin meghalt.

Ehhez tudni kell, hogy én egy évig nem dolgoztam a *Jelenkornál*, nyolcvanöt végén kiléptem. Szederkényi, nem sokkal azelőtt, hogy megbetegedett, visszahívott. Január elsején álltam munkába, amikor ő már kórházban volt, és tudni lehetett, hogy nem fog visszajönni többé. Ekkor kaptam egy telefont, egy meghívást három, akkoriban nagyon jóban lévő és nagyon befolyásos kritikustól, Balassa Pétertől, Varga Lajos Mártontól és Kis Pintér Imrétől. Kis Pintér Imréék lakásában volt ez a találkozó. Hármuk közül korábban csak kettőt ismertem személyesen, Balassát nem. Amikor becsöngettem, ő nyitott ajtót. Akkor láttam először. Azért hívtak, hogy rábeszéljenek, csináljam tovább a folyóiratot – amire én egyébként is hajlottam. De hozzásegített a döntéshez, hogy ők hárman azt mondták, támogatni és segíteni fognak ebben. A személyes kapcsolatom, aztán a barátságom így kezdődött Balassa Péterrel. Hármuk közül vele kerültem igazán közeli kapcsolatba, és ez a barátság elég hosszú ideig tartott.

– *Balassa mennyire folyt bele a lap szerkesztésébe? Mennyire volt szava abban, hogy ki és mi kerüljön be a Jelenkorba?*

– Szederkényi halála után fokozatosan átalakítottam a szerkesztőbizottságot, bevonam Balassa Pétert is. Egyrészt kéziratokat ajánlott, tehát információkat adott, felhívta a figyelmemet készülő írásokra vagy fiatal, tehetséges szerzőkre, másrészt rengeteget beszélgettünk a szerkesztésről. Elmondta a véleményét a szerzőkről, a megjelent kritikákról – és persze mindemellett ő volt a lap kritikai rovatának legfontosabb munkatársa.

– *Ez jelentette azt is, hogy a lap irányvonalát, szellemiségét Balassa Péter határozta meg ebben az időben?*

– Inkább úgy mondanám, hogy több tényező játszott közre, amelyek kölcsönösen egészítették egymást. Például az, hogy Nádas és Esterházy ott volt nálunk. Meghatározta a lap irányvonalát, hogy Mészöly Miklós állandó szerzője volt a lapnak régóta, még Tüskés Tibor idejéből. Péter szemlélete és gondolkodásmódja ebbe a közegbe illeszkedett, ezt erősítette – vagy a többiek jelenléte erősítette az ő befolyását. Ez az egész akkor még egyben volt. Később kezdett csak különválni, de akkor én már a *Jelenkor* Kiadót csináltam. Az egyik első kiadott könyvünk egyébként éppen az ő tanulmánykötete volt. De aztán lassan a kiadónak és a folyóiratnak is olyan új szerzői lettek, akiknek a közlésével Péter egyre többször nem értett egyet. Így aztán fokozatosan egyre több vitánk támadt, és ez végül oda vezetett, hogy sajnos össze is vesztünk. Az utolsó pár évben már nem volt meg

köztünk a korábbi jó viszony, bár a kapcsolatunk továbbra is őszinte maradt, tehát megmondtuk egymásnak a véleményünket. Csak hát ritkábban találkoztunk.

– *Mi volt az a szellemiség, az a tudás, amit Balassa képviselt a lapnál?*

– Számomra a legnagyobb élmény az volt, hogy képes a művekben olyan vonásokat, olyan rejtett struktúrákat és tartalmakat megragadni, amelyek úgynevezett tudományos elemzéssel nem vagy nagyon nehezen megközelíthetőek. Hihetetlenül erős szimbolikus érzéke volt, amivel azt a nagyon érzékeny szöveget, amiből a mű áll, tehát nemcsak a szöveg megoldásait, hanem azt is, ami az egész mögött lebeg, azt a megfoghatatlant, ami a művet művé teszi, képes volt megragadni és kifejezni. Képes volt meglátni a nagyszerűt azokban a művekben, amelyeknek az értelmezéséhez nem voltak még meg a fogalmaink. Mert a nyolcvanas évek elejére kialakult új magyar próza esetében lényegében erről volt szó. Amikor sikerük lett ezeknek a műveknek, az irodalomkritika megpróbálta elemezni, megérteni, hogy mitől lett sikerük. De ezt nagyon sokáig csak Balassa Péter tudta megmondani, és ez döbbenetes képesség.

– *És az irodalmon kívüli szellemisége miből állt?*

– Részben összefügg azzal, amit az imént mondtam. Nagyfokú bizalmatlanság élt benne a racionalitással, a racionális megközelítéssel szemben. Ez a bizalmatlanság sokáig egészséges és jó dolog volt, mert csak bizalmatlanság volt. Arra készítette őt, hogy ne higgyen el olyan fogalmi állítást, ami az érzékelésének ellentmond. Ennek köszönhetően rendkívüli érzéke volt a konkrét szöveghez, a konkrét műhöz. Akkor kezdtünk eltávolodni egymástól, amikor ez a racionalizmussal szembeni bizalmatlanság már túlságosan merev megrögződéssé vált benne. Amikor vitatni kezdte a racionális értelmezés igényét is. Ezzel én nem értettem egyet.

– *Összefügg ez a rendszerváltással, tehát azzal az attitűddel, hogy amíg nem szólalhatott meg az író szabadon, addig olyan álláspontot kellett képviselnie a kritikusnak, ami jobban kielezi az embernek a figyelmét, és amikor aztán szólásszabadság lesz, akkor egyfajta káosz is kialakul, és megszünik a biztos tudás jóról és rosszról?*

– Inkább azt mondanám, hogy a hagyományos magyar értelmiségnek a rendszerváltás körüli erkölcsi elbizonytalanodásával függött össze, azzal tehát, hogy nagyon nehéz volt a magunk és mások számára is érvényes erkölcsi alapállást kialakítani. Éppen annak következtében, hogy ő annyira biztos volt az erkölcsi meggyőződésében, bizalmatlanná vált mindennemű racionalitás iránt. És konfliktusba került nagyon sok emberrel, még hozzá feleslegesen. Ugyanis nem csak az általa képviselt erkölcsi magatartást kérte számon másokon, például a barátain, hanem ráadásul azt a gondolkodásmódot is, ami azt segített számára töretlenül megőrizni. És ebben szerintem nem volt igaza. Hiszen a racionalizmus elvetése nélkül is lehet erkölcsi álláspontra jutni, vagy egyszerűen a természeténél fogva erkölcsös maradhat az ember akkor is, ha nem vitat egy racionális értelmezést.

– *Hozzájárult-e az ő irodalmi közéletből való fokozatos kivonulásához, ami egyfelől a Jelenkortől való eltávolodást is jelentette, de aztán más dolgok is belejátszottak ebbe, hogy túlságosan vehemens vagy következetesen képviselte azt, amit gondolt?*

– Szerintem sajnos nem erről van szó. Persze nagyon könnyen lehet, hogy nincs igazam, hiszen mindenbe, amit itt mondok, bele kell számítani, hogy a konfliktusunkat és a szakításunkat nem tudtam máig sem igazán feldolgozni. Mindenesetre az a gyanúm, hogy Péternek azért romlott meg sokakkal a kapcsolata, mert erkölcsi kérdést csinált olyan dolgokból, amelyek nem voltak azok. Például ha valaki olyan prózát írt, ami neki már nem tetszett, akkor ő ennek a nemtetszésnek erkölcsi alapvetést készített. Vagyis azt mondta, erkölcsi okai vannak annak, hogy ez a próza ilyen, és ezért szerinte elfogadhatatlan.

– *Ez azt jelenti, hogy az író magatartásában látott erkölcsi problémát? Vagy a mű ábrázolásmódjában?*

– A műben látott erkölcsi problémát, amit az író erkölcsi kvalitásaira vezetett vissza. Nem úgy persze, hogy ez a regény azért rossz, mert a szerzője erkölcstelen, hanem úgy, hogy ezzel a szöveggel, ezzel az ábrázolásmóddal szemben alapvetően erkölcsi kifogása van. Hogy szerinte erkölcsi jelentősége van a szöveg problematikájának. Ez lehetséges álláspont, de én nagyon nem tudtam vele egyetérteni.

– *Miért nem tudott egyetérteni? Mi a baj ezzel?*

– Az a baj, hogy végső soron megkerüli a művet. Tudniillik, ha egy mű valamiért nem jó, akkor *műként* nem jó, tehát erkölcsi alapon bírálni nem elég, mert akkor ezzel még nem mondtunk róla semmit. Másrészt, ha egy szerző megír egy művet, azzal az egész létét kockára teszi, és ezért azután nem igazán méltányos erkölcsi alapon megbírálni.

Volt néhány kulcsfigura, akik ezt a vitát kiobbantották közöttünk. Oscar Wilde-ről vitatkoztunk például. Wilde-ot kimondottan gyűlölte íróként, amit én nem tudtam elfogadni, mert hát az irodalom, a szöveg, a mű máshogy működik, mint a szerző az életben. Ő azt mondta, hogy Wilde írásmódja, írói attitűdje erkölcstelen. Lehet, hogy most túl igazságtalanul vagy túl egyoldalúan értelmezem, amiket mondott... De hát a mostani negyven-ötvenévesek közül is néhánynak a prózáját azért vetette el, mert üres játéknak tartotta. Elég furcsa dolog, hogy ő, aki az irodalom autonómiájáért szállt síkra a nyolcvanas évek elején, és azért ünnepelte például Esterházyt, mert műveiben a nyelvi és nyelven túli jelentések szabad játéka jön létre, egy bizonyos ponton túl, egy új nemzedéknél ugyanezt nem tudta vagy nem akarta elfogadni, és erkölcsi kérdést csinált abból, hogy ennek a játéknak mi a *tétje*. Amivel nekem az a problémám egyébként, hogy a játék tétje mindig utólag jön létre. Nagyon sok kritikus tartotta Esterházy játékait tét nélküli játéknak akkoriban. Most már nagyon világosan látjuk, hogy ennek a játéknak tétjei voltak, és valószínűleg a nyolcvanas évek fiataljainál is erről volt szó. Szerintem mindig meg kell adni a műnek a lehetőséget, hogy ezek a tételek kialakuljanak, hiszen a mű az olvasásban jön létre igazából.

– *Nem lehet, hogy mindez azért történt, mert megváltozott a környezet, amelyben ezek a művek létrejöttek?*

– Mindig utólag telítődik jelentéssel a mű – ha jó, ha képes rá. Ha nem képes rá, akkor nyilván elfelejtődik. Azért mondom, hogy ami ma, egy mai műben tét nélküli játszadásnak tűnik, azt később a tapasztalataink olyan jelentéssel fogják felruházni, amitől súlya lesz. Most már tudjuk, hogy Esterházy játékaiban a tétje a szabadság megteremtése vagy a szabadság élvezete volt, ami valódi tét. Ezért a korai Esterházy-művek, utólag, szinte a szabadság emlékműveivé váltak.

– *De azért Balassa akkor is tudta ezt, amikor ezek a művek születtek, és nemcsak utólag...*

– Igen, ő akkor is tudta, hihetetlen pontosan érezte, és nagy kérdés, megválaszolatlan kérdés, hogy egy idő után már miért nem érezte ugyanezt.

Érte őt egy egészen nemtelen támadás Farkas Zsolt részéről. Farkas Zsolt lényegében azt állította, hogy Balassa már nem érti, mi történik, elmúlt fölötté az idő, jönnek az új kritikusok. Ez mechanikus, buta gondolkodás. Péter nem volt annyira idős, és nem is úgy működött az elméje. Én inkább azt mondanám, annyira rosszul viselte a társadalmi változásokat, a szélsőséges társadalmi megnyilvánulásokat, az újfajta erkölcsi pluralizmust, hogy az állandó fenyegetettségérzés és az állandó sértettség miatt elveszítette az érzékenységet. Nem tudott elég érzékeny és nyitott maradni, hogy ezek az új művek is megszólítsák. Nekem ez a hipotézisem.

– *Lehet, hogy a sértett ember fölébe került a gondolkodónak?*

– Minden ember sérülékeny. Ám a helyzet olyan volt 1989 után, hogy az ő sértettsége nagyon erős lett. Igen, valami ilyesmiről van szó.

– *Balassának milyen hatalma volt az irodalmi életben?*

– Nem szívesen használnom a hatalom szót. Az irodalmi életben kétféleképpen lehet nagy befolyása valakinek, az egyik, hogy lekötölezz embereket, és ezáltal befolyásolni tud

döntéseket stb. Ilyen hatalma neki nem volt szerintem. A másik, hogy az tud sok mindent befolyásolni, akire sokan hallgatnak. Nos, Péter ilyen volt, nem hatalma volt, hanem inkább tekintélye. Nagyon becsültem benne azt is, hogy nyilván tudatában volt, mennyire hallgatnak rá, de ezt sohasem használta eszközként. Szinte még jó célokra sem. Például, hogy valakinek az útját egyengesse. Nem élt a hatalmával, ezt kell mondanom.

– *Mégis, a kilencvenes évek elején átfogó és széles támadás indult ellene, több fronton is. Farkas Zolt 1993-as Holmi-beli cikke talán az utolsó csepp volt a pohárban. Miért akarták őt kiszorítani?*

– Mondtam, hogy nagy tekintélye volt, nagyon sokan hallgattak rá. Amikor már látzott, hogy vannak fontos szerzők, akik nagyon jók, és akiket ő mégis elutasít, akkor a tekintélye elkezdett akadállyá válni, és szembeszálltak vele. De hát ennek, ugye, sokféle módja van, és vannak tisztességes módjai is. Voltak olyanok, akik nagyon hamar elkezdtek vele a vitát, szembefordultak vele, nem fogadták el a véleményét. Márton László például, aki viszont sohasem támadta meg Balassát személyesen, sohasem mondta, hogy eljárt fölötte az idő vagy ilyesmiket. Több olyan ember van, akinek ez eszébe sem jutott. Valójában azt az átrendeződést, amelyik beemelte a kánonba a Péter által elutasított írókat, nem a Farkas Zolt-félék hozták létre, ők csak azt hiszik, hanem éppen azok, akik soha nem támadták meg Pétert, például Márton László vagy Földényi László.

– *Tehát az íróktól indult ki ez a dolog, akik be akartak kerülni a kánonba, és Balassának nem tetszettek?*

– Nem, ez abból az igényből indult ki, hogy állandóan új művek születnek, és meg kell mondani, hogy mi a jó, és meg kell tudni magyarázni, hogy miért jó, ami jó. Egyébként az egyik ilyen sűrűsödési pont, az egyik jelenség, ami nyilvánvalóan nehezen fért bele a Péter által kialakított prózaértelmezésbe, Garaczi László prózája volt.

– *Nem hiányzik a Balassa-féle erkölcsi magaslat a mai irodalmi életből? Van helyette más?*

– Hiányzik. De ma nem tudna működni. Ezt úgy mondanám, hogy az elhatárolódáson alapuló, úgynevezett *kényes erkölcsnek* óriási jelentősége volt a szocializmus idején. Egy demokratikus társadalomban, ahol mindenki egyenrangú polgártársunk, ez az erkölcsi alapállás nem működik. Nem arról van szó, hogy nem kell elhatárolódni az erkölcsstelenről, hanem arról, hogy úgy kell erkölcsi választvonalakat létrehozni, hogy nem emberek közötti választvonalakat hozunk létre. Ez másfajta erkölcsi intelligenciát kíván. Nyilván nagyon nehéz dolog, de akkor is meg kell tenni.

– *Maga mit szeretett Balassa Péterben?*

– Szerettem mint embert. Amikor először megláttam ott az ajtóban, Kis Pintérék lakásában, nagyon megdöbbsentem. Buzgón olvastam az írásait, és egy nagyon kifinomult, átszellemült filoszt képzeltem el. Ő meg eléggé testes, szakállas, mély hangú, rendkívül férfias jelenség volt. Ezt is borzasztóan szerettem benne. Ez barátság volt, nem pusztán munkakapcsolat, ami a személyiségnek csak egy aspektusát érinti. Az egész embert szerettem benne, és tulajdonképpen most is szeretem. Nagyon sokszor jut eszembe, és néha álmodom vele.

– *És mit nem szeretett benne?*

– Nem volt olyan. Sokszor vitakoztam vele, mikor belekeveredett a transzcendenciába, de nem mondhatnám, hogy ezt nem szerettem. Inkább azt mondanám, magamban nem szerettem azt, hogy bizonyos dolgokat már nem tudtam kezelni. Hogy nem tudtam kivédeni a sértődéseit, nem tudtam elkerülni, hogy megsértsem, mert nagyon fontos volt számomra, hogy megmondjam neki a véleményemet. És különösen Péter esetében méltatlannak éreztem volna a kapcsolatunk szempontjából, hogy ne legyek őszinte. És emiatt persze megsértettem. Egy dolog miatt ezt iszonyúan sajnálom is. Amikor már nagyon beteg volt, egyszer-kétszer próbáltam még vele felvenni a kapcsolatot, de ezek a beszélgetések nagyon formálisra sikerültek, nem működtek, és nem tudtam magam rászánni többre, pedig kellett volna. Ezt sajnálom.

SÚLYOK, AHÁK, SZERETET

Katona Zsuzsa: – *Balassa Péterről írt nekrológodban azt mondd, jó lenne ezt, mármint a nekrológót is átküldeni neki, és ha rábólintana, az jó, az megnyugtató lenne. Miért? Mit jelentett neked Péter?*

Parti Nagy Lajos: – Tán magam sem tudom eléggé, hogy mit jelentett. És örömmel, elégtétellel látom, egyre inkább lesz utóélete a műnek, Péter művének, és ez jó, ez fontos. Magamon is azt veszem észre, hogy nőnek az életmű dimenziói, egyre többnek, egyre nagyobb szabásúnak látom a figuráját. Mi nagyon jó barátok voltunk, bár hogy ez mit jelentett az ő számára és mit jelentett nekem, az nyilván két különböző dolog. Ő, azt hiszem, a barátságot picit vehemensebben vagy metafizikusabban vagy talán romantikusabban képzelte, főleg fiatalabb korában, mint én.

– *Miért volt fontos, hogy átküldd neki az írásaidat, és ő jóváhagyja?*

– Azért volt fontos, mert kellenek bizonyos referenciapontok, amelyekbe kapaszkodunk, amelyek biztosak vagy biztosnak tekinthetők. Objektív értelemben persze nincsenek ilyenek, de mégis kell, hogy az ember félreérthetetlenül vagy maszatolás nélkül vagy száz százalékgig, ahogy tetszik, kijelöljön és elfogadjon ilyen pontokat. Nekem volt olyan szerencsém, hogy az életem egyik ilyen pontja az utóbbi években Péter lehetett. Ez hatalmas – és nem félek a szótól – megtiszteltetés. Én a kapcsolatunk, a barátságunk egészét így éltem meg, még akkor is, hogyha ennek a köznapí érintkezésben etikettszerű nyomai nem voltak. Nagyon sokat jelentett a véleménye, mert tudtam, hogy szereti azt, amit én csinálok, úgy is értve, hogy a szeretet a feltétlen elfogadás, de nem a feltétlen dicséret. Úgy szeretett, úgy is, ahogy ő fogta fel a szeretetet, tehát munkaként. És tudtam azt is, kimondatlanul, hogy mit nem szeret abban, amit csinálok. Igen, viszonyítási pontként létezett az életemben. Még mindig nagyon megmutatnék neki ezt-azt. Milyen jó, hogy még látta készen a *Grafitneszt*, vagy a *Hősöm terét*.

– *Hogy tudott ő segíteni, mit mondott?*

– Semmi különöset. Hosszú e-maileket, ha jól emlékszem, mi nem is váltottunk. A kapcsolatunk vagy személyes volt, vagy telefonon zajlott. „Rendben van”, „Aha”, vagy „Ez jó”. A hangsúlyokból, a módból, ahogy elhangzott, az ember azt is sejtette, hogy nagyon rendben van, vagy nincs ezzel semmi baj, vagy még dolgozni kell rajta stb. És én tudtam, hogy az ahái fontosak, megerősítenek abban, ami felé tartok. Persze ez nem volt mindig ilyen egyszerű. Illetve nem volt ilyen bonyolult. Soha nem viselkedett velem úgy, de ha jól tudom, másokkal sem, hogy a tekintélyével élesen és erősen terelni próbáljon valamilyen irányba. Volt benne egy nagyon furcsa tapintat. Tisztában volt a mérhetetlen nagy súlyával és tekintélyével, ez zavarta is, de azért ez adta az ethoszának a lényegét. Ő a legválságosabb pillanataiban is tudta, hogy kicsoda, ezért nagyon csínján bánt ezzel a súllyal a személyes kapcsolataiban. Így érzem én. Kinek-kinek igen más élményei vannak erről. Nagyon hangsúlyozottan csak egyes szám első személyben merek róla bármit mondani. Hozzá tartozott a lényéhez, a figurájához, hogy annyira sokféle volt. A barátai sokkal kevésbé voltak egymással kapcsolatban. Középpont volt, amihez mindenki csatlakozott, de egymáshoz főleg rajta keresztül. Ebben kimondatlanul az is benne van, hogy kivel-kivel másként viselkedett. Volt néhány írás, amit ő is megmutatott nekem, mondjuk úgy, hogy szondáztatás gyanánt. De ilyen értelemben nem voltunk pariban, hiszen ő meg

tudta ítélni, amit én csinálok, én az esetek többségében nem vagy elég bizonytalanul tudtam megítélni, amit ő csinált.

– *Miből tudott ő többet?*

– Ő nagy tudós és nagy esztéta volt, én meg egy gyakorló író vagyok, ez azért megleghezős különbség. Abból tudott többet, hogy miként lehet artikulálni a műalkotásról való véleményét. Az analízisből tudott sokkal-sokkal többet, az elemzésből. Persze mindenképp többet tudott, azt gondolom, és ettől én nem vagyok kevesebb.

– *Nagyon sok minden megért benne, hiszen integráló személyiség volt?*

– Igen, sok minden megért, például a rabiátuság, olykor a rigorózus megférhetetlenség, a szenvedélyesség is megért benne.

– *Hogyan lett ő a magyar irodalmi életben a 80-as évek legmarkánsabb figurája? Fel tudott emelni és el tudott ejteni embereket?*

– Én úgy látom, hogy beemelő hatalma bizonyos fokig volt, kiebrudaló hatalma nem volt. Az lehet, hogy valakit egy nagy hatású kritikus egy-két évadon keresztül nem vagy kevésbé ismer el, s akkor bizonyos kánonok ezt az írókat lejjebb teszik, de nem egy kánon van, és nem egy-két évadból áll az irodalom. Nagyon bántotta, ha azt mondták róla, hogy ő ilyen ejtő és fölemelő ember. Azt én teljesen megértem, hogy akiről soha nem írt egy sort sem, pedig megtehette volna, és az illető megérdemelte volna, naná, az esetleg úgy érezhette, hogy valahonnan kimarad, de ha az illető valamire való író volt, akkor ez nem ártott neki. A 70-es évek végétől ennek az új prózának (a „Péterek” prózájának és Pályiának, Ottlikének, Mátyásnak, Mészölyének, még régebből Hajnóczyának), a mértékadó műveknek a legfontosabb kritikus, méltatója, bírálója ő volt. Ez kétségtelen. Az is kétségtelen, hogy az Esterházy- és a Nádas-életműhöz nagyon integráns módon hozzátartozik a Balassa-féle recepció. Fordítva is így van. Bizonyos vagyok, hogy nem lett volna ez a Balassa, nem ez lett volna, ha nincs Esterházy és nincs Nádas, akik ezeket a műveket megírja. Ez mindig kölcsönhatás író és kritikus között. Ostobaság ezt játszárának, primer és szekundér irodalom hatalmi harcának tekinteni. Ha megnézed, hogy hány íróról írt Balassa, és hány íróról volt fontos véleménye, akkor kiderül, hogy itt egyáltalán nem néhány „kivételezettéről” van szó. Kétségtelen, hogy egy bizonyos fajta irodalomról volt szó. Balassánál talán az a legfontosabb szerintem, amit egy interjújában is említ: „Egész életemben arány-problémáim voltak.” Tán innen van a Móricz-vonzalom. Azt hiszem, hogy Móriczban is a tragikus világszerűség vonzotta Pétert, azonkívül az a guzmis, isteni rendtelenség, amitől Móricz mégis megkerülhetetlen és nagyszabású. Ez nem mond ellent annak, hogy pro forma olyan írókat tartott ő fontosnak, akiknek első látásra nincs sok közük a móriczi irányhoz. El lehet tűnődni, hogy a dolgok mélyén nem köti-e össze például Mészölyt valami alapvető Móricccal. Tán több a kapocs, mint gondolnánk. Kár, hogy a Móricz-könyvre nem volt már ideje Péternek.

– *Nem furcsa, hogy Balassa végül irodalomkritikus és esztéta lett, pedig egész életében a zenét tartotta a legmagasabbrendű művészetnek?*

– Hát talán azért alakult így, hogy beteljesüljön a Flaubert-motó, amit sokszor hangoztatott: „Nem arra vagyunk, hogy birtokoljuk, hanem arra, hogy kimondjuk.” Ő a nagy Flaubert-tanulmánya elején idézi is ezt. Talán ez az oka. Talán mégis a bölcsész alapozottság-képzettség.

– *A művészettel való foglalkozás számára életprobléma volt.*

– Így van, és ezen belül az irodalom által felvetett életproblémákat egy esszényelven megfogalmazni egyszerűbbnek vagy gyakorolhatóbbnak tűnhetett, mint a zene által felkínált lehetőségek. De ezt csak laikusként mondom.

– *Vagy az édesapja árnyéka zavarta?*

– Ezt nem hiszem, a papa más szempontból befolyásolta. Ő ugyanazt a rettentő erős apát testesítette meg, amit számára az ő édesapja, akiben (Balassa Imrében) szintén ren-

geteg bohémság, humor, szeretet volt, de mégiscsak a nagy, erős apa volt Péter számára. Péter mindenkinek, tán még a saját korosztályának is bizonyos fokig Apa volt. Én legalábbis nem tudtam másnak tekinteni. Nem lehetett nem bizonyos erős respekussal lenni iránta, s ekképpen közlekedni vele. Ő ezt nem kikényszerítette, hanem benne volt a lényében. Minden állítása mindig nagyon erős volt, súlyos. Ahogy minden mozdulata, és ettől vette körül a tekintély, a komolyság aurája. A mi kapcsolatunk inkább a 90-es években vált barátsággá, akkorra ő már kész, érett ember, gondolkodó volt, így én kevesebb alakulásáról vagy változásáról tudok beszámolni, mint egy gyerekkori barát. Mikor az úgynevezett új próza egyik legfőbb teoretikusa, esztétája lett, még csak távolról ismertem és tiszteltem.

– *A Jelenkorban ismertétek meg egymást?*

– A *Jelenkor* révén, inkább azt mondanám. Ő Szederkényi Ervinnel nagyon jó barátságban volt, de engem igyekezett mégis máshonnan megismerni, igyekezett olyan helyzetet teremteni, hogy ne mint *Jelenkor*-szerkesztők legyünk viszonyban, hanem én mint költő, ő mint kritikus vagy esztéta. Ez szép, ebben is van valami nagyon finom dolog. Amikor személyesen megismerkedtünk, ez 1983 táján lehetett, az én első könyvem már megjelent, és ő hallotta, hogy ez jó. Aztán olvasta, és tetszett neki, és egy hivatalos telefon végén ő ajánlotta föl, hogy mi lenne, ha találkozoznánk. Számomra ez nagyon nagy dolog volt. Akkor, a *Színeváltozás* című kötete után mindenki Balassáról beszélt.

– *De hiszen csak pár év van köztetek...*

– Azért van köztünk hat év. Az indulás idején ez még nagyon sokat számított. Én nagyon örültem Balassának, de sokáig nem igazán tudtam vele mit kezdeni. Sok volt nekem. Lassabban, az írásain keresztül akartam megismerkedni vele.

– *Hogy érzed, közel lehetett hozzá kerülni emberileg?*

– Nem nagyon. Ezt alkata válogatja, én rettenetesen rejtőzködő embernek tartom, minden olyan tulajdonsága ellenére, ami ez ellen szól. Hiszen nagyon szívélyes és nagyon barátságos is tudott lenni, nagyon nyitott, életvidám, harsány, és ha akarta, remek humora volt. És csillogóan, zsonglőr módon tudott bánni a saját tanári erényeivel is, ha akarta. De úgy érzem, hogy ezek az eszközök olykor arra voltak jók, hogy leblokkolják a kíváncsiakat. Ez a típus egyébként közel áll hozzám.

– *Talán azért volt ilyen, hogy vissza tudjon vonulni bármikor egy kapcsolatból?*

– Igen, számára nagyon fontos volt minél több emberrel kapcsolatba kerülni, de csak nagyon kevesekkel kerülni közeli kapcsolatba, mert a túl közeli kapcsolatnak mindig erős konzekvenciái vannak. Én nagyon zárkózott embernek tartom őt. Ezen sokat oldott az utóbbi hat-nyolc év, de a viszonyunk soha nem volt igazán szimmetrikus viszony, azt hiszem, én inkább tudtam vele őszintén beszélni, mint ő velem. Nagyon kevés emberrel volt szimmetrikus viszonya.

– *Nőekkel inkább, nem?*

– Nőekkel igen, de férfiakkal nagyon kevéssel. Érdekes, amit Pályi mond, hogy noha pár évvel idősebb volt, Balassa az első pillanattól fogva amúgy „apásan” mondott neki ezt vagy amazt. Ez egy bizonyos alkat. Egy típus. Sokszor úgy érzem, hogy ő fontosabb volt számomra, mint én neki, de ez nem zavart, most sem zavar.

– *Nem gondolod, hogy magányos ember volt?*

– Nem, illetve de, viszont ez törvényszerű. Ötven, ötvenöt éves kora táján aki egy bizonyos ponton túl nem magányos, az vagy debil vagy... Elmagányosodunk, ahogy idősödünk, legbelül. Ez nem a tényleges kapcsolatainkról szól, hanem arról a belső magról az emberi lélekben, ami egyre megközelíthetlenebbé válik. A szónak ebben az értelmében tartom őt magányosnak, miközben nagyon gazdag és sokrétegű kapcsolatrendszere volt. Mondhatnám azt, hogy soha nem volt egyedül, de magányos volt. De ezzel sem mondtam sokat. Én a magányosságot egyébként nem tartom tragikus dolognak.

– *En inkább arra gondolok, hogy az „apaszerep” beleszorította egy olyan helyzetbe, ahol nem gyöngülhetett el, és ahonnan nehezen nyújthatta ki a kezét mások felé, hiszen nem ezt várták tőle...*

– *En is érzékelttem az utolsó években, hogy mennyi szeretetéttség van benne, és megpróbáltam kielégíteni ezt a magam módján. Nagyon sokan ki tudtuk mutatni a szeretetünket iránta, de hogy ez elég volt-e, azt nem tudom. Mert mi az elég? Semmi se elég. Volt benne egyfajta keserűség, és ezt semennyi szeretet nem tudta befoltózni, eliminálni. Ennek a megkeseredettségnek nem egy vagy két oka volt. Egy ennyire érzékeny figura hordoz magában sok valós és vélt sérelmet. Ezek a sérelmek sokszorosan felerősödnek, hiszen egész életében, a műveken keresztül, saját magával társalgott. Sok gáncsot is kapott. Boldogtalan lett volna, ha nem kap. Alighanem szüksége volt erre is, hogy önmaga jelentőségét megélje, és tudja, hogy kik és miért nem szeretik.*

– *Egy ideig bizonyára, de elkövetkezett az ő életében is az az időszak, amikor az addigi bántások vagy támadások felerősödtek, és ő már nem tudott védekezni ellenük.*

– *Igen, azt hiszem, valóban volt egy ilyen kiszorítósi az irodalmi életben a 90-es években, ami némely kiszorítóknak nem utolsó sorban attól, azáltal tudatosult, hogy ő így, ilyen mélyen és intenzíven élte meg. Ez most paradoxonnak tűnik. Akkor érződött, hogy az apát...*

– *Meg kell ölni?*

– *Igen, azt hiszem, az apagyilkosság motívuma benne volt a dologban. De villámgyorsan kiderült, hogy ez nem sikerült, mert nem sikerülhetett, és egy idő után Péter számára is világossá vált, hogy ez mi volt.*

– *Félt valamitől?*

– *Sok mindentől. Félt attól, hogy a ráragadt szerepek agyonnyomják. Többször is megfogalmazta, hogy nem akar apa lenni: „Értsétek meg, nem vagyok apa, nem akarok apa lenni, ez félreértés.” Főleg az élete utolsó éveiben tiltakozott. Szenvedett attól a szereptől, aminek a lehetősége valóban benne volt a saját természetében. Nagyon megszenvedte a 90-es éveket.*

A befolyása az irodalomban, kánonképző szempontból, valóban igen nagy volt a 80-as évek végén és a 90-es évek elején. Emiatt nagyon jelentős, látható, szem előtt lévő ember volt a magyar szellemi életben, óhatatlanul bántások kezdték érni. Másrészt a tudósság és az esszéistaság – vagy a tudósság és a „művészség” – között foglalt el valami elég szokatlan pozíciót, eleinte akaratlanul, később már nagyon is tudatosan. Tudósnak inkább író volt, írónak pedig inkább tudós. Közé volt a megkeseredettségéhez ama illúzióvesztésnek is, ami a rendszerváltás után kialakult a magyar értelmiségben, hogy tudniillik belátható időn belül megváltozik a rendszer. Azt is érezte, hogy állandóan a csúcson kell lennie. Ez már fárasztotta. Miért kell neki mindig a tökéleteset produkálni? Amiért őt támadták, az elsősorban a *Halálnapló* volt.

– *De a könyvön keresztül az egész morális alapokon álló szemléletét és gondolkodásmódját is támadták, nem?*

– *Ha valaki összeszedné szövegszerűen mindazt, amit komoly támadásnak lehet nevezni, kiderülne, hogy ezek nem voltak olyan súlyúak, amilyennek Péter megélte és megítélte őket. Arra persze elegendőek voltak, hogy válságba sodorják, amiből úgy jött ki, hogy abbahagyta a kritikáírást, és inkább tanított, illetve nagyobb lélegzetű munkák felé fordult.*

– *Szerinted önpusztító ember volt?*

– *Nem. Igen. Nemigen. Nagyon nehéz biztos dolgokat állítani egy emberről egy évvel a halála után. Nagyon sok vele kapcsolatban az egyrészt és a másrészt. Még nekem is nagyon sokféle volt, pedig én csak egy szeletét ismertem a személyiségének. Látnod, milyen furcsa, már a halála óta gondolkodom arról, hogy kiteszem a fényképét az íróasztalomra. De ha kiteszem a fényképét, akkor már nem él, tudod? És ezért valahogy mégsem teszem még ki.*

„NINCS MŰFAJA, NINCS KATEGÓRIÁJA”

Katona Zsuzsa: – *Honnan ismered Balassa Pétert?*

Bán Zsófia: – Barátaim jártak az óráira, én nem voltam esztétika szakos. 1984 körül lehetett, hogy Kovács András Bálintéknál, akik akkor a Budakeszi úton laktak, voltak úgynevezett zenehallgatások, amelyekre elhívtak engem is. Úgy emlékszem, hogy ott ismerkedtünk meg.

– *Milyenek voltak ezek a zenehallgatások? Mi történt ott?*

– Általában Péter gondolta ki, hogy milyen zenedarabokat kellene együtt meghallgatni – bár néha lehetett rendelni is –, és a zenehallgatás úgy zajlott, hogy ment a zene, és ő időnként leállította a lemezejátszót, és beszélt az elhangzott részletről. Nem mondanám, hogy magyarázott, hiszen ezek nem voltak tudományos magyarázatok, csak elmondott különféle háttérinformációkat az adott műről, ami eligazított minket abban, hogyan is kell hallgatni az adott zenét.

– *Miért volt jó odajárni?*

– Ha az ember nem ért a zenéhez, akkor nagyon hálás, ha valahol olyan tudást tud szerezni, ami segíti a zenehallgatásban. Ráadásul, amikor végighallgattuk a szóban forgó zenedarabot, utána még sokáig beszélgettünk. Azt hiszem, a beszélgetések voltak azok, amelyek leginkább odavonzották az embereket. Ezek kötetlen beszélgetések voltak, Péter itt nem úgy viselkedett, mint egy tanár. Nagyon erős kohéziós erővel bírtak ezek az összejövetelek. Másokat is itt ismertem meg, akikkel azóta is szoros kapcsolatom van. Szóval ez a zenehallgatás összehozott bennünket...

– *Mi vonzott Péter személyiségében?*

– Az egyik dolog az volt, hogy úgy tudott akár zenéről, akár irodalomról, akár bármi másról beszélni, hogy nem csak szakmai szempontból tudott sokat adni, hanem olyasfajta hozzáállásra tanított, amely azt sugallta, hogy az irodalommal való foglalkozás, az valamiféle létforma; valami, aminek sokkal súlyosabban van köze az élethez, sokkal nagyobb a tétje, mint gondolnánk. És ez vonzó dolog volt számomra, mert már akkor is úgy voltam az irodalommal és a művészettel való foglalkozással, hogy elsősorban az érdekelt, ami emberileg is közelről érintett. És úgy érzem, tőle tanultam azt, hogy akár a kritikaírás, akár az esszéírás elsősorban saját magunkról kell, hogy szóljon, és csak másodsorban magáról az anyagról, illetve hogy a kettőnek összhangban kell lennie. Tehát az írás valamiféle önfeltárási folyamat kell, hogy legyen, amelynek során olyan dolgokat kell felszínre hozni, amelyek az ember lényegéhez tartoznak. Tehát egy komoly önmegismerési folyamatot kell végigvinni az írás során. Persze ezt ő így soha nem mondta ki, de abból, ahogy a saját dolgait csinálta, ezt lehetett leszűrni. Meg abból is, ahogyan akár irodalomról, akár zenéről, akár a művészet egyéb területeiről beszélt. Mindig ott volt mögötte az a hatalmas tudásmennyiség, amit hihetetlen intenzitással tudott átadni, de nekem talán nem ez volt a legfontosabb, hanem inkább a dolgoknak ez a nagyon személyes, sőt szenvedélyes megközelítése.

– *Ki volt a te életedben Balassa Péter?*

– Ezt egy szóval nem is tudnám elmondani, mert nagyon sokféle szerepet tudott betölteni. Az előbbieik alapján mondhatnám azt, hogy a mesterem volt, bár említettem, hogy

angol-francia szakosként nem voltam szorosabban vagy technikai értelemben a tanítványa. Mégis nagyon is a tanítványának gondolom magam, és egyébként is, ezek a dolgok úgy működnek, hogy az ember kiválaszt valakit, akár adja magát ez a kapcsolat a tanulmányaiból, akár nem. Egyszer csak megjelenik egy ember, akiről azt gondolom, hogy ő az, aki olyasfajta energiákat és tudást képes átadni, nemcsak a szakmára, hanem az életre vonatkozóan is, akire rá akarom bízni magam. És azt hiszem, Balassa számomra ilyen ember volt. Ez persze oda-vissza működik. Az ember egyrészt kiválasztja a mesterét, de a mester is választ tanítványokat.

– *Te hogy tudtál neki segíteni és miben?*

– Például sokszor meg tudtam nevetetni, amit ő nagyon értékelt. Nagyon nevetős ember volt, a humort igen sokra becsülte. Azért is volt fontos jelensége a magyar közéletnek, mert az a fajta humor, amit ő művelt és sokra tartott, ma nagyon hiányzik, egyrészt az úgynevezett tudományos életből, a politikából meg végképp. Ezen kívül ő olyasvalaki volt, aki azért tudott nőkkel is komoly barátságokat fenntartani, mert nagyon erősen kultiválta magában a „női oldalát”. Többek közt ezért volt rendkívüli lény, mert ki tudta magában teljesíteni mind a férfi, mind a női oldalát. Amiből egyebek mellett az származott, hogy képes volt hihetetlen módon odafordulni emberek felé, s ez elsősorban ebből a „női természetéből” következett. Tudott figyelni másra, teljes odafordulással, amit csak nagyon ritkán lehet tapasztalni. Nagyon tudott gondoskodni, fontos volt számára, hogy mi történik a másik emberrel, fontos volt, hogy kövesse az életútját, hogy mit csinál, hol tart éppen, és segítsen neki, ha kell. Nem amolyan tyúkanyó-féle gondoskodásról beszélek, hanem olyasfélérről, ami a *figyelemről* szól, és ami nagyon sok ember életéből hiányzik. Ha ezt valakitől mégis megkapjuk, az igazi vonzerőt tud jelenteni, és többek között ezzel tudott magához kötni sok embert. Ezen kívül azt is fontosnak tartotta, hogy a benne lévő női és férfi princípiumot folyamatosan *gondozza*.

– *Ez tudatos volt nála?*

– Abszolút tudatos volt. Annak ellenére, hogy ilyesmit természetesen csak úgy lehet gondolni, ha az alapja megvan; erőszakkal nem lehet.

– *Az elmúlt majd' húsz évben ismerted őt. Tudsz-e mesélni valami olyan történetet, amiről azt gondold, hogy jellemző a személyiségére vagy a gondolkodására?*

– Most hirtelen a sok dolog közül talán az jut eszembe, hogy az is ritka tulajdonsága volt, hogy mennyire képes volt váltogatni magában az egészen végletekig tartó befelé fordulást és a kifelé forduló közéletiséget. Ez váltakozó ritmusban működött nála. Emlékszem, amikor a Nádas-könyvét írta a mi balatoni házunkban, tél volt, hatalmas hó, és ő bezárkózott oda másfél hónapra, de úgy, hogy szinte nem lehetett kijönni se a házból, akkora hó volt, és ő szó szerint bele tudott temetkezni a munkába. Befele is nagyon tudott figyelni. Egészen keleti módon tudott magába mélyedni. Azt hiszem nagyon nagy szüksége volt ezekre a periódusokra, amelyekből erőt tudott meríteni.

– *De élni is nagyon szeretett egyúttal...*

– Igen, lenyűgöző volt, hogy az ellentétes életformákra való hajlandóság mennyire párhuzamosan létezett benne. Amikor átkerült a másik fázisba, „vissza az életbe”, akkor hihetetlen módon tudott örülni az élet apró örömeinek. A természetet nagyon szerette, sokszor találkoztunk úgy, hogy elmentünk valahova sétálni. Az egyik kedvenc rádióműsora az *Oxigén* című műsor volt. Szerette hallgatni a különböző madárcsicsergésekről és egyéb természeti jelenségekről szóló elmélkedéseket. Nagy életszeretet volt benne, nagyokat tudtunk együtt enni, például sokszor vittem ki őt Perőcsénybe (nem tudott autót vezetni), és akkor menet közben megálltunk a Duna-parton, szemben a Visegrádi várral, egy kertvendéglőnél, ahol rendszeresen nagy ebédeléseket csaptunk. Szóval voltak ilyen kis visszatérő közös rítusaink. Ezek mind az életszeretetről szóltak.

– *Érzéki embernek tartod?*

– Elképesztő módon, és mindenféle értelemben. Például a tudományban is nagyon, ha úgy tetszik, „érzéki” volt, és ez olyasmi, ami a hazai tudományos életben nem éppen elfogadott dolog, ez a fajta attitűd meglehetősen idegen tőle. Általában azt, aki olyan tanulmányokat, esszéket ír, amilyeneket ő írt, vagy nagyon tudják értékelni, vagy azt mondják rá, hogy nem elég tudományos, tehát túlságosan is átüt a személyiség az írásmódon, túlságosan önmagáról szól az írás ahelyett, hogy a „tárgyról” szólna. Például az angolszász kultúrában sokkal elfogadottabb ez a fajta érzéki, személyes írásmód. Azt gondolom, hogy ezért is fogadhatták olyan vegyesen a *Halálnapló* című könyvét, mert az is egy olyasfajta írásmódot képvisel, aminek itt, Magyarországon nemigen van hagyománya. Se nem esszé, se nem regény, se nem kritika, se nem memoár, nincs műfaja, nincs kategóriája, éppen ezért nehezen kezelhető, nincs meg a „polca”. Ugyanakkor ez a fajta vegyes műfajú írás máshol nagyon is be van járatva, például az angol vagy amerikai irodalomban. Az amerikai költészetben, például, a testre, a lélegzetre többen is építették műveiket, például Allen Ginsberg vagy Charles Olson. Úgy érzem, Balassa is a „lélegzete ritmusára” írta a *Halálnapló* sorait. Az írásmódnak a testhez, a fizikai testhez való kapcsolódásának van irodalmi hagyománya, csak nem nálunk, és ezért gondolom, hogy amikor ő ilyesmivel állt elő, azt nagyon nehéz volt a szakmának kezelnie. Én nagyon remélem, hogy a halála után épp a *Halálnapló* lesz az a műve, amelyik majd igazán a helyére tud kerülni.

– A *Halálnapló*t a 90-es évek elején elég komoly kritikával illették, és a szakma nagy része elutasította. Ebben benne volt, hogy az ő személyét is elutasították. Te, aki közel álltál hozzá, hogyan láttad, mi történt vele ekkor? Mert megváltozott utána...

– Valahogy leszámolt azzal, hogy a továbbiakban ilyen típusú írást adjon közre, hogy ennyire kitárulkozzon. Ha valaki ilyen mélyen személyes indíttatású művet ír, amely radikális önfeltáró munka, és ezt az erőfeszítést ilyen erős elutasítás fogadja, az nagyon mély sebet üthet. Én is azt gondolom, hogy ezután a magatartása megváltozott, befele fordulóbb, visszahúzóódóbb lett, főleg az írásban, az irodalmi életben. Azt hiszem, számot vetett azzal – bár ezt így soha nem mondta –, hogy különösen egy elsősorban kritikusként ismert és elismert személytől az ilyesfajta megnyilatkozás legalábbis problematikus. Ezt én felettébb fájlalom, mert hozzám nagyon közel áll ez a műfaj, és szerintem a magyar irodalomból nagyon hiányzik. Kevesen mernek ennyire személyesen megnyilatkozni. Nálunk az írás mindig valahogy közvetettebb módon történik. Itt mindig sokkal több a paraván, az irónia, a mandinerből való beszélés, mint az efféle totális kitárulkozás.

– Én inkább azt hiszem, hogy Balassa nagyon lírai alkat volt, csak nem a lírát művelte...

– Nálunk, úgy tűnik, az az egyik legnagyobb vétség, ha valaki kategóriát vét, azaz nem abban a műfajban dolgozik, ami a „sajátja”. Túl erős a gyanakvás az ilyesmivel szemben. Mintha valaki jó társaságban nem úgy nyilatkozna meg, ahogy illik. Mintha belekontárkodna valami olyasmibe, amibe nem kellett volna, amihez „nem ért”. Ezt egyébként a magam bőrén is szoktam tapasztalni, hogy ha megpróbálok műfaji határvonalakat átlépni, azt nem szokták mindig jó néven venni. Ezt is Pétertől kaptam, hogy nem kell ezekkel a határvonalakkal törődni, hogy igenis szabadon át kell lépni egyik diszciplinából a másikba, mert csak így lehet valamiféle teljesség felé törekedni, úgy lehet valamit igazán megérteni, ha több irányból is közelítünk. És őt a tudása is feljogosította arra, hogy nagyon sok oldalról tudjon egy témát körüljárni. Nálunk nem szokták szeretni, ha valaki elhagyja a szorosan vett szakterületét, és átkalandozik máshová. Ez sajnos az egyetemünk struktúráján is nagyon meglátszik. Rendkívül nehéz beindítani azt a fajta interdiszciplináris, több lábon álló gondolkodást, amely máshol a világban már természetessé vált, és ami szerintem a kortárs kultúrában létszükséglet. Az a merev határvonal, ami a tanszékek között, például a bölcsészkaron létezik, rendkívül egészségtelen. Balassa tipikusan az az ember volt, aki nem törődött ezekkel a határokkal, és – többek között emiatt – sokszor erős ellenállásokba ütközött.

– *Hogyan van ma jelen az életedben Balassa Péter?*

– Elsősorban a rettenetes hiányával van jelen. Nagyon sokszor érzem azt, hogy az életem bizonyos történéseit vele szeretném megbeszélni, az ő véleményét szeretném kikérni. Vagy ha megírok valamit, akkor hihetetlen frusztrációt okoz, hogy nem tudom neki megmutatni. Ő volt számomra az első számú jelzőrendszer, aki jelezte, hogy amit csinálok, az jó vagy rossz. Ez a hiány az, amivel elsősorban jelen van...

– *„Üzen” neked azért néha?*

– Nem tudom, hogy üzenetnek lehet-e nevezni egy folyamatos beszélgetést. Ha igen, akkor igen. A halála óta nincs olyan nap, hogy ne beszélgetnék vele magamban. Szóval, ha úgy tetszik, ez az üzenet.

– *Zsófi, szerinted meddig él egy ember?*

– Addig, amíg azok élnek, akikbe át tudta valamilyen formában vinni a saját lényét. Balassa esetében ez több generációt is jelenthet.

V A R G A M Á T Y Á S

PANNONHALMI E-MAIL

Katona Zsuzsa: – *Balassa Péter a Pannonhalmi Szemlének is szerkesztője volt. Hogyan emlékszik a közös munkára?*

Varga Mátyás: – Balassa Péter akkor kezdett Pannonhalmára járni, amikor én még teológiát tanultam; tehát a mi találkozásunk nagyjából a nyolcvanas évek közepére tehető. Később, amikor a teológiai stúdiumok befejezése után Budapestre kerültem magyar-francia szakra az egyetemre, talán már a második félévtől áthallgattam az Esztétika Tanszék-re, és így találkoztam újra Péterrel. Nagyon szerettem az óráit. Először mindenképpen mesterem, tanárom volt; és aztán később rendszeresen találkoztunk, beszélgettünk, így lettünk barátok.

Az órai szinte mindig késő délután voltak, este értek véget a Szerb utcában, és minden félévben volt néhány hallgató, akikkel hazafelé menet leültünk még egy sörre az Ibolya presszóban. Mindez nagyjából a rendszerváltás éveire tehető. Akkortájt jó néhány folyóirat indult, nagyon jó folyóiratok, nekünk mégis az járt a fejünkben, hogy a *Pannonhalmi Szemlé*t újra kellene indítani, mert az tudhatna valamit, amit a többiek nem. Ezt elmeséltem Péternek, és látszott, hogy őt is rettenetesen foglalkoztatni kezdi. Nagy lehetőséget látott benne, és lényegében így történt, hogy már a lap indulásakor ott volt a szerkesztők között, és szinte egészen haláláig igen aktív tagja volt a szerkesztőbizottságnak. Nem

csak a neve volt ott, hanem ő azok közé a szerkesztők közé tartozott, akik elsőként olvastak el írásokat. Nagyon hamar reagált is, ötletei voltak, hozott szerzőket, szövegeket. A lapnak ez sokat jelentett, hiszen kinyitott egy világot tanítványai, kollégái, barátai körében, s ez nem az a kör volt, amihez mi evidens módon közel álltunk, vagy akiket nélküle csak úgy megkérhettünk volna, hogy írjanak a *Pannonhalmi Szemlébe*.

– *Mi volt az a lehetőség, amit Balassa látott a lapban?*

– Azt gondolom, hogy Pannonhalma Péter számára sokat jelentett, szeretett ide jönni. Szerkesztőként pedig a munka is megkívánta, hogy jöjjön; és jött szívesen. Többször töltött hosszabb időt az apátságban még a betegsége alatt is; de volt, hogy Jutkával itt töltötték a szilvesztert. Általában pihenni jött, távolságot venni a mindennapi dolgoktól. Ilyenkor rendszeresen tartott órákat az iskolában, előadást a gyerekeknek. De Pannonhalmában mindenekelőtt a hely nyitottságát szerette. Úgy tűnt számomra, hogy amikor Péter idejött, akkor valamiből kikerült. Kikerült a budapesti nyüzsgésből, azokból az emberi feszültségekből, problémákból, amelyek nyomasztották, és töltekezni próbált. Néha talán még önmagától is sikerült távolságot vennie, ha itt volt, és ez láthatóan nagyon jótékonyan hatott rá. Azt hiszem, hogy a saját nyitottságát, saját tágasságát valamilyen módon és mértékben rokonnak érezte Pannonhalma nyitottságával és tágasságával; és ennek a kettőnek a korrespondanciája hozott létre valamit, ami nagyon jól működött. Péter nagyon a helyén volt a *Szemlében*, és ő is büszke volt a lapra, meg arra is, hogy ez a két világ képes együttműködni.

– *Ez a nyitottság az ökumenét is jelenti?*

– Az ő nyitottsága mindenképpen jelenti az ökumenét is, de az ökumenét a legtágabb értelemben gondolom, és a fogalom így aztán kiterjesztendő mindazok körére, akik valamit nagyon szigorúan és következetesen keresnek. Ez a lapnak is benne volt az értékrendjében; ezt Péter csak megerősítette, de azóta is így gondoljuk. Ez egy ökumenikus lap – a szó legtágabb értelmében.

– *Milyen ember volt a Péter, istenkereső vagy Istent megtaláló ember?*

– Azt hiszem, hogy mindannyian keresők vagyunk. Azt mondja a mi *Regulánk*, Szent Benedek *Regulája*, hogy a monostor „az Isten keresésének az iskolája”; és ilyen értelemben Péter nagyon értette, hogy miről van itt szó. Azt gondolom, hogy ő ebből a szempontból is nagyon összetett személyiség volt; nem szabadna sem elfelednünk, sem leszűkítünk ezt a komplexitást.

Nagyszerű tudós és tanár volt Balassa Péter, ugyanakkor olyan ember is, akinek a hitről, a vallásról komoly meglátásai és tapasztalatai voltak. E meglátásoknak és tapasztalatoknak részét képezte a kétely is, ami néha elidegenítette nemcsak az egyház (vagy egyházak) szervezeti megjelenésétől, hanem magától a hittől is. Volt, hogy így vagy úgy kívülállóvá vált. Mindezeknek a feszültségéből született meg, amit ő kihozott magából. És ezt én így érzem igazán érdekesnek és hitelesnek, hiszen soha nem valaminek a nyugalmából beszélt ő, nem valaminek a birtoklási helyzetéből, hanem mindig a keresésnek, mindig az útonlevésnek a pozíciójából.

– *A bencés Regulához képest belefért a rendbe az ő vallásossága, hiszen őt nehezen lehetett a tételes vallás reguláit elismerő emberekhez sorolni?*

– Nem is próbáltuk őt soha beszűkíteni. Amikor itt volt Pannonhalmán, mégis úgy érezte, hogy a tételes vallás megélése, úgy, ahogy az itt történik, számára üzenetet hordoz. Nagyon szívesen jött el esténként a szerzetesek zsolozsmájára, vagy nagyon szívesen vett részt a vasárnapi szentmisén is, és az is látszott, hogy ezt nemcsak kuriózumnak tekinti, a „couleur locale” részének, hanem számára is sokat jelent, fontos. Soha nem támasztottunk Péterrel szemben elvárásokat...

Az egyház, mint szervezet és intézmény is, mindig érdekelte és foglalkoztatta. Egyszerre volt benne egyfajta felelősségérzet az egyház iránt és kritika az egyházzal szem-

ben. A kritika mögött még akkor is az egyházért való aggodás állt, amikor a szavak keményre sikerültek. Úgy érezte, hogy ehhez az egyházhhoz neki köze van, még akkor is, ha intézményes formáinak és hitbéli elvárásainak nem szeretne maradéktalanul, minden tekintetben megfelelni.

– *Arról tud valamit, hogy miért választotta ő a keresztény vallást, hiszen ugyanennyi erővel a zsidó vallást is választhatta volna?*

– Azt, hogy miért választotta a kereszténységet a zsidóság mellett, mert igazában ez a helyes viszony, nem tudom. Ő mindig is megmaradt valamennyire zsidónak, saját zsidó gyökereit pedig evidenciaként kezelte. Hogy a kereszténység mégis miért volt számára ennyire érdekes, erről nagyon nehéz beszélni.

Száma az Evangélium sokat jelentett, és az a Jézus-alak, aki az Evangéliumból kirajzolódott, nagyon foglalkoztatta. Ha megnézzük az írásait, akkor sokszor találunk bennük evangéliumi hivatkozásokat. Azt hiszem, ha egyszer valaki Péter szövegeinek evangéliumi hivatkozásait sorra venné, két hivatkozási módot találna: az egyik, amelyik abszolút a hívő ember pozíciójából nyúl az Evangéliumhoz; de emellett van egy másik hivatkozási mód is, s ez az Újszövetséget olyan kultúrtörténeti referenciaként értelmezi, amihez valamilyen módon meg kell keresni mindenkinek a saját viszonyát. Péter számára nagyon fontos volt, hogy ehhez az archaikus szöveghez képest megtalálja a saját helyét. Volt, hogy kritikus maradt a szöveggel szemben, vagy valamit számon kért rajta. De nem ugyanezt látjuk-e a zoltárokból? Ugyanez a magatartás jelenik meg ott is: a Törvény időnként erőt ad, más helyzetben pedig súlyos kérdéseket vet föl. Péter írásai is ennek a pengeélén billegnek az Evangéliumhoz való viszonyukban.

Nehezen fogadta el, újra meg újra felröta bizonyos újszövetségi szöveghelyek anti-judaista jellegét.

Mióta én ismertem, őt a kereszténység egzisztenciálisan is foglalkoztatta, és nyilvánvaló, hogy a mi kettőnk kapcsolatában ez különösen is gyakran került szóba. Elsősorban az érdekelte, hogy az, ami az Evangéliumban van, hogyan élhető, vagy élhető-e egyáltalán.

Mindig úgy tekintette a kereszténységet, mint a zsidóság kiegészítőjét, folytatódását, és nem pedig úgy, mint annak valamilyen eltörlését vagy kétségbevonását. Az ő számára a zsidóság legalább olyan markánsan létezett, mint a kereszténység.

– *Emlékszik-e olyan evangéliumi passzusra vagy témára, amiről gyakran beszélgettek, netán vitatkoztak?*

– Arra emlékszem, hogy őt nagyon érdekelte a saját nevének a jelentése, az, hogy ő Péter. Ezzel sokat játszott is. Úgy sejtem, volt ebben valami kabbalisztikus viszony is a névhez és a betűk jelentéséhez; meg persze az újszövetségi eredet is ott volt mögötte, hogy ő az a Péter, aki az apostol Péter volt, akinek a neve (ha nagy) sziklát, (ha kicsi) követ jelent, és hogy ez a „petrus” megsebez. Emlékszem, valahol azt írta magáról, hogy ő egy kavics. Nagyon foglalkoztatta, hogy ki is ő valójában. Nagyon érdekelte, hogy az Írás őt hogyan értelmezi.

– *Péterben volt Ön szerint profetikus hajlam is?*

– A személyiségében volt valami profetikus; de olyan próféta volt, akit nagyon ritkán hallottam prófétálni. Inkább a szövegeinek, beszédmódjának dikciójában volt valami, ami erős állítást sejtetett, azt a plusz üzenetet, hogy „mögötte vagyok személyesen, sorszerűen is annak amit mondok”. Ahogy az egyetemen tanított, abban is volt valami ebből. Még az írásaiban is, a publicisztikájában is volt ilyen vonás. Legerősebben profetikusknak minden bizonnyal a publicisztikája tűnhet.

– *Ez olyan személyiségjegye, ami sok embert el is választott tőle, hiszen az ilyen típusú emberhez vagy nagyon kötődnek, vagy nagy ellenszenvvel viseltetnek iránta.*

– Igen, Péter nagyon erős személyiség volt, és mint ilyen szélsőséges reakciókat is kiválthatott a környezetében; és erre számos példát mondhatnánk. Lehetett őt nagyon szeretni, és lehetett nagyon nem szeretni.

És ne feledkezzünk meg arról sem, hogy bár Péter diákjának lenni izgalmas és szép szellemi kaland volt, de utána melléje felnőni és kollégájának lenni sokkal nehezebb folyamat volt. Mindig látszott, hogy ez őt is megviseli, megdolgoztatja. Nagyon sok tudatosságot kíván tőle is. Azt hiszem, hogy ez ott van sok-sok kapcsolatában: barátságaiban és radikális eltávolodásaiban egyaránt.

– *Magát elfogadta tanítványból kollégának?*

– Nem ment könnyen. Azt hiszem, hogy végül igen; de ez nem volt neki sem könnyű, és nekem sem.

– *Ez mit jelent, sokat veszekedtek, vitatkoztak?*

– Péterben a mesterszerep nagyon erős volt; és ha valakihez hosszú ideig tanítványként viszonyult, ott mindig egyfajta tudatosságot igényelt részéről, hogy ezt az embert később már ne tanítványként kezelje. Ez a tudatosság vagy megszületett, és akkor szépen ment az együttműködés, vagy nem született meg, mert fáradt volt, vagy hirtelen reagált, és akkor hirtelen minden nagyon bonyolulttá vált. Azt nem mondanám, hogy sokat veszekedtünk, a mi viszonyunk nem ilyen volt; de nem árulok el titkot, ha bevallom, hogy voltak súlyos krízisek a mi kapcsolatunkban is.

– *Hogyan vészelték át ezeket a kríziseket?*

– Túléltek mindketten. Meg a kapcsolat is túlélte. De ehhez az kellett, hogy minden szerepen túl ragaszkodjunk a másikhoz. Hogy elfelejtsük a tanítványszerepet, a kollégaszerepet, az alá-, fölérendeltséget, és egyszerűen kezdjük azt érezni, hogy ezt az embert én szeretem, és kész.

– *Magának hiányzik Péter?*

– Hiányzik, de a hiányát nem fizikai távollétként élem meg, mert úgy érzem, ami a mi kapcsolatunk volt, az megy tovább; sőt, a lapnál is azt látom, hogy az, ami Péter volt a lap számára, az megmaradt. Ha kapunk egy olyan szöveget, ami valami miatt nem egyértelmű, akkor már ki se mondjuk, csak végigfut bennünk: „Ehhez mit szólna Péter?”

Erre a kérdésre egy másik válaszom is van. Most a nyáron az e-mail-címeimet rendezgettem: kitöröltem azokat, amelyek fölöslegesek, és mindjárt az elején, a „B” betűnél ott volt Péter e-mail-címe, amit ösztönösen átugrottam, mert annyira evidens volt számomra, hogy Péternek én még írhatnék e-maillt, és föl sem merült, hogy nem. Tehát a jelenléte számomra még élő. Nem töröltem ki az e-mail-címét.

„Emlékezés Balassa Péterre”

*A Jelenkor április számának bemutatóját
az Írók Boltja teázójában április 20-án 16 órakor tartjuk.*

*Balassa Péterre emlékezik
Csordás Gábor, Katona Zsuzsa és Radnóti Sándor.
Házigazda: Ágoston Zoltán*

LIAISONS POLITIQUES DANGEREUSES

Nádas Péter: Párhuzamos történetek I–III.

(Ki beszél?)

Az *Emlékiratok könyve* híres egyes szám első személye a végétől visszafelé számított negyedik mondatban megszűnik: az „én”-ből, miután elolvassa szerelme, Melchior képeslapját, „a másik” lesz:

„És a másik még mindig egy idegen házban állt ezzel a híradással, hol a lap írott oldalát nézte, hol a képet.

Hogy akkor ilyen egyszerű.

Arra gondolt, hogy akkor ilyen egyszerű.

Ilyen egyszerű, igen, ilyen egyszerű volt minden.”

Hát ez minden, csak nem *mindentudó elbeszélő*. Először is: megszűnik *elbeszélni*, még mondani sem bír semmit, csak dadog. A történet szerint minden oka megvan rá: szerelme elment, megtagadta őt, két év múltán olyan életről ad hírt egy képeslapon – Nádas megvilágító erejű szóhasználatával: „nyári levelezőlapon” –, melynek fényében viszonyuk is, de mostani élete is egyszerre látszik önfeladásnak és árulásnak.

Másodszor: nem tudható, hogy az igaznak megélt közös pillanatok hazugságok voltak-e – így fér kétség a nem-elbeszélő *tudásához*.

Harmadjára, az „egyszerű” ismételtetésével az *Emlékiratok* elbeszélője, miután énjét visszavonva átlépett egy nem mindentudó nem-elbeszélő harmadik személybe, az emlékezést is leállítja.

Azt gondolnánk, az „én” e visszavonása írás révén, irodalmi eszközökkel tovább már nem fokozható. Nádas megtalálja a módját, hogy mégis: az utolsó előtti fejezetet az elbeszélő gyerekkori barátja és a kézirat birtokosa, Krisztián írja, ő mondja el, hogyan lelte halálát az elbeszélő, akinek a töredékesen maradt följegyzéseit a saját emlékirata után helyezi.

Egy nem mindentudó, nem elbeszélő, már nem élő egyes szám harmadik személyt hozott létre az *Emlékiratok könyve*. Eltelt húsz év.

„Még abban az emlékezetes évben, amikor a híres berlini fal leomlott, nem messzire Luise királynő elszürkült márványszobrától hullára bukkan-
tak. Ez néhány nappal karácsony előtt történt.”

Ki beszél el a *Párhuzamos történeteket*?

Az első két mondata tárgyilagosságnak, szenvtelennek tűnik, mintha simán leírná – a *legeslegsemlegesebb* főnevet, a „hullát” használva – az úgynevezett tényállást. Nyilván nem sokban próbál különbözni a konvenciókat

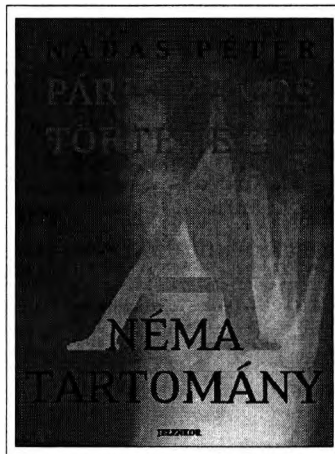
Nádas Péter életműsorozat

Jelenkor Kiadó

Pécs, 2005

I. kötet: 432 oldal, 2500 Ft; II. kötet: 392 oldal, 2400 Ft;

III. kötet: 696 oldal, 3000 Ft

hasznosító, formális logikára alapozott bűnügyi regény szokásos bevezető mondataitól: megjelöli a talált hulla helyét és idejét: a problémát. Valami mégis másképpen gyanús. Már a legelső, legtudatlanabb olvasásnál is. Természetesen azért is működik másképpen a gyanú, mert teljesen naivnak lenni nem lehet: ha valaki nem ismerné Nádas Péter eddigi műveit (vagyis teljesen tájékozatlan lenne a kortárs magyar irodalomban), akkor is nehezen volna elképzelhető, hogy a könyv ugyan eljutott hozzá, de nem jutott el az azt körülvevő moraj, melyből leginkább az a szólam vehető ki, hogy hosszú éveken át készült, hatalmas, provokatív műről van szó, melyben az eddigi konvenciók kérdésekké válnak. Konvenciókat reprodukáló művön nincs mit dolgozni tizennyolc éven át, röviden ezért gyanús másképpen a hulla.

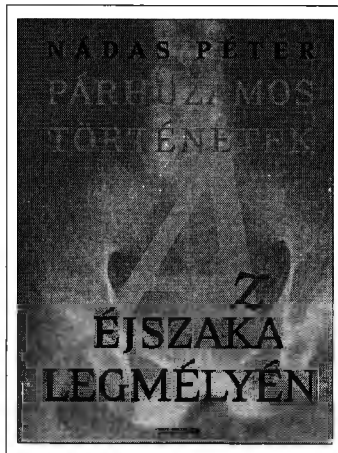
De nem szolgál megnyugtató megfejtéssel a regény újraolvasása sem.

Miért nem, ha már ezt a situációt találta ki? (Ha így kérdezek, hátha megtudok valamit a regény elbeszélőjéről. Mert édeskevény volna elintézni azzal, hogy ugyan már, mindent tud [hiszen ő találta ki], csupán rejtélyeskedik.)

Hogy mégsem a rendőrségi jegyzőkönyvek általános, tárgyyszerű, a tényeknek teljes mértékben alárendelt mondatairól van szó, az legelőször az időpont megjelöléséből derül ki: „abban az emlékezetes évben, amikor a híres berlini fal leomlott” (kiemelések tőlem – S. Zs.).¹ Egy jegyzőkönyvben nem látnák el jelzővel az évet. Egy jegyzőkönyvben nem történelmi eseménnyel jelölik meg az időpontot. És nem szaggatottan jelölik meg: az évet először, aztán új mondatban a hónapot, a napot meg pusztán körülbelül. Mintha akárki is lenne, de égne a türelmetlenségtől, hogy elmondhassa, mi történt, így kénytelen egy következő mondatban kiegészíteni az időpontot. És újra nem tárgyyszerűen jelöli meg: másodjára, a történelmi körülírás után egy vallási ünnep megnevezését találjuk viszonyítási pontként. A ritmus valahogy szakadozott, gyorsított (a hullát mintegy előre kikotyogta), annál is inkább, mivel az egész (az egész *Párhuzamos történetek*) egy „még”-gel kezdődik, mintha még éppen csak lett volna idő erre az eseményre, mielőtt mindent elsodorna egy másik idő.

Azon túl, hogy a ritmus kapkodó, felborítja a konvenció szerinti sorrendet, és történelmi, illetve vallási események révén jelöli az időpontot, a regény első bekezdését alkotó két mondaton azt látjuk, hogy reflektál saját, a tárgyilagostól magát megkülönböztető stílus-eszközeire, és az „emlékezetes” jelzőt a továbbiakban megfajeli egy másik jelzővel, a „híressel” – ez utóbbi nyilvánvalóan semmitmondó, a konvencionális szépirodalmiasítás, a mondatdíszítés paródiája, és nem csupán általános értelemben önparódia, hanem az emlékezés nagy könyvére érthető utalásként is. A semmitmondás szándékos halmozásaként pedig humoros. Humoros a sietség is, hogy ameddig még van idő, elmondhassa – na, nem a

bárhogyan is, de pompás életet, nem azt a sok jót, amit az ember, ha rövid az idő, értelemszerűen még valahogy el akar végezni, nem az apokaliptikus víziók fényében óhatatlanul felértékelődött életet: nem, Nádasnál ez a kis idő arra van, hogy jelezze a hullát. S a regényt újra meg újra olvasva sem fogjuk egészen bizonyosan megtudni, ki is volt ez a hulla. Találgatni találgathatunk, persze, én is fo-

¹ Az irodalom mint a jegyzőkönyvvel, a társadalmi, törvényes igazságszolgáltatás eszközével szemben álló beszédmód megformálására egy (két) másik példa a magyar kortárs irodalomban Kertész Imre: *Jegyzőkönyv*–Esterházy Péter: *Élet és irodalom* című elbeszélései, melyek a *Párhuzamos történetek* ellentétéként ugyanazt a történetet mesélik, különböző hangfekvésben, de ugyanabból a perspektívából. Hogy milyen reflexei vannak az individuumnak a hatalmaskodással szemben a huszadik század végén.

gok, azt fogom sejteni, amit az eddigi értelmezők is sejtettek, és ennek majd jelentést is igyekszem tulajdonítani, de hát ez mit sem változtat azon, hogy a regény e három kötete *soha* nem fogja elárulni, ki volt a halott. Igaz, arra sem találok egyetlen érvet sem, hogy ő, a regény elbeszélője tudná ezt. Ahogy arra sem találok érvet, hogy tudná, ki a Balter Gyula nevű nyugdíjas börtönőr áldozata az utolsó előtti fejezetben.

Van tehát a regény elején egy hulla, aki talán áldozat, de nem lehet tudni, hogy ha van, akkor ki a gyilkos – s ennek kissé torz tükréként, a regény végén biztosan van egy gyilkos, de nem tudható, ki az áldozata. Logikusnak tűnik, csak nem a krimik kauzalitáson épülő logikájával érdemes megközelíteni. Mert sokkal több eseményt, lehetőséget, adatot, szereplőt találunk a regényben, mintsem hogy megnyugtatóan kimondhatnánk a megoldást. Paradoxálisan, nem azért nem lehetünk biztosak a tudásunkban, mert keveset tudhatunk, hanem mert sokat.

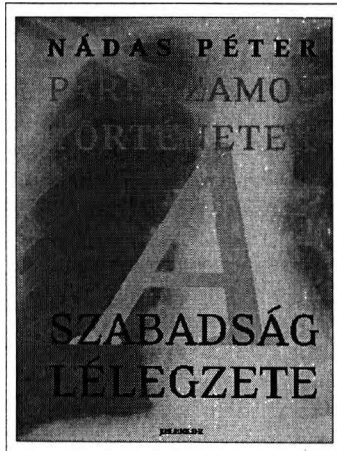
Az elbeszélő, bárki is legyen, ahelyett, hogy elsimítaná a dolgokat, így vagy úgy, de megoldaná a mű e kezdeti pontján jelzett szokásos problémát, hogy kicsoda a hulla és miért ölték meg, fokozza az olvasói nyugtalanságot.

Nem tudom, talán mégis azt kellene írnom: a nyugtalanságom. Az fokozódott, a nyugtalanságom, az irodalmi, no, meg a nem-irodalmi nyugtalanságom.

Miért? Hogyan lehetnek rendesen elszemélytelenített mondatok ilyen személyes hatással egy olvasóra? És mi az, ami a könyv olvasását annyira eltávolítja a kíváncsiságtól? Mert hiába is közelítenénk a *Párhuzamos történeteket* az ilyen fölvezetéskor kézenfekvő kíváncsiság felől, a szöveg nem fog válaszolni ezekre az oly természetes kérdéseinkre: ki volt a hulla?, ki ölte meg?, miért?

Van ugyan néhány utalás, hogy az olvasó gyanakodhassék. Hogy az ifjú Carl Maria Döhring ölte volna meg: ő találta meg a hullát hajnali futásakor a berlini Tiergartenben; mikor a behavazott testhez közel ment, az még élt (mondja magában); később nagynénjének azt kiabálja a telefonba, hogy tegnap megölt egy embert – igaz, magában azt gondolja: „segítettem a teremfőmnek a napi pusztításban”, amitől a konkrét ügy hirtelen az élet-halál általános kérdésébe zuhan, ahol a „Ki a tettes?” kérdés valahogy értelmét veszíti –, végül pedig minden valószínűség szerint ugyanaz a ritka parfüm volt a hulla hasán meg nemi szervén, mint amelyet Döhring használt. Ami természetesen lehet pusztán véletlen. A bizonyítékok mellett precízen ott találjuk az elbizonytalanítás jeleit. Ráadásul az egyértelmű, hogy erőszak nyoma a hullán nem található, minden jel szerint szív-roham végzett vele.

Carl Maria Döhring filozófia és pszichológia szakos egyetemi hallgatót a kettős élet a tébolyig megviseli. Teljes alkalmatlansága a kommunikációra magányossá teszi, személyiségét pusztán visszatérő álmai opponálják, azok viszont igen nagy erővel. A regény más jeleneteiből tudjuk meg, hogy ezek az álmok közvetlenebb kapcsolatban állnak a valósággal, mint a fiú személyes viszonya gyűlölt családjához, képmutató, dúsgazdag nagynénjéhez, a fehéreneműbolt elárúsítónőjéhez (és, esetleg, a fehéreneműbolthoz rejtetten hozzátartozó férfi-találkozóhely kínzóeszközeihez és testrészeihez). Álmaiban ő az egyike a pfeileni KZ-fogoly ikerpárnak, aki kiszabadulva megöli a Döhring nevű KZ-őr nagyapjának testvérét, akinél nagyapja az örködése során összegyűjtött aranyat elrejtette. Álmaiban azt éli át, hogy milyen a végsőkéig leépuult, elrohadt emberi test, milyen a kiéhezettség, milyen az állati félelem. Ébren meg tudja, amit a kisváros lakói szóbeszéd

szintjén mind tudnak, de beszélni *nem illik* róla, hogy Isolde nevű, kortárs képeket gyűjtő, elegáns nagynénije (aki pusztán stíluskérdést csinál abból, hogy kizárólag ezüst ékszereket visel) mesés vagyonát a pfeileni foglyok aranyfogaiból szerezte. Carl Maria Döhring a Kienast nevű nyomozónak arról beszél, hogy családja tele van gyilkosokkal. Innen nézve az tűnik plauzibilis következtetésnek, hogy Carl Maria Döhring a képmutatást akarja megszüntetni, ezért mondja nagynénijének, hogy gyilkolt. S mivel ezzel sem tud egyetlen őszinte szót kihúzni nagynénijéből, magára marad kitörni kész skizofréniájával: az őt körülvevő valóság hazug voltának lenyomatával.

Carl Maria Döhring azzal is okozhatta annak az ötven év körüli férfinak a halálát, hogy nem szaladt oda időben hozzá, amikor még segíthetett volna. Talán volt köztük valamiféle szexuális kapcsolat, ami közrejátszhatott a férfi halálában. És lehet, hogy amit Döhring a nagynénijének mond, az pusztán verbális kitörés a mindaddig általa is simán eljátszott családi hipokriziából. E három állítás kölcsönösen kizárja egymást. Mindhárom lehetősége fennáll, de a regényből nem tudjuk meg, melyikük igaz.

Amiből nem az következik, hogy amiért nem tudjuk, nem is lényeges, hogy gyilkosság történt-e egyáltalán, s ha igen, ki a tettes. A regény sajátos ismeretelmélete: a nem-tudás óriási tereit építi meg, olyan dolgokról való nem-tudáséit, melyeknek ismerete egyszerűen nélkülözhetetlen ahhoz, hogy az ember szuverén módon dönthessen saját életében.

Arról, hogy ki lehet az a hulla a regény kezdetén, hasonló konstrukciókat találunk: több jel alapján arról a Lippay Ágostról van szó, akit a regény egy másik történetéből ismerhetünk.² Összegyűjtöttem azokat a jeleket, melyek e hipotézist alátámasztják: a hulla teste arányos, sima, csaknem szőrtelen (derül ki a regény első lapjain) – Lippay Ágost testéről szintén azt olvashatjuk, hogy arányos, szőrtelen (ez utóbbi jelzőt háromszor is); a hulla minden ruhadarabja kék, alsónadrágja meg ezüstösen csillogó szilvakék – Lippay Ágost úszónadrágja szintén szilvakék; a hulla testéről a pszichológia történetében jártas nyomozó megállapítja, hogy száraz – Lippay Ágostról azt tudjuk meg, hogy „nem volt elég humora a saját nihiljébe bepillanatani”.³ A két történet közötti huszonnyolc évről viszont nem tudhatunk semmit. Ugyanakkor Hans Maria Döhring a különleges fehérneműboltban dörmögő férfihangot hall, az pedig Hans von Wolkensteinra jellemző. Ágost és Hansi jelenete a Lukács fürdőben 1961-ből nem zárja ki a lehetőséget, hogy huszonnyolc évvel később egy hírhedt berlini pincében találjuk őket, „ahol választékos és drága kínzószerszámaikkal kiszolgáltatták egymásnak magukat a férfiak”. (PT. III. 452.)

Lehetséges, ennyire következtethetünk a regényből. Minden bizonyosság olvasói konstrukció.

Nádas Péter könyve valami egészen mást mond ahhoz képest, hogy mit tartunk mérvadónak a mai gondolkodásmódokban: nem pusztán a világ működésének leírására tett emberi erőfeszítések konstrukciók, nem csupán az van, hogy konstrukciókkal van dolgom, mindenféle: társadalmi, filozófiai, teológiai, gazdasági konstrukciókkal, hanem *én magam konstruálok*. Mondhatnám úgy is: én magam általánosítok, én magam vonok le elhamarkodott következtetéseket, én magam egyszerűsítem le a beláthatatlan információhalmazt egy érdekemben (vagy ha mazochisztikusak a hajlamaim: érdekeim ellenében, és így érdekemben) álló szerkezetre, mellyel aztán kedvemre manipulálok.

És ezt nem lehet megúszni azzal, hogy én magam is konstrukció vagyok. Könnyen meglehet. Na és?

A *Párhuzamos történetek* elbeszélője elmeséli azt a rengeteg szövevényes jelenetet, álmot, fantáziálást, hazudozást, alakoskodást stb., de csak a jelenetet, álmot stb., anélkül, hogy oksági kapcsolatot teremtené köztük. Mintha minden magyarázat egy újabb rém-

² Károlyi Csaba ír erről a lehetőségről: „Ecce homo”, *ÉS*, 2005. november 18. 25.

³ Nádas Péter: *Párhuzamos történetek*, Jelenkor Könyvkiadó, Pécs, 2005. I. 154. – a továbbiakban PT.

történet kezdete lehetne. Az általánosítások rémtörténete. A jelentéstulajdonítások, a ráfogások rémtörténete.

Igen, keresett elbeszélőnk kimesél gondolkodásunk, ismeretelméletünk konvencionális kereteiből. Mihez kezdünk általánosítás és jelentéstulajdonítás nélkül?

Semmihez. Ne kezdjünk már végre semmihez.⁴ De keressük meg a történeteket, melyek minket is, a számunkra adott világot is építik és rombolják.

A semmihez-kezdés egyik módja a regényben az, hogy előbb történik meg a regény utolsó előtti fejezetében leírt gyilkosság – ennek pontos idejét nem tudjuk, de mindenképpen az 1956-ot követő kivégzések, bebörtönzések után, talán a 70-es évek puha kádári érájában –, a regényt indító haláleset meg később (1989 decemberében). Az elbeszélő részint összeköti a két gyilkosságot azzal, hogy pontosan azt nem lehet tudni az egyiknél, amit a másiknál talán igen, és fordítva, részint eszébe sincs összekötni e két térben, időben, szereplőkben teljesen különböző dolgot. És ezen a kettőn kívül még jó néhány különféle gyilkosság belefér a regénybe, olyanok is, amelyeknél minden teljesen egyértelmű – például Peix megöli a spicli Bullát nem sokkal azelőtt, hogy őt meg Kramert a megsemmisítőtáborban brutális pszichikai kínzások után a náci katonák megölik, Döhring irányításával –, olyanok is, amelyeknél újra csak az áldozatokról tudunk, elkövetőkről nem (Szemző és két fiának halála), olyanokról is, amelyeknél csak az elkövetőket látjuk és a potenciális áldozatokat, de még a halálok hátravannak (a Vilmos Császár Fajbiológiai és Örökléstan Intézet tevékenysége) stb. Amiből (és a korábban már tárgyalt elbizonytalanságokból) arra következtetnek, hogy az elbeszélő nem akar tudni gyilkos és áldozat közvetlen kapcsolatáról, illetve illuzórikusnak és határsértőnek tart minden tudást egy olyan eseményről, amelyet csak a benne részt vevők ismerhetnek.⁵

A semmihez-kezdés egy további módja a regényben, hogy az elbeszélő nem egyenműsíti a különféle szereplők nézőpontjából föltároló eseményeket, de nem is különíti el szigorúan őket egymástól. Mintha ugyanaz a valaki mondaná ezt a sok különféle, olykor hangnemben, szókincsben, temperamentumban, gondolkodásmódban teljesen eltérő mondatot. Nincsen párbeszédjel, nincsen idézőjel: bekezdések vannak. Azt gondolhatná az ember, hogy nincsen hierarchia, minden mondat ugyanolyan mértékben fontos. Ez viszont csak részben igaz, másrészt viszont a hierarchia mégis megképződik, hogy aztán felboruljon. Nincsen állandó viszonyítási pont, amihez képest fejlődnének vagy hanyatlanának a hősök. Mindezzel semmi mást nem mondtam, mint hogy az elbeszélő nem mindentudó, nem instancia, nem valamiféle nádasí modor. Inkább azt figyelhetjük meg, hogy keresett el-

⁴ A *Hatodik levél* című írásában Nádas elmeséli, amint a házépítő mesterrel beszélgetve előbb érveket hoz fel arra, miért nem tartja helyénvalónak olyanokat mondani, hogy gyűlölöm a zsidókat, aztán a cigányokat, amikor viszont a buzikkal jön elő a mester, Nádas elhallgat, meghagyja a másikat sztereotípiáiban. Néhány nap múlva a többi munkás arról beszél, hogy milyen válogatott kínzással kellene két cigány fiatalembert megbüntetni, az építőmester hallgat, majd megszólal dörgő hangon, szó szerint azt mondja, amit korábban neki Nádas: „Aki gyilkolni akar, az gyilkos, s ha vért akarnak, akkor folyni fog. És ha tíz év múlva megint patakokban fog folyni, akkor majd gondoljanak arra, hogy az ilyen beszédektől folyik, ezektől a szavaktól, nem mástól.” (Nádas Péter: „Hatodik levél”, in: Esterházy Péter–Kertész Imre–Nádas Péter: *Kalauz*, [Bojtár Endre kísérelő írásaival] Magvető, Budapest, 2003. 158.)

⁵ A regény lehetőségéről mint személyes tudásról és képzeletről beszél Nádas Péter Károlyi Csaba holokausztra vonatkozó kérdésére válaszolva: ha nem tapasztalta meg személyesen, akkor tudományosan feldolgozhatja az ember, de közvetlenül ez a regény tárgyát nem képezheti: „Vannak helyek, ahol az írói fantáziának nincs keresnivalója. A fikció nagyon komoly dolog, hiszen valamennyien képzelgünk, és a saját fantáziánkra hagyatkozunk, de vannak dolgok, amelyek nem közelíthetők meg képzelettel. Nemcsak a holokauszt ilyen, hanem mondjuk a halál maga, vagy a gyilkosság.” („Mindig más történik. Nádas Péterrel beszélget Károlyi Csaba”, *ÉS*, 2005. november 4. 4.)

beszélőnk milyen gyakran azonosul a figurák tudásszintjével, beszédmódjával, határaikkal, mohóságukkal, leplezkedéseikkel, öncsalásaikkal, konfúzióikkal stb.

Egy mindentudó elbeszélő csak nem állítana efféle: „Von der Schuerr megérdemelte a nemének kijáró csodálatot, valóban talpig férfi volt, tizenhétben kétszer sebesült meg súlyosan a nyugati hadjáratban...” (PT. III. 92.) A szövegösszefüggésből kiderül, hogy az elbeszélő itt a fikatív Horthy Mihály jegyesének, Auenberg Imola grófnőnek a szókinsésével, gondolkodásmódjával, neveltetésével és közhelyeivel azonosul, de anélkül, hogy a legkisebb utalást tenné arra, hogy ő (mármint az elbeszélő) azért másképpen vélekedik a náciizmus ideológiájának úgynevezett „tudományos” alapját szolgáltató Vilmos Császár Fajbiológiai és Örökléstan Intézet igazgatójának érdemeiről. Amit nem tud a grófnő, azt nem fogja az elbeszélő sem elmondani – az események, vélekedések nem közvetlenül az elbeszélő által lesznek ellenpontozva vagy megerősítve, hanem egymáshoz való viszonyaikban. Például a „talpig férfi” Ottmar Freiherr von den Schuerről megtudjuk, hogy a náciizmus idején tudományosnak mondott kísérleteit azzal kezdte, hogy egy prostituált-hoz járt. Az ő élettapasztalataiból, kíváncsisága természetéből adódóan ilyen mondatokra képes a keresett elbeszélőnk: „Talán valamilyen megmagyarázhatatlan jelből, de világos lett előtte, hogy a szegény kis marburgi nő megölte magát, felvágta az ereit vagy lúgkövet ivott, ki tudja, s így további kísérletekre nem számíthat.” (PT, III. 102) Alig vehető észre, hogyan karcolja fel ez a mondat a mindentudás felszínét: hogy a megmagyarázatlan és soha többé fel nem merülő („kis”)⁶ marburgi nő története az öngyilkosság technikájának kérdésén keresztül finoman átcsúszik egy kézzelfogható eredményre, arra, hogy von der Schuerr további kísérletekre nem számíthat. És az elbeszélő oly magától értőddően használja a „kísérlet” szót emberre vonatkozóan, akárcsak a szereplő. Ugyanakkor az egyik jelenetből kiderül az is, hogy a „talpig férfi” által vezetett intézet igazgatója Mengele doktor, aki Auschwitzban végzi tudományos kísérleteit a gazdag ikeranyagon, és ez a név, a Mengele, már nem figuraként jelenik meg a regényben, hanem mint olyan szó, amelynek konvenció szerinti jelentéséhez nincsen mit hozzátenni, mert konstans tényezője az emberi tapasztalatok történetének.

Van, ahol az elbeszélő azáltal azonosul egy figura szempontrendszerével, hogy nem hajlandó beszélni arról, amit a szereplő a fájdalom miatt, a trauma miatt hallgat el: „Nem emlékezett arra, hogy bizonyos helyzetekben milyen jól jött volna egy pár kesztyű.” (PT, I. 340.) Szemzőnére vonatkozik a mondat, ő, akinek a mestersége az emlékezés, hiszen pszichoanalitikus volt, míg a kommunizmus alatt el nem vették a praxisát, ő, akit elvittek a megsemmisítőtáborba, és két fiát ott elveszítette, róla mondja az elbeszélő, hogy nem emlékezett, és erről mindvégig hallgat ő is, csupán jelzi, hogy lenne itt valami, amire akár lehetne emlékezni, ám ő nem mond többet, mint amit szereplője el bír gondolni, el bír hordozni.

Az elbeszélő nem-mindentudására véletlenszerűen válogatott példák sorában hadd legyen az utolsó az, amelyet a regény egyik értelmezője, Margócsy István⁷ a mindentudó elbeszélő fallocentrikus obszessziójának „csúcsteljesítményeként” említ: „Ezek az anyagok emberhez méltón húzták és vonták rajta az előbbort, amitől a hímtag barlangos testecs-

⁶ Ez a „kis” jelző is von der Schuerr szóhasználatát jellemzi, valamint emberi kapcsolatainak minőségét. Az elbeszélő viszont ezt nem kommentálja, nem sulykolja, az adott kontextusból nem is derül ki, hogy véle valami gondja volna. Hogy ismer másféle, nem szigorúan egoisztikus, a másik személyt tárgyiasító, az „én” kíváncságainak alárendelő emberi viszonyulásokat is, az a regény más helyeteiben mutatkozik meg. Például a Gyöngyvér és Ágost szeretkezését megzavaró idegesítő öregasszonyról nem rest föltárni, hogy elképesztően szubtilis gondolkodású, valamikori pszichoanalitikus stb., a regény egyik legrokonszenvesebb figurája (amit persze sem Gyöngyvér, sem Ágost nem tud, mert nem szánnak időt rá, hogy megtudják).

⁷ Margócsy István: „Nádas Péter / Párhuzamos történetek”, 2000, 2005. december.

kei vérrel teltek el.” (PT, III. 649.) Kétségtelen, ha a mondatot egy mindentudó narrátor-nak tulajdonítanánk, akkor az angyalok szerepeltetése egy ilyen szituációban azt jelentené, hogy a regény nem csak kritikátlanul zagyvál össze mindent egy macsó ideológia kedvéért, hanem a „sikamlós és lapos” ítélet is érvényes rá. Csakhogy az angyalok úgy kerülnek ebbe a mondatba, hogy egy elmegőgyintézetből megszökött, huszonöt év körüli fiúval történik mindez (és nem Varró tiszteletes Dávid nevű kamaszodó unokájával, ahogy Margócsy, kétségtelenül figyelmetlenségéből, állítja), s erről a fiatalemberrel korábban már kiderült, hogy percepciója abszolút jóra és abszolút rosszra szűkül, veszélyérzet nélkül esik neki „a jónak” (például a kenyérnek), és mint egy szűkülő kutya, menekül „a rossztól” (például a veréstől). A fiatalembernek nincsen neve, nincsen saját ruhája, nincsen felelősségérzete, nincsenek jogai, nincsen emlékezete, semmije sincsen, csak a különféle szükségletekkel rendelkező teste. Az „abszolút” számára azt jelenti: ösztönös, azonnali élvezet, illetve fájdalom. Ez nem az a jelenet, amit „önkielégítésnek” lehetne mondani: nincsen „én”, csak pusztá érzékelése egy tekintetnek, melynek hatására „a jót” érzi. Az elbeszélő azért beszélhet angyalokról, mert a fiatalember egy számára – és csakis számára, pillanatig sem gondolhatja az olvasó, hogy itt akár rá is vonatkoztatható csábító jelenet tanúja volna – abszolút, korábban teljesen elképzelhetetlen jót érez, és ezt nem ő teszi, hiszen ő nem tud arról, hogy ő létezne.

Természetesen e példák, mint annyi más pontja a *Párhuzamos történeteknek*, a szabad függő beszéd, még szakszerűbben: a „citatio obliqua” elnevezésű narratív technika példái, ahogy azt Csordás Gábor írja,⁸ ehhez pusztán azt tenném hozzá, és annak tulajdonítok jelentőséget, hogy a szereplők beszéde, sajátos (olykor rendkívül különös vagy éppen korlátozott) tudása a regényben közvetlenül sehol ki nem igazíttatik, nem lesz sem cáfolva, sem kiegészítve, hanem marad annyi, amennyit az a szereplő tudott vagy mert tudni. Nincsen olyan elbeszélő, ki e hangoknak fölébe kerekedne, amit úgy is lehet fogalmazni, hogy nincsen beszéd, amelybe a szereplők beszéde szabad és függő módon beépül.

De akkor ki analizálja azoknak a szereplőknek a helyzetét, akik nyilvánvalóan nem volnának képesek analitikusan gondolkodni? Ki mondhat például ilyet:

„Gyöngyvér élete a végletes becsvágyak és a kicsinyes egzisztenciális veszélyek két meredek partja között zajlott, s ezért ritkán is kockáztatott meg olyasmit férfakkal, amit nem ismert. A nélkülözés, a hiány, a szükség és a lemondás volt az erősebb, s ezek az élmények eleve meghatározzák, hogy mit ismerhet, mit nem szabad, mit kell megtagadnia.” (PT. I. 293.)

Gyöngyvér ugyan nem, mert ő vagy udvariasan beszél, vagy trágár szavakkal gondolkodik, vagy mások szókincsét használja („vérdilettáns”, mondja az énektanárnője után, „parázna porhüvely”, mondja gyerekkori vallásórái emlékeként, „haszontalan”, „paszkonca”, mondja gyermekkori *Árvácska*-tapasztalatai földézésékor), vagy valami ősi gyöngéd (sus-sus) vagy féleletes hangokat ad ki, elképesztően izgalmas figura, de ilyen distinkciók és összefüggések mégis elképzelhetetlenek volnának részéről. Az elbeszélő a regény ilyen helyzetiben mégsem a mindentudás régimódi illúziójának pozíciójából szól:⁹ a szereplők és viszonyaik árnyalt elemzése egy olyan pontról hangzanak el, ahonnan a szereplő maga szólna, ha rálátna helyzetére.

Nádas szerint ez soha nem lehetetlen.

⁸ Csordás Gábor: „En filigrane, en mouvement”, *ÉS*, 2005. december 21. 7.

⁹ A regény egyébként nem csak a kritikusait megdöbbentő befejezetlenségével, elvarratlanságával jelzi, mennyire túl van a mindentudás illúzióján, hanem a tudás terhét, nietzschei értelemben vett életellenességét is megformálja, például Szemzőné alakja révén, oly módon, hogy olykor még az a tudás is sok, elhordozhatatlan egy embernek, ami személyesen számára kínálkozik, nemhogy a „minden” tudását, ha az lehetséges volna, de nem az, képes lenne valaki elviselni.

Ehhez az írónak azt kell tennie, az emberi viselkedésmódok alapos megfigyelése mellett, hogy ő maga hallgasson. Érje be annyival, hogy a lehetőséget megírja, de pusztán az adott figurára vagy helyzetre illő lehetőséget, nem egy absztraktumot, nem azt, ami egy koncepció alapján elvárható. Várja ki, míg a szereplő rájön. A *Hatodik levél* építőmestere rájött, a *Párhuzamos történetek* Gyöngyvére – mostohaapja révén tudjuk meg, hogy valami író barátja a rádióhoz protezsálta be népdalénekesnek – nem. Lehrné Demén Erna, aki föladja hivatását, hogy a mindenkori hatalom szolgálatában álló, őt folyamatosan megcsaló professzor feleségeként abszolválja életét (a hajdani herceg, a történet jelenében taxisofőr Bellardi szólítja „doktor asszonynak”, amit Lehrné szinte maga is elfelejtett), Lehrné tehát mindvégig azon töpreng, milyen lehetett volna a másik élete, amelyik nem hazugságokra épül.

„En senkivel kapcsolatban, soha, reményt még föl nem adtam.”¹⁰ Nádas Péter Edelsheim Gyulai Ilona memoárjáról írt kritikáját elolvasva¹¹ nem csupán azt tudhatjuk meg, hogy a *Párhuzamos történetek* harmincas években játszódó eseményszálának figurái a valóságos történelmi helyzetben milyen támpontok szerint tájékozódtak a világban, hogyan tudták önmagukkal elfogadtatni saját cselekedeteiket, és ennek máig milyen konzekvenciái vannak, hanem a nádasí létezés lehetőség-látásnak, a figura adottságaiból következő másik történetnek is látványos példája. A kiméletlenül következetes elemzéssel igazolt lesújtó ítéletei után („szentimentális leányregény”, „az öncsalás mélysége”, „öncenzúrára épített, opportunistá” stb.) Nádas fölvezet egy másik lehetséges történetet, egy másik lehetséges nőt, akivé válhatott volna Edelsheim Gyulai Ilona: „Látok egy kivételesen intelligens leányt, akit a többi Edelsheim Gyulai kisasszonnyal együtt elhagyott az édesanyja. A lány az elefánti kastély parkjában, illetve a környező erdőkben bolyong, vadállatok társaságában érzi jól magát. [...] Engem a személyes tragédia rázott meg, amit Edelsheim Gyulai Ilona nem írt meg. A becsületnek és a kötelességnek az a mélyen pogány felfogása nyugtázott le, amely csupán akkor engedi hozzá a saját életéhez, amikor vadállatokkal társalkodik; könyvének két kötetében mindössze néhány oldalon. Ezek nagyon szép oldalak. Mintha létezne egy névtelen, tulajdonságokkal alig rendelkező lény a világegyetemben, akit egy Edelsheim Gyulai Ilona nevű személy egy életen át elkísért, de soha nem engedett szóhoz. Olvasás közben ő maradt erősebb, Edelsheim Gyulai Ilona jelzői leperregnek róla.”

(Politikai pornó)

„Végre szabad volt” – olvassuk a regény harmadik, *A szabadság lélegzete* című kötetében. Majd újra, egyes szám első személyben: „végre szabad vagyok”. Csakhogy pont mint egy viccben: végre szabad vagyok, mondja a börtönőr.

Nádas regénye könyörtelenül végigmondja mindazt, amit ez a szabadság jelent. Balter Gyula harminc éven át fegyőr volt a váci börtönben, kiszolgált a Horthy-rendszer, a Rákosiét és a Kádárét, mondja a Varró nevű lelkésznek. A lelkésznek kivégezték a fiát az 1957-es megtorlási akciók során, a börtönőr nyilván tud a kivégzésekről, de azok számára természetesen úgy élte le életét, hogy a rabok testi fenyegetése, halálra kínzása számára munkaköri kötelesség volt. Esze ágában sincs bármit is megbánni, nincs olyan pont életében, ahonnan nézve vad kegyetlenkedései számára ne volnának magától értődő dolgok. Ahogy magától értődő számára az is, hogy gyerekkorában nyomorék

¹⁰ Nádas Péter: „Egy példaszerű eset”, in: *Kalauz*, i. m. 90.

¹¹ Nádas Péter: „Önkéntelen vallomás. Edelsheim Gyulai Ilona emlékezései”, *ÉS*, 2001. szeptember 21. A szövegre Keresztesi József *A jéghegyről* című, a *Párhuzamos történetek*ről írott kritikája hívja fel a figyelmet. (*Magyar Narancs*, 2005/11.)

öccsét anyja helyeslésével kínozza, az is, hogy felnőtten a mégis életben maradt öccse feleségét megbassza, hogy saját feleségét gáttalanul gyűlöli, és magában fogadkozik, hogy fiát megöli.

A szabadság helyszíne látszólag békés, nyugalmas. Balter nyugdíjas éveire fölépített egy kis házat, udvarán bőven termő barackfa, télire málnát főz be. Csupán a Duna választja el hajdani szolgálati helyétől, a váci börtöntől, olykor áthallatszanak onnan a hangok. Balter ettől nyugodtan élvezné szabadságát, ami megzavarja, az a bögölyök csípése délben: „Úgyis megölöm, ismételtette magában, holott valamiként zavarónak találta új életében ezeket az ismétlődő kis gyilkosságokat.” (PT. III. 582.) A mondatban a „kis gyilkosságok” egyértelműen a bögölyökre vonatkozik, viszont az „úgyis megölöm” egy tehetetlenségét semmilyen körülmények között elismerni nem képes, virilis ember artikulálatlan gyűlöletét jelzi, a pusztá indulatot a gyilkosságra, melynek tárgya lehet akár egy bögöly, akár a saját fia, akitől fél, hogy meg akarja ölni őt a pénzéért. Balter Gyulát a legkevésbé sem érdekli, hogy munkája során mennyit árthatott embereknek; új, barackfás életében a múlt nem játszik semmiféle szerepet, nem gondol mindarra, amit láthatott és ő maga előidézhetett a börtönben – Balter Gyula aztán tényleg nem egy analitikus alkat. A *Párhuzamos történetek* koncepciója szerint az összes szereplő közül egyedül ő részesül a szabadság állapotában. Ennél józanabbat, depatetizálóbbat aligha lehetett volna kitalálni.

Az ember Nádas regényében olyan, hogy szabad nem lehet soha, sem tudása, sem művészete révén, sem szerelmeskedéskor, sem akkor, amikor a szabadságért kitört forradalomban vesz részt, hanem csak akkor, amikor élete hivatását képező rémtetteiből törvényesen visszavonulva, önnön konfúz gyermekkori jelenetein kívül semmire nem emlékezve, homályos tudatlansággal gyilkosságra készülődve vityillója előtt magányosan üldögél („szellőzködik” – ez az igencsak plasztikus *ige*, amellyel Nádas a nyugdíjas börtönőr cselekvését jelöli). Ez volna a *szabadság lélegzete*.¹²

Nádas történeteiből az következik, hogy a szabadság viszonyfogalom: ha új, szabad életét magányosan kívánja Balter leélni, ahol szabadságát az szavatolná, hogy nem zavarja őt senki, akkor jönnek a bögölyök, és jönnek a múlt kísértetei. És Balter egyre dühödtebben csapkodja a bögölyöket, és egyre betegesebben fél a fiától (hiszen az anyja is el akarta pusztítani nyomorék fiát), lépteket hall, a kéznél levő szöges deszkával némi tusakodás után megöl valakit, lehet, hogy az elmeegógyintézetből megszökött fiatalembert, aki Balter barackfáján rejtőzött el, de lehet, hogy Varró tiszteletes unokáját, aki alvajáró lévén eljuthatott azon az éjjelen Balter kertjébe.

A szabad Balter áldozata vagy egy gyerek, vagy egy társadalomból kizárt emberi lény.

Majd a hajnali komppal visszamegy a váci börtönbe, ezúttal hogy önmagát föladja. De a föladás gesztusában sincsen semmiféle nyoma a moralitásnak, pusztán az általa érzékelt társadalmi gépezetet működteti, akár azzal, ahogy a megfelelő helyen a megfelelő bejelentést teszi, akár azzal, ahogy hajdani őrtársaival elviccelődik a női patkányról (Nádas leírja azt is, kíméletlenül, hogy a „női patkány” kifejezés a jelszó, a belépő a börtönőrtársak közé, ezt értik meg azonnal, ezért a fölszabadult nevetésük: Balter nem felejtette el azt, ami összekötötte őket, amiről valamilyen ösztönös módon érzik, hogy más közegben nem lehetne beszélni róla – arról, hogy az örök a börtönben legendaszerűen mesélt megtörtént eset után mit ajánlanak a foglyoknak szexuális szükségleteik kielégítésére).

¹² Bojtár Endre Danilo Kiš, Elias Canetti és Hermann Broch prózájára utalva, akiknek mind lényegbe vágó kérdés volt, hogyan lehet szabadságnövelő, a szabadság határait kiterjesztő művet írni Auschwitz sokkja után, így jellemzi a *Párhuzamos történeteket*: „Broch egyetlen reménye tehát az, hogy a pusztá életét megőrizheti az ember. A *Párhuzamos történetek* már ezt is kétségbe vonja, illetve az életet a pusztá érzékelésre, a lélegzetvételre korlátozza. A harmadik kötet címében (*A szabadság lélegzete*) a szabadság már legfeljebb az embernélküli és az ember iránt közömbös természeti világ fennmaradásának szabadságát jelenti [...]” („Margináliák”, 2000, 2005. december, 46.)

Balternek nem adatott volna esélyt? Dehogynem, a szerző a konvenciókat újra megszegve gyilkossága *előtti* napon még Varró tiszteletest is rászabadítja, akit erős, határozott férfinak talál ki Nádas, Balter ízlésére, és el is kísérteti vele Baltert a Dunához, ahol a nyugdíjas börtönőr meztelenül fürdik. Hiába, a lelkész minden szava – a „készségesen” éppúgy, mint a „gondviselés” – irritálja, Balter nem tudhat mit kezdeni valakivel, aki nem az ő börtönőri rétegnyelvét beszéli.¹³

Balter személyisége mégsem vezethető le pusztán társadalmi helyzetéből. A regényben Balteréhez hasonló gyerekkori környezete és tapasztalatai vannak két figurának is: Gyöngyvér az egyik, csak hogy ő az áldozat pozíciójából tapasztalta meg a kegyetlenséget, így életben maradásához az alkalmazkodás volt a megfelelő stratégia, Gyöngyvér képessé vált arra, amire Balter képtelen: a szerepjátékra, a különféle társadalmi szituációk szerinti regisztráltatásokra; az elmeotthonból szökött fiatalember a másik – az ő elméje beleszakadt a társadalom–individuum feszültségébe, és egyáltalán nem beszél. Azt nem tudni, hogy ha e két figura olyan testi erővel rendelkezett volna, mint Balter, és ha úgy uszították volna, mint Baltert az anyja, nem válhattak volna-e szintén gyilkosokká. Van rá példa: Bellardi és Madzar gyerekkori sötét története, amiről oly intenzíven hallgatnak mindketten,¹⁴ egy ártatlanul kezdődő gyilkosság: Gottlieb Ármin testi hibás fia a fa tetején olvas, ők dobálni kezdik kővel (miként az állatok is kikezdi a sérült példányt) – talán ők ketten nem mentek volna el a végsőig, de arra jött egy gyermekcsapat uszadékfát halászni, és azok már addig le nem álltak, míg a fiú a fáról a Dunába nem esett, és ott nem lelte halálát. Soha nem derült ki, mi történt valójában: a kisváros lakói *tudták*, hogy minden nyáron valaki belefullad a Dunába – Bellardi és Madzar között viszont átláthatatlan és uralhatatlan kapcsolat jött létre, melynek szövődménye, hogy Bellardi tagja lesz valami magyar fajvédő társaságnak (melynek egyik vezetője Lehr professzor), és Madzart is – bár nem állt szándékában, hiszen tragikus házasságáról Elisával akart beszélni – próbálja beszervezni, Madzar pedig, bár nevetségesnek tartja az egészet, ráadásul éppen egy zsidó nőbe szerelmes, elhatározza, hogy igent mond. Akár a nyilas mozgalom megalakulásának egyik epizódja is lehetett volna ez.

A megfélemezett nyers testi erőre az egyetlen példa a lelkész figurája. Mindazonáltal életében egyszer ő sem volt képes uralkodni indulatán, és ha nem is közvetlenül, de fejében összekapcsolódott saját (szexuális) indulata és a véstőfi asszony halála – vezekelt is érte hátralevő éveiben.

¹³ A magáért való gyilkosság nagy regénye, Camus *L'étranger*-ja Nádas történetének ellenpontja: míg az egzisztencializmus egyik legjobb megformálása a létbe-vettség kontingenciáját mutatja meg, ahol a halál éppoly véletlenszerű események sorozata, akár az élet, Nádasnál a gyilkosság-nak ismert és az ismeretlenbe száműzött előzményei vannak, ám ez utóbbiak is részint pszichológiai analízissel, részint a társadalom történetében játszott személyes szereppel való szembenézéssel föltárhatók volnának. A gyilkosság oka belátható, az áldozat viszont bárki lehet – röviden ez Nádas regényének szabadságkonceptiója.

¹⁴ Ki meséli el mégis? Hogyan dönt a narrátor, hogy kinek a perspektívájából látható egyáltalán ez a történet? Bellardi vagy Madzar? Bellardinak egyszer sem jut eszébe, egyetlen homályos utalást találunk, amikor a katolicizmusa követelte bűnbánat és a gyilkosság alól fölmentést adó fagyűlölet között hanyódik. Magában inkább ez utóbbit juttatja érvényre, minthogy ez a szemlélet akceptálja a számára elmondhatatlan, promiszkuus testi kalandjait; beszédmódja részint utalásosan trágár, részint a katolicizmus szóhasználatát alkalmazza. Konkrét vétség ebből a pozícióból nem látható be. Madzar viszont bűntortervezőként anyaggal, részletekkel dolgozik. Míg zavaros szenvedéllyel várja Mohácson szerelmeit, Szemzőné Arnót Irmát és Bellardi Lászlót, és minden nap kigyalogol bort vásárolni, útközben eszébe jut a püpos Gottlieb-fiú, amint ül a fűzfán, olvas, és ők Bellardival dobálni kezdik. (PT. III. 62–63.) Madzar fejében legalább elmondható a történet, s ez összefüggésben van azzal, hogy Madzar tervezői specialitása, gyerekkori megbocsáthatatlan tettük folyamatos megváltásra szorultságaként a biztonságos olvasás helye, a szék lesz.

A *Párhuzamos történetekben*, szemben az *Emlékiratok könyvével*, sem a szerelmi, sem a társadalmi egyesülés nem jelent szabadságot. Gyöngyvér és Ágost (és Szemzőné Arnót Irma) szerelmi kettőse (hármasa) több mint száz oldalon át a testi kommunikáció kudarca – értelmezésében nem azért járnak más-más dolgok Gyöngyvér és Ágost fejében, mert a szerző nem tudott volna még egy olyan szép, mély, izgató és szívszaggató szerelmi egyesülést leírni, mint amilyen az *Isten tenyerén ülünk* fejezetben az *Emlékiratokból*, hanem mert itt másként van kitalálva a regény: társadalmi, élettörténeti kötöttségeiből kiugorhat ugyan az ember, de az az ugrás magányos ugrás (és nem vezet szabadsághoz). Ilyen Kristófé a Margit-sziget éjszakai életébe, melynek következő ugrása kis híján konkrétan a Margit hídról a Dunába; és ilyenek Lehr professzor pénzen megvásárolt, röpke kapualji „inherens kopulációi”.

Kristóf és Lehr professzor szociális hálójukból való magányos kitöréseit alapjaiban határozza meg az a társadalmi helyzet, amely Budapestet az 1960-as évek elején jellemezhetette. Nádas rendkívül ökonomikusan helyezi el ennek jeleit: Kristóf kalandja a Margit-szigeten egy időben történik a négy idős nő éjszakai kártyapartijával, valamint Ágost és Gyöngyvér szeretkezésével. A négy rendkívül intelligensnek kitalált nő – a múlt párkái – azért kártyázza át az éjszakát, mert nem tud aludni – meséli Gyöngyvér Ágostnak.¹⁵ Hogy miért nem: lassan kiderül, hogy Arnót Irmának két fia és férje pusztult el 1944-ben, a koncentrációs táborban (vagy útközben), Szapáry Mária grófnő egy végzetes lesbikus szerelem utolsó napjait éli, mielőtt megölné mozgásképtelenné vált szerelmét, Koháry Elisát és önmagát, Dobrovan Bella és Huber Margit Párizsban tanultak táncot, illetve zenét, most magányosak – a 60-es évek Budapestjének szocialista realista művészete aligha tartott igényt képzettségükre. Kristóf meg túl van egy átnivelő árvaházon, ahová azután csukták be mint a szocialista rendszer potenciális ellenségét, miután apját kivégezték; nevét is megváltoztatták, nagynénje, Lehrné Demén Erna keresi meg és fogadja magukhoz, Lehr professzor házába, egy olyan házba, ahol semmi sem az, aminek mutatja magát.

Lehr professzor nyilas múltjával a kommunista hatalom első emberei közt van, rendezett családi körülményei mellett pedig brutális promiszkuitásban él, a kettőt pedig zavaros ideológiájában, a már említett „inherens kopuláció” elméletében ötvözi, mely elmélet egyszerre próbált zsidóellenes és kommunista lenni, Lehr professzor ugyanis véle gondolta opponálni az általa zsidónak és individualisztikusnak nevezett libidóelméletet. A gyakorlatban kopulációi tárgyai züllött, bűdös, lehetőleg árva szót nem szóló, egy húszforintossal beérő páriák voltak.¹⁶

Kristóf útján az éjszakában a vezérlő csillag szintén a húszforintos lesz: a férfiről, aki ellenállhatatlanul vonzani fogja, „az óriásról” egy helyen az áll, hogy hasonlít a húszforintos bankjegyen látható „óriáshoz”. A bankjegynek nyilván a versójáról van szó: széles vállú, keskeny csípőű, meztelen férfit ábrázolt, szemérmét éppen hogy eltakarta egy laza lepel, bal kezében búzakéve, jobbában a kalapács: a szocreál esztétika pozitív hőse maga.

Két ember ugrása azért nem lehet szinkronban, mert nem ugyanabból ugranak, ami önmagában még nem volna akadály – az az akadály, hogy nem tudják, voltaképpen hon-

¹⁵ Igazán nem akarom túlbonyolítani, ezért itt jegyzem meg: a kor hangulatát az is meghatározza, hogy Gyöngyvér fejében megfordul (igen, az Ágosttal töltött nagyjelenetben), hogy följelenti Szemzőnének az éjszakai kimaradások miatt. Egy följelentés, még ha nincsen is alapja, mindig célt érhet egy diktatúrában, és így Gyöngyvér, gondolja, megkapná Szemzőné lakását. Gyöngyvér, ezt meg kell jegyezmem, nem elvetemült figura. Csak zavaros. A politikai helyzet adta asszociációk kavarták benne.

¹⁶ „A professzor a maga részéről ügyelt is rá, hogy olyan körökből szerezze be állandó vagy alkalmi szeretőit, ahol az egyetemi vagy akadémiai világgal senki nem áll kapcsolatban. Ami nem esett nehezére, mert a közönségesség volt a gyengéje, a klasszikus promiszkuitás, a *dirty*, a legsötétebb obszcenitás tartotta fogva az érzékeit, mindaz, ami a legitim társadalmi lét szempontjából látótávolságon kívül reked.” (PT. III. 307–308.)

nan is ugranak. Ebből következik a szerelmi játék minden tettetése. Ezért vacillál annyit Ágost, vajon orálisan próbálkozzon-e Gyöngyvérnél, és ezért gondol arra, hogy barátja, Rott André már rég megtette volna a helyében. A szeretkezés legintenzívebb pillanataiban más-más vízióik vannak, egyik sem a beteljesülést szuggerálja: Ágost úgy érzi, mint-ha úton lenne, Gyöngyvért meg mintha örvény húzná be az iszapba. A nagy, közös élvezet, a szeretkezés utáni pisilés a kötelekektől való megszabadulás tehetetlenségéből fakadó, önfeledt paródiája. (A beteljesülés egyikőjük számára mégis eljön: míg Ágostot elnyomja az álom, Gyöngyvér Szemzóné zongorája mellett, miközben gyermekora jár a fejében, amikor nevelőnője a tyúkolba zárta, kiénekelte azt a fisz hangot, melyet hiába próbált annyiszor énekelni.)

Egy harmadik ember jelenléte két ember egyesülésénél az egyesülés jelentését kezdi ki (akkor nem kezdené ki, ha a harmadik is részese lehetne, ami az adott szituációban, az Ágost és Gyöngyvér szeretkezésénél asszisztáló Szemzóné esetén társadalmi-, személyes élettörténetbeli- és körülmények miatt elképzelhetetlen). A regény szerelmi kapcsolataiban többnyire van kizárt harmadik (negyedik stb.) ember: Szemzóné és Madzar viszonyát Szemző (és a holland asszony és Bellardi) árnyékolja be; Kristóf és Vay Klárát Simon, Klára férje; Bellardi és Elisát Szapáry Mária; Szapáry Mária és Elisát finoman Szemzóné, durván a betegség; Demén Erna és Geertéét a társadalmi biztonságot szavatóló Lehr professzor; Demén Erna és Lehr professzor között a kölcsönös udvariasságon kívül nincs is viszony stb. stb.

A szabadság nagy pillanata az 1956-os magyar forradalom lehetne, így jelenik meg (ekkor erővel valóban először) az *Emlékiratok könyvében*, a regényt ezért külön ünnepelték¹⁷ (bár a *Párhuzamos történetek* olvasása közben egyre jobban feltűnik az akkori mondatok józan kiegyensúlyozottsága): „A tömeg abban a kora esti órában még nem evett meg, nem tüntetett el magában, mint később annyiszor, nem vette el a személyiségemet, hanem sokirányú engedékenységgel épp azt tette lehetővé, hogy a saját testem életének legelemibb feltételében, a mozgásban érezzem, ami mindenkién közös, érezzem, részei vagyunk egymásnak, és mindenén túl vagy mindenén innen azonosak mindenkivel, amitől aztán nem-hogy nem volt arctalan, miként azt a tömegről mondani illik, hanem olyan arányban kaptam arcot tőle, amilyen arányban én is arcot kölcsönöztem neki.”¹⁸

Az *Emlékiratok* egyik története a kommunista diktatúrában befolyásos politikai funkciót betöltő apától megszabadulni próbáló fiúé: a forradalom, az együttömpölgés a jel-szavakat skandáló tömeggel, a vétlen koincideneciák, ahogy egymásra találhatnak a jó barátok, eksztatikus, személyiséget formáló élmény (amit az elbeszélő évekkel később, Berlinben hiába próbál elmondani szerelmének, Melchiornak – a forradalom intenzívebb viszonyt jelentett számára, mint a fokozhatatlan intenzitású szerelme. Vagy: már abban a regényben is jelezte Nádas annak a nagy szerelemnek a határait). Az *Emlékiratok* a szülőlk

¹⁷ „Nádasnak sikerült megírnia azt, amire mindeddig várnia kellett a magyar irodalomnak, 1956 regényét; [...] Egy hosszabb fejezet centrális helye és szerepe a műben azonban vitathatatlanra teszi, hogy szabadság és szerelem, test és lélek, ösztönlény és állampolgár, »görög és zsidó«, keresztény és pogány ellentétében, egységében »vezeti fel« a *Temetések éve* című fejezet egyik bekezdésében elhangzó, a minden más »alternatív« szóösszetételt megsemmisítő kulcsszót: forradalom. Nádas, miként a jelentékeny művészek mindig is, ismét a megformált igazság elrejtetlenségét tanúsítja a művészet és szellem erejével. Mindez rejtélyes összefüggésben áll (lásd később) az európai kultúra felvilágosodásának kulcs- és határművével, a szabadságtradíció tragikus összefoglalásával, Beethoven *Fidelio* című operájával.” (Balassa Péter: *Nádas Péter*, Kalligram, Pozsony, 1997. 256–257. – kiemelések az eredetiben) A könyv újabb értelmezője, Bagi Zsolt, más perspektívából: „A regény csúcspontja és a testközösség leginkább tökéletes megvalósulása az 1956. október 23-ai események leírása.” (*A körülrás. Nádas Péter: Emlékiratok könyve*, Jelenkor, Pécs, 2005. 25.)

¹⁸ Nádas Péter: *Emlékiratok könyve*, Jelenkor, Pécs, 1994. III. 20.

promiszkus politikai viszonyain túl próbál lenni: a forradalom az egyik lehetséges kilépés, a mitológiai örök minták fűszerelemben megvalósuló szabad viszonyai a másik út.

A *Párhuzamos történetek* nem dédelgeti a mindentől elszakított jelen és a mindent átható örökkévalóság ideáját, nem próbál a múlttól szabadulni: szereplőit, viszonyaikat, a társadalmi folyamatokat az emberi idő, sajnos: múlt–jelen–jövő fászesztő hármásában mutatja be.¹⁹ A forradalmat Kristóf szemszögéből látjuk, ő is pubertáskorú fiúként tapasztalja meg, akárcsak az *Emlékiratok* névtelen elbeszélője. És egészen mást lát: a tömeg nem mozgásban van, hanem áll a kenyérsorban (mert annak a sok embernek, hiába minden eksztázis, ennie kell), kenyér nincs, a tömeg mozogna, haladna előre, de mindhiába, ettől egyre nagyobb a feszültség, közben megérkezik a tank, és lő.

A budapesti tömegnek 1956-ban nem volt hova mennie – ezt az élményt formálja meg óriási erővel a *Párhuzamos történetek*. Véres, átláthatatlan, ijesztő. Nádas a végét abban a pillanatban jelöli meg, amikor egy tömegnyi gyereket NDK-ba visznek úttörőtáborba, és a pályaudvaron keletkezett zűrzavarban néhány pattogó vezényszóra a szülők „miként töltelék a bélből, a következő pillanatokban megadóan átnyomódtak a csarnok két nyitott bejáratán.” (PT. II. 297.) Valamikor valóban el kellett kezdődnie a forradalom elfelejtésének, hogy az ilyen-olyan engedményekre, kedvezményekre alapozó Kádár-rendszer elkezdődhessen.

A politikai pornó csúcspontját Nádas a Lukács fürdőben játszatja el. Karakas elvtárs, az államtitkár (1961-ben vagyunk) Rott André magához inti, és együtt úszkálnak a rövid medencében. A szép és vékony testű Rott André erőfeszítése kettős: illedelmesen maradjon egy kissé hátrább a súlyfelesleggel küzdő nagyhatalmú embertől, valamint saját pozíciója megerősítése érdekében árulja el barátját, Ágostot. Mindkét törekvését siker koronázza. Az árulás himnusza következik. (Nagy igyekezetében még Karakas elvtárs combját is sikerül a víz alatt megsimogatnia.)

Az adott közegben Rott André tettének nem III. Richárd magasztos elvetemültségéhez van köze, sokkal inkább a kor társadalmi viszonyaihoz, melynek kettős mércéje szerint egyrészt (nyíltan hangoztathatóan) a kollektivitás, másrészt (rejtetten) az önérdék a legfőbb erény. A mind politikai, mind pszichológiai értelemben elfojtott 1956-os forradalom után vagyunk.²⁰ (Az *Emlékiratok*ban az ’56 előtti „tisztá kollektivitás” legfőbb eszméje nevében kutatnak a gyerekek, az elbeszélő és Maja, hátha kémkedés vádjával ők is följelenthetnék befolyásos pozícióban lévő apjukat, és ezzel kommunista hősökké válnának, mint ahogy az az iskolai példázatban szerepel.) Rott André nem naiv, csupán tisztán látja és követi a dolgok logikáját: „Mégiscsak intézmény volt, s nem testi-lelki jóbarát.” (PT. III. 364.)

Rott André az 1960-as évek Lukács fürdőjében elárulja barátját, de persze ebben nincsen semmi különös, barátja maga is a hatalom szolgálatában áll, és bizonyára – ez volt a kor logikája, s eléggé beette magát azóta is a magyar közgondolkodásba – ő is ezt tette volna a helyében. Elegánsan, könnyedén zajlottak ezek az árulások, kifinomult tolvajnyelven: annyit mond Karakas elvtársnak Ágostról, hogy „vakond”, „kozmás ügy”, meg „berozsdázott”,

¹⁹ Bacsó Béla *Párhuzamos történetek*-interpretációja a Parmenidész-mottóból kiindulva tárja föl a regény viszonyokra épített voltát – a közöstől (*koinon*) elvágott, elkülönült, az elkülönülésben élő figurák az ezt az állapotot leíró görög terminushoz (*idion*) különféle mértékben ugyan, de idionközeliek (konvencionális emberi kommunikációra képtelenek): „A létezők változó viszonylatai között magát kifejező ember csak azt mondhatja ki, ami éppen jelenlevő, ám mindannak a viszonylatában él, ami ugyan nincs közvetlenül jelen, sőt mint távollevő nem mutatkozik, mégis továbbmozdítja az embert a kifejezett jelenlevőtől.” Bacsó Béla: „(Olvasási kísérlet)”, <http://litera.hu>

²⁰ A kor logikáját lásd még: „Varró tartotta ugyan rendesen a száját, a püspök elégedett lehetett vele, de elég szemérmetlenül megtagadott mindenféle közreműködést a hivatalosokkal, amit egyrészt csöndesen helyezett a püspök, másrészt többször nyilvánosan nehezményezett.” (PT. III. 651 – kiemelések tőlem, S. Sz.)

ami, ha jól értem, azt jelenti, hogy kettős ügynök. Ilyet viszont meglehetősen brutális lett volna mondani: gyöngéden árukl el, éppen, hogy érintsd, ettől puhult a diktatúra.

Nádas ezt az árulást olyan történetbe helyezi, mely összefüggést teremt a huszadik század két diktatórikus politikai rendszere között: Ágost ennek nyomán azt a kényes megbízatást kapja, hogy az Eichmann-iratokat vigye el Budapestről Jeruzsálembe, a tárgyalásra, viszont az iratoknak, így dönt a kommunista hatalom, mégsem kell valamiért odajutniuk, így gondoskodik arról, hogy az athéni repülőtéren nyoma vesszen mind Ágostnak, mind az iratoknak. (Lehet, hogy Ágostot megölték már a reptéren, amikor eltűnt az iratokkal együtt, lehet, hogy máshol tovább élt, és ő a regény eleji hullá. És más lehetőségek is vannak.) Nádas arról nem beszél közvetlenül, hogy miért nem akarta a kommunista hatalom az Eichmann-papírokat kiadni (ami viszont történelmi adat), de hát egy-két ok világos: például Lehr professzor kiemelkedő szerepe mind a nyilas mozgalomban, mind az akkori hatalomban, vagy a magyar politikai és szellemi elit felelőssége a zsidóüldözésben (a Bellardi-Madzar szál, benne a titkos társaság olyan nobilitásai, mint a háttérből egyetértő kormányzó úr, vagy mint az író Németh László és Szabó Dezső [PT. II. 309.], továbbá ugyanehez a szálhoz tartozik Vay Elemér gróf és kormányfőtanácsos titkos megbízatása: fölmérni Mohácson a logisztikai szituációt a zsidók szállítása szempontjából, valamint az egész országban a rekvirálandó zsidó vagyonokat).

A pornográfia szó a görög πορνή-ből ered, jelentése: valami, ami eladott. A magyar *el-árulni* ige az eladni, áruba bocsátani (fölbecsülni – előtte még: fölbecsülhetővé tenni – értékét, és azon az áron eladni) konkrét jelentését morálissá szublimálja. Rott André a barátját árulja el, árulása a barátság pornográf redukciója. A személyes viszonyok föltárásával látjuk meg a regényben, hogyan jöhetett létre egy egész társadalmat átható árulás. Politikai pornó minden olyan társadalmi viszonyulás, mely az embereket egyetlen létező vagy ráfogott tulajdonságukra redukálva csoportba sorolja és kirekeszti.

(*Fecskék*)

„A saját indokolatlan ingerültségét egy idő után észre kellett vennie. Minden esetleges zaj megzavarta. Nem lehetne azt mondani, hogy a munkájában zavarta volna, hanem abban a bensőséges folyamatban, abban a múlt és jövőre nyitott belső beszédben, ami a munkájához tartozott. A parti fecskék éles visongása pedig oly közel hozta hozzá Szemzőné, hogy bármiként terelte el róla a figyelmét Bellardival, egy kicsit azért mindig rá kellett gondolnia. Mintha a képzeletében a Szemzőnével kéne a Bellardit agyonütnie, vagy ha ez a fecskék miatt nem megy, akkor fordítva.

Lassan telt ki a nyár, s egyszer csak azon kapta magát, hogy hiszen ezek fecskék, akik Szemzőnére emlékeztetik, s egyre forróbbak lettek a nappalok.” (PT. III. 49–50.)

Ezek a fecskék mindhárom kötetben feltűnnek – gondoltam, velük zárom írásomat, hátha „a végén megint minden fölragyog”, ahogyan azt Esterházy *Kis magyar pornográfiájában* olvassuk.²¹

Tehát: a fecskék először Carl Maria Döhring álmában jelennek meg, amikor a pfeileni koncentrációs táborból valahogy kiszabadult foglyot fürdetik, a Royal Air Force magyar hadnagya – Rott André, őt álmodja Döhring – kérdezi tőle nevét, ő erre a számot mutatja alkariján, mire a hadnagy, hogy kétségtelenül késlekedtek, de most itt vannak motorke-rekpáros századukkal – a fecskékkel! –, és őők majd igazságot tesznek: fölgújtják Pfeilient. Döhring tiltakozna, de zsidó fogolyként tudja álmában, hogy egy ember nem volt a vá-

²¹ Magvető, Budapest, 1984. 40.

roskában, aki ártatlan lett volna. A második kötetben Bellardi és Madzar gyerekkori barátságának történetében van jelentősége a fecskéknek: Bellardi emlékezetében részint ha a fecskék nem védtek volna oly ádázul fészkeiket, akkor ők nekiláttak volna kiásni a mohácsi csatában elpusztultak csontjait (II. 249–249.), részint a parti fecskéknek köszönhetően megtalálták azokat (II. 312.). Nádas Péter humoros szerkesztése itt is pompásan megfigyelhető: egymásnak ellentmondó/egymást kölcsönösen kizáró állításokat helyez olyan tágabb kontextusba, ahol, miután ellentmondásosságuk föltárult, már nem az a kérdés, hogy melyik az igaz. A fecskéket nagyon megdolgoztatja: már Bellardi emlékezetében összezavarodtak, de legalább a Bellardi–Madzar–fecske viszony állt, Madzar fejében viszont a fecskék Szemzőné asszociálják, holott nyilván Bellardit kellene – klasszikus bohóc-helyzet, ahol Szemzőné, Bellardi és a fecskék egymás helyére aspirálnak.

Az más, hogy Döhring álma miatt a fecskék mégis csak eszébe juttathatták Szemzőné. Ehhez pusztán egyazon történetben kell elgondolni álmot, emlékezetet és valóságot, valamint az 1930-as évektől kezdve az egész huszadik századot.

Gottlieb Ármin történetéből pedig azt tanultam, hogy a jól végződő meséket nem mondják végig.

NÉMETH GÁBOR

HASSLIEBE

Nádas Péter: Párhuzamos történetek

„Az álmodó az egész álom.”
(Carl Gustav Jung)

A legjobb, mikor egy könyv az ízlésedet teszi zárójelbe.

Nagyregény: amit nem tudsz egyetlen pillantással befogni, és ha mégis megfogalmazol róla bármilyen általános kijelentést, rögtön elkezdesz kételkedni az igazságában. Nyilvánvaló, hogy ebben az értelemben nem minden hosszú regény nagyregény, bár rövid nagyregényt meg nem nagyon tudok elképzelni. A novella, és nyomában tulajdonképpen a modern regény is, bölcsen lemond a teljesség illúziójáról, mégis egyfajta ismeretelméleti hübrisz jellemzi, ennek a gögnek a legarcátlanabb és talán leggyakoribb megjelenési formája az a rutinos retorika, amellyel a szöveg kijátssza lapjait, befejezi magát, kielégíti olvasóit. A nagyregény viszont királyi út, noha nincs királyi út. Finom kis paradoxon: a nagyregényt épp a mindent-mondás szándéka teszi agnosztikussá, az, hogy az írói akarattól függetlenül előbb-utóbb elveszíti összes eszközét, pusztá létével számol be az elkerülhetlen vereségről.

A *Párhuzamos történetek* a második mondatával – „Ez néhány nappal karácsony előtt történt” – megteremti az elbeszélendő világ birtoklásának illúzióját. Ha van elég pénzed, belekortyolsz a portóidba, lehúzod a celofánt a szivarról. Ha nincs, magad alá húzod a lábad a kopott fotelban. Aki hozzád beszél, ráér, érsz rá te is, ezt mondja a mondat. Hosszú regény olvasásába kezdeni azt jelenti, hogy ha csak rövid időre is, de fegyverszünetet kötöttünk a világgal, sürgés-forgás helyett a kontemplációt választottuk. Különös, amikor a könyv éppen az ellenkezőjét akarja, ha választott témája éppen e világ tarthatatlansága, mintája pedig maga a káosz. Még különösebb, ha egy ilyesféle könyvbe végtelenül kimért, a világ átláthatóságát már pusztán intonációjával bejelentő hang csábít. Nem is csábít, tájékoztat. A megfelelő irányba tájol. Gyere be, meglátod, mi lesz.

Tavaly nyáron kaptam meg a sajtópéldányokat, puha, fehér kötésben, az első oldalon figyelmeztetés, hogy ez-az majd még megváltozhat benne.

Elég jó napok, nyári nagyvakáció, általában ellenmozgást végzünk, amikor mindenki jön fel, úgy öt felé, mi akkor megyünk le a strandra. Nem tudok a parton olvasni, sajnos. Alig volt kibírható a napnak ez a része.

A nem várt esély jött be, pedig nagyjából már leszámoltam vele. Lélegzetviasszafojtva izgulni, Magua győz vagy Uncas. Olvasod a szöveget, és *lenni* kezd egy párhuzamos világ, jobban, mint az úgynevezett valóság, jobban, mint ami éppen körülvesz, fontosabb lesz, mondjuk, a majdnem feketére érett talpfák sorsa, mint a vacsorád, pedig elég cinikus alak vagy, régóta csak a Rodolfo kezét nézed, és többnyire látod is, tényleg, hogyan csinálja.

A reggelek voltak a legjobbak, mert akkor még mindenki aludt, olvashattam nyugodtan, lelki-furdalás nélkül. Aztán a délelőtt meg a kora délután is egész jól elment, kis kompromisszumokkal, néha felnéztem a könyvből, és úgy csináltam, mintha érteném, mi vesz körül, mit kérdeztek, mi mire vonatkozik. Az este megint jó volt, majdnem a reggelhez hasonló. A strandon viszont úgy jöttem-mentem, mint egy alvajáró vagy egy drogos, akit elvonóra kényszerítenek. Pedig továbbra sem ízllett igazán, amit éppen faltam fölfele. Fölfaltam, tényleg, talán három vagy négy nap alatt.

Azért beszélek az *érzéseimről*, mert a *tárgyukat* nem tudom és nem is akarom kritikusként leírni. Nem akarom *helyre tenni*, nem csak azért nem, mert nem vagyok kritikus, hanem, mert úgy sejtem, hogy *nincs is helye*, most csinálja magának.

Nyilvánvaló volt, hogy a *Párhuzamos történetek* poétikai értelemben lezárhatatlan regény, mégis úgy éreztem, hogy Nádas adós maradt még egy (?) kötettel. A hármassugró, ahogy az utolsó ugrásból kiveszi magát, szabadságolja, legyint, mert úgy érzi, hogy nincs meg a lendület, és ugrás helyett végigfut a homokon, könnyedén és reménytelenül. Egy régebbi interjúban mintha arra utalt volna, nem jelenteti meg, talán nem is fejezi be. Majd, ha eljön az ideje, angolosan távozik a regényből. Ez volna a kiút?

Pedig a mindentudók hangján kezdi, ami azt ígéri, könyörtelenül be is fogja fejezni. Bejön a Mágus, szétpakol, megiszik egy csésze teát, írni kezd, néha felnéz a papírból, ki az ablakon a köd ülte parkba, tizenegykor hoz a lány valamit, épp csak, hogy éhen ne haljon. Nagyszerkezet, vázlatok, a fuga művészete, ebéd a Ritzben, könnyű séta, délután feljött Werfel, estig maradt, felolvastam neki egy részletet, el volt ragadtatva.

A *grószsriftstelleráj*.

Azon a hangon kezdi, de akkor meg miért érdekel?

Hogyan éri el, hogy vele maradjak?

Úgy, hogy aztán éppen a szöveg oszlatja szét ezt a ködképet. A varázsló halála. A beszélő száj szétrágja az ego centrumát, dekoncentrálja, apró darabokra szedi. Ami fantasztikus: látszólag úgy, azzal az önkéntelenséggel, ahogy a mozi sötétjében, mondjuk, Jean Valjean sorsától megigézve téped fecnikre a jegyed. Hemzsegnek a könyvben a mondatok, amelyeket nem lehet kétséget kizáró egyértelműséggel valamelyik beszélőhöz kötni. Kijelentések, amelyek éppúgy származhatnak a narrátortól, mint valamelyik szereplő

belső beszédéből. És amikor a narráció elhagyja az egyes szám harmadik személyt, átcsúszik az elsőbe, mégis fenntartja a stílusjegyeit, az első személyű elbeszélő belső beszéde nem különbözik el a regény addig megismert névtelen narrátoráétól. Mintha a szöveg nem az elbeszélőt, hanem az elbeszélés gomolygó szellemalakját képezné meg, az vándorolna a szerzőből elbeszélőbe, figurába. A megidézett beszélők szövegei eltérő habitusra, iskolázottságra (stb.) utalnak, mégis, ha hihetünk a narrátor interpretációjának, minden figura hasonló finomszerkezetben reflektál önmagára, függetlenül attól, éppen melyik személyben szól a narrátor, ez akkor a legfeltűnőbb, amikor a testről és a „szerelmi cselekvésekről” való gondolkodás amúgy meglehetősen kimunkálatlan terepére érkezik. Nádaszt lenyűgözi, amiről beszélni kíván, így aztán hiába az elbeszélés tudományává fejlesztett technika, a megírás valószínűtlen mértékű tudatossága, amivel létrehozza a „néma poétikai struktúrát”, azaz „(m)indazt, ami nincs leírva és mégis benne van a szövegben. A döntéseim hálóját, amint átfonja és fenntartja a szöveget. Például a szókinccsel kapcsolatban hozott negatív döntéseimet, hogy mikor mit nem használok, holott a köznyelv vagy az irodalmi nyelv másként kívánja. Vagy ellenkezőleg, milyen szöveggörnyezetet teremtek a köznyelvihez. Hasonló jellegű negatív vagy éppen pozitív döntések sokaságát értem alatta, amelyek a mondatszerkezetre, a nyelv stílári követelményeire vagy éppen a grammatika szabályaira vonatkoznak. A mondatritmus, a szövegritmus, a hangalak. A szövegritmus érdekében nyilvánvalóan megváltoztatott szórendek. A hosszú és a rövid mondatok váltakozásának ritmusa, arányai. A monotóniák szerepe, szövegismétlések esetén választás azonosságok és variációk között, a szóismétlések és a mondatvariánsok rendszere, idegen szövegek beépítése a saját szövegbe, utalások idegen szövegekre, idézetek, átiratok és belső idézetek. A szövegritmus és a szöveghely követelményeinek szinkronja vagy éppen aszinkronja a cselekménnyel. A különböző cselekményszálak terjedelmének és intenzitásának egymáshoz mért arányai, egyáltalán, a cselekményvezetési technikák. A szimmetriák és aszimmetriák általános arányai a szövegben és a helyi értékük szerinti arányai. Ezek mind statikai problémákhoz vezetnek, hiszen terjedelmeket, súlyokat és hangsúlyokat jelentenek, amelyeket az egész szerkezeti elképzelésen belül meg kell oldani. Harmóniák és diszharmóniák. A hiány és a hiányok kiépítésének módszerei, fogalmi vagy tematikai hiányok megépítése, hiányzó személyek jelenléte a regényben, jelenlétük erőssége vagy gyengesége. A *point de vue* változásai a nagytotál és a szuperközeli között, a közelítések és távolítások sebessége, a szemszög változásainak lassúsága, gyorsasága. Leállások, holtpontok, elakadások. A kívül és belül, a külső és a belső váltakozása, vagy ezek ugrásai, csúszásai, olykor durva vágásai. A leírások és a dialógusok arányai. A bekezdés helye, a bekezdések hosszúsága vagy éppen rövideje, egymáshoz és a cselekményvezetéshez mért arányai. A fejezet első mondata, egyáltalán az első mondat problémái, az *entrée*, amit a német szakmai nyelvben *Einstieg*-nek neveznek és igen komolyan vesznek. Miként lépek be egy szövegbe, honnan lépek be, ki lép be. Vagy éppen az *Abgang*, az *Abschluss*, hogy miként lépek ki a szövegből, mi lesz az utolsó mondatom a fejezetben vagy az utolsó szavam. Nem beszélve a mondatok hangerejéről, ami nem csak reflexióval vagy szerzői kommentárral megjeleníthető, hanem beépíthető a mondatba. Vannak hangos mondatok. Vannak szükségesen hangos mondatok. Vannak szükségtelenül hangos mondatok, amelyek szükségesek. S ugyanígy vannak csöndes mondatok, kínosan vagy szükségtelenül csöndes mondatok, amelyek a kontextus szempontjából szükségesek, s így tovább, még sorolhatnám napestig”, szóval végsősoron minden erőfeszítés hiába – amit megír, szerencsére túlnő rajta és uralhatatlan lesz, pedig minden erejével azon dolgozik, hogy rendet teremtsen benne. Ám éppen ez a vereség teszi nagyon is emberivé ezt a könyvet.

„Mi végre ír hát, aki ír? Nádas válasza számomra – legalábbis amióta *Saját halál* című novelláját (naplóját? esszéjét?) az *ÉS* tavaly karácsonyi számában elolvastam – egyértel-

műen, már-már prózaian hangzik: hogy leírja a leírhatatlant” – állítja, szerintem helyesen, Pályi András. Mégis, Nádas a *Saját halál*ban mintha fölülről szúrná le mondatait, épp azzal a mozdulattal, amelytől egykor annyira féltette magát a *Hazatérés*ben. Nem mintha nem állnák ki a tapasztalat és képzelet viszonyát firtató próbát. Inkább forma és léthelyzet feszültségéről van szó, a tökéletesen uralt mondatok ottfelejtének valamit a léthatáron túl, az átlépés eksztázisa mintha nem kísértené, nem kezdené ki a nyelvet. A *Párhuzamos történetek*ben viszont Nádas eldobta kiérlelt stílusának jó néhány elemét, hogy valamiképpen hozzáférhessen a kimondhatatlanhoz. A Károlyi Csabának adott interjúból kiderül, milyen tisztán látja ennek a döntésnek a következményét: „Ami mégis stílus maradt, az a magyar mondatszerkezettel való játékból származik, és nem a szerepjátékokból. Ettől a mondatoknak van bizonyos ortopéd jellege, egységes és tartós furcsasága, ami bizonyos értelemben megint csak modor és stílus. De ennél messzebbre nem akartam, és nem tudtam menni.” És megmaradt persze a bekezdésritmus korábbi ismerős pátosza is, talán azért, mert a dikciót, a próza lélegzetvételének dinamikáját a stílus egyéb elemeit meghatározó erőknél mélyebben működő törvény – az alkat szabályozza.

Flaubert a *Bouvard és Pécuchet*-hez mindent elolvasott, amit egyáltalán érdemes volt. Jöttek a könyvek Párizsból ládaszámra, ám egyszer csak elfogytak. Az akkori tudás még a befogadhatóság látszatát kelthette. Nádas már természetesen nem olvashatott el mindent, hiszen a *minden* mára kanonizálhatatlanná vált. De megpróbálta, ez látszik a szövegen. Ezért a szöveg eleve melankolikus viszonyba kerül a felhalmozott tudással, pedig Nádas gondolkodói karaktere, pesszimizmusa és kegyetlensége ellenére, a felvilágosodásban, a racionalizmusban és a dialektikában gyökeredzik, még azt is megkockáztatnám, reflexeiben pozitivistá, a lélek sötét éjszakájáról viszont elsősorban az ösztönei révén lehet tudomása. A folyamatos analízisben gondolkodói karakterének enged, a regény világát viszont nem az ész, hanem az ösztönök szervezik.

Ezért a testről való beszéd megújításakor is kudarc éri, pedig itt a tét még nagyobb, mint a kaoszstruktúra leképezésekor, a fogalmakat ugyanahhoz ki kellene szabadítani a tabukon alapuló beszéd korlátai közül, a dolgok rétegnyelvekhez kötött nevét eltörölni, és helyettesíteni a magyar olvasók nagy többsége által konszenzusosan trágárnak tartott szavakkal, ám úgy, hogy azok trágársága felszámolódjék, azaz kiszabadítani őket a kollektivitás terrorjából, megfosztani stílusértéküktől, új szerződést ajánlani a nyelvet használóknak. Az artikulált prózanyelv kontextusa úgy veszi körüli ezeket a szavakat, hogy arra a konvencióra, amit éppen megszüntetni próbál, tán még erősebben mutat rá. Ezek a szavak, bár történeti szempontból valószínűleg stílussemlegesek, ma már úgy hatnak, mintha a szerző egyszerűen csak a legkisebb rosszat választaná, és nem létező szavak helyét jelölné velük, nem létező szavakat viszont értelemszerűen nem lehet *helyettesíteni*, hiszen ahhoz előbb lenniük kéne. Ez az individuum igazi veresége. A testről való beszéd újraalkotásának másik problémája, hogy – elhagyva a magyar szövegek úgynevezett erotikus jeleneteinek túlnyomó többségében megszokott, metaforikus-giccses patterneket – az elbeszélő éppen azzal a mániákus analízissel közelít a test cselekvéseihez és állapotaihoz, amivel a lélek mozdulatait vizsgálta. Ezért a szöveg az eksztatikus pillanatokban is annyira hűvös marad, hogy a lassított makrofelvételek néhol nedvcserevé analízálják a testek párbeszédét. Mintha egy kórboncnok figyelne két leendő hulla kopulációját egy boncasztalon. Amikor viszont fontosnak tartja, hogy tudósítson minket a lelkek életéről is, az analízisbe néha olyasféle mondatokat kever, amilyenekkel amúgy a lektűrszerzők dolgoznak. Ez a furcsa feszültség folyamatosan felhívja a figyelmet a szöveg megalkotottságára, a regény lendülete mégis magával sodor. Nem voltam egyedül ezzel. A szóbeszédből tudom, jó néhány olvasója járt így. Ezt nem lehet csinálni, ilyen nincs, hajtogatta magában, aztán szépen, az utolsó morzsáig megette az egészet, és lopva körülnézett, nem maradt-e valami mégis a spájzban.

Aki idáig jutott, joggal kérdezheti, ennyi fenntartással hogyan adhattam át magam a zabálás örületének.

Hogy mi marad meg, mi marad felidézhető, mitől éppen az a pár másodperc, megyek a körúton, a zebránál vigyázok, pedig csak néha jön egy autó, Moszkvicsok, Varszavák és Pobjedák, a hatos megállójának járdaszíkján a lámpa Nemo kapitány bűvársisakját viseli, poros fény, mintha az egész világ elfáradt volna, mintha az egész földre tejüveg burát borítottak volna, megyek át a körúton, nézem az óriás neonfiút a November hetedike tér sarkán, este fáradhatatlan mozdulattal emelgeti szájához a kis üveg tejet, de most mozdulatlan, belépek az üzletbe, hatalmas terem, elmegyek a fekete-fehér kockás mozaikon a pacsnik és a rongyoskiflik pultja mellett, köszönök a néninek, a kezembe nyomják a zsíros tapintású, fehér papírpoharat, kis háztetőben végződik, visszaadják az aprót, kilépek, és a szürke átmeneti kabátok és világos ballonok között elindulok hazafelé, hogy az Aradin átvágva beforduljak az Ó utcába, és a tejföllel, a poros fény emlékével, az arcomba csapódó kabátok naftalinszagával együtt hazavigyem a hatvanas éveket, hogy aztán elhalványuljanak, és csak több mint negyven év múlva találjam meg őket a *Párhuzamos történetek* olvasása közben.

Pedig se a könyv, se a szerzője nem ábrázol semmit.

Nem ábrázolja, hanem megcsinálja újra a semmi anyagából.

El- és kisajátítja.

Az ábrázoláshoz ugyanis fel kellene számolnia magát, a modor kis mozdulatait, a gőgöt és a szorongást, áttetszővé kellene válnia, feladni az énjét, lemondani róla. Aki ezt a szöveget írta, viszonzatlan szerelemben él önmagával. *Hassliebe*. Ha kinyitod a könyvet, egy óriásira növesztett én birodalmába lépsz, énből van itt minden, *az álmodó az egész álmom*, a sötéten hömpölygő én választja el az énből készült város két felét, az én löki magát a mélybe, a száz alakra bomló én őrvölg a regény bozótjában keringve.

Nádas módszere a vereség. Az, hogy a végkimerülésig hatol az ismeretlenbe, eldobva legjobb eszközeit, alkata lényegéig meztelenedik. Az, hogy a struktúrához a káoszt választja mintául, pedig annak éppen a struktúrája megismerhetetlen. Az elbeszélő – minden magabiztossága ellenére – a szerző szükségszerű kudarcát demonstrálja. Mégoly emberfeletti munkájával sem teljesíthette, amit vállalt. A szöveg résein át viszont, túl elbeszélőn és szerzőn, megpillantható egy ember, aki hiába tesz időről időre erős kísérleteket az irodalmon túli közbeszéd befolyásolásra, hiába közlekedik otthonosan Európa meghatározó diskurzusaiban, hiába ad leckét a miniszternek, oktatja ki interjúkban a köztársaságot, létehez formát csak a szöveg kietlen magányában talált.

A TÖRTÉNELEM MINT PROBLÉMÁS TUDOMÁNY

Gyáni Gábor: Posztmodern kánon

Gyáni Gábor neve közismert mind a történettudománnyal foglalkozók, mind a történelem kérdései iránt érdeklődők tágabb körében mint a társadalomtörténet sokáig eléggé lebecsült és elhanyagolt területének avatott kutatójává. Érdeklődésének fókuszában elsősorban a századforduló és a két világháború közötti időszak várostörténete, azon belül is a polgárság társadalomtörténete áll, különös tekintettel a mindennapi élet tudományosan kamatoztatható és eddig kiaknázatlan forrásvidékeire. Ebben a témában szerzője olyan hiánypótló műveknek, mint a *Hétköznapi Budapest* (1995) vagy *Az utca és a szalon* (1998), és (Kövér Györggyel) társszerzője a *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig* című alapvető kézikönyvnek. De érdeklődése az utóbbi években egyre inkább a történelem elméleti kérdései, a historiográfia felé fordult, elsősorban annak a szellemi erjedésnek a hatására, ami a humán értelmiség köreiből a posztmodern fordulat eredményeképpen végbement, és amely többek között kedvezett az interdiszciplinaritás térnyerésének. Gyáni történészként próbál megfelelni ezeknek a kihívásoknak és igyekszik választ adni a felmerülő kérdésekre. Számos tanulmánya jelent meg ilyen témákban, amelynek legjava *Emlékezés, emlékezet és a múlt elbeszélése* címmel látott napvilágot 2000-ben; legutóbbi könyvében (*Történészdiskurzusok*, 2002) pedig más szerzők műveit interpretálta annak a felismerésnek a jegyében (is), miszerint a történész munkája nem más, mint értelmezések értelmezése. A *Posztmodern kánon* ugyancsak gyűjteményes kötet, a szerző legújabb hat tanulmányának foglalata, amelyek egyrészt a történettudomány elméletének néhány sajátos kérdését járják körül, másrészt viszont nemzetfogalom és történetírás nem eseménytelen viszonyának fejezeteibe engednek bepillantást.

A könyv címe némileg félrevezető, hiszen sokkal inkább asszociálnánk irodalomelméleti monográfiára, mint történész tanulmánygyűjteményre.

Ráadásul a posztmodern fogalma csak a bevezetésben és az első írásban kerül szóba, a kánon pedig a bevezetésben is csak említés szintjén, noha nyilvánvaló, hogy a posztmodernnek a történettudományra tett hatása és következményei jelentik a szövegek közös nevezőjét. A kánon helyett talán helyénvalóbb lett volna más kifejezés, mivel ez kiemelt és szentesített könyvek csoportjaira vonatkozik, nem pedig hagyományos és uralkodóvá vált szakmai-tudományos gyakorlatra, amiről itt van szó. Így e fogalmak ígért tisztázása csak áttételesen történik meg. De ez talán kevésbé fontos, mint az, hogy Gyáni a *Posztmo-*

Európai iskola sorozat
Nemzeti Tankönyvkiadó Rt.
Budapest, 2003
136 oldal, 1890 Ft

dern kánonban is folytatja azt a gyakorlatot, hogy az első megjelenéshez képest átdolgozta kötetben újra megjelenő írásait az önisméltések, átfedések kiküszöbölésére, s ennek köszönhetően a kötet írásai sokkal inkább összefüggő egészet képeznek.

A posztmodern fogalmával kapcsolatban természetesen nemcsak a történészek között keletkeznek „szívós életű előítéletek”, de máig előfordul, hogy olyan fogalmak szinonimájaként használják tévesen, mint „filozófiai relativizmus” vagy „szövegirodalom”, holott, mint Gyáni Lyotard nyomán leszögezi, a posztmodern elsősorban állapot, a tudás mai állapota, bár éppen természetéből következően nincs s nem is lehet kizárólagos definíciója. De azt is hozzá kell tenni, hogy megközelítésmódja, amint magának a fogalomnak a megalkotása is filozófiai eredetű, és ezt a szemléletet és tudást (sokszor nem is jelenkori, hanem régebbi korokból eredő elméletek felhasználásával) terjeszti ki a világra és az arról szóló beszédre. Ebből következik interdiszciplinaritása is, hiszen az irodalomtudomány, a művészettörténet vagy a pszichológia zárt terei között a bölcséleti invenció hozza létre az átjárást, s ennek nyomán kerülhet aztán sor az egyes területek saját munkamódszereinek egymást megtermékenyítő újragondolására és alkalmazására – s az ettől való ódzkodás az egyes tudományágaknak ma már nem válhat hasznára. Bölcséleti abban a tekintetben is, hogy a legalapvetőbb kérdéseket fogalmazza újra, legtöbbször igen radikális módon, amelyre jó példa – és itt visszatérek Gyáni Gábor gondolatmenetéhez – Foucault, akinek *A szavak és a dolgok* című könyve a történelem tudománya alatt is megrengette a talajt, hiszen a történetírás addig egzaktnak hitt tudományosságába vetett hitet kérdőjelezte meg. A múlt immár nem homogén és folytonos, hanem heterogén és diszkontinuus, mely minden kritikai ellenvetés ellenére (Castel) azzal szembesíti a történetest, hogy a történelem valóságát a róla szóló leírásnak kell megalkotnia. Alapállás az episztemológiai szkepszis, a nyelvi megelőzöttség tapasztalata. Gyáni elméleti pozíciójának kiindulópontja és sarkköve az úgynevezett újhistorizmus legnevezetesebb alakjának, Hayden White-nak a *Metahistory*-ja, mely a posztmodern filozófiák történettudományi leképződésének tekinthető, s amelyben a központi kérdés épp a történész munkájának gyökeres újraértelmezése. Eszerint a történész, amikor látszólag a tények alapján rekonstruálja és elbeszéli az általa vizsgált eseményeket, valójában ugyanúgy fikciót hoz létre, mint például a regényíró. Már az események közti választás sem objektív, és a történész saját intenciói szerint történik. Az elbeszélés megalkotásának logikáját nem a valóság vélt vagy valós folyamatai határozzák meg, hanem a nyelv retorikus természete és a narrativitás szabályai, amikor a szöveg szerzője a múlt eseményeit értelemmel látja el. Maga a történelem tehát nem egy létező valami, hanem gondolati konstrukció. Ezért a történeti narratíva igazságát sem a valóságos folyamatok igazolják vissza, hanem a narratív igazság, amely viszont gyakran teleologikussággal és evolucionizmussal lép kölcsönhatásba, s amely pozíciók kritikája és újraértelmezése az új történészi gyakorlat fontos feladata lehet. Gyáni a továbbiakban White koncepcióját veti össze és ütközteti hasonló elméleti felvetésekkel. Mivel a történelem hagyományosan ténytudományként határozza meg magát, felmerül a tény fogalmának vizsgálata: White szerint a szerző a valós eseményekből konstruál tényeket elbeszélése számára, míg Carl Becker véleménye az, hogy a történeti tény a valóság leírása során keletkezik, de van olyan is (Frank Ankersmit), aki szerint a történész munkája nélkülöz minden referencialitást. David Carr véleménye ellenben az, hogy a narratív struktúra nem valamely erőszakosan létrehozott és valóságtól elrugaszkodott képződmény, hanem kikerülhetetlen szükségszerűség, és tulajdonképpen létezésünk alapstruktúrája.

Gyáni ezután a fenti elméleti belátások történészi gyakorlatba integrálását kísérli meg konkrét elemzések példáján. Az elbeszélésmód tehát nemcsak magán hordozza a retorikusság jegyeit, de a nyelvhasználat egyet jelent a retorikával, hiszen minden beszédmódban ott rejlik valamilyen trópus, alakzat; gyakran épp a legnagyobb súllyal bíró

információban, vagy legalábbis jelentős mértékben bővítve a felszíni jelentést. Vagy Bahtyinnal szólva: „a kimondott szavakat mélyen átítatják a mögöttes és kimondatlan jelentések.” S hogy hogyan, azt a szerző két eklatáns példán mutatja be. Ezek egyike Romsics Ignác *Magyarország története a XX. században* című népszerű összefoglaló munkája, melyre gyakran hivatkoznak mint az elfogulatlanság és az objektivitás követelményeinek megfelelő történeti interpretáció példájára. Ennek azonban ellentmond a dualizmus korának társadalmáról szóló fejezet, ahol az úgynevezett kétosztatú (és újabban sokat bírált) modell látszik érvényesülni, amely arra vonatkozik, hogy a kor magyar társadalma tradicionális és modern csoportra vált szét, s az előbbi a dzsentrí, az utóbbit a zsidóság képviselte, sőt a két oldal társadalmi-gazdasági összebékíthetetlenségét is felhossa, ami lehetőséget nyújt Romsicsnak, hogy az asszimiláció nehézségeit hosszan sorolja anélkül, hogy szólna annak „sikeréről” (Gyáni teszi ezt a szót idézőjelbe). De a lényeg nem is ez: Gyáni mindezt azért emeli ki, hogy megvilágítsa Romsicsnak a Tanácsköztársaság Forradalmi Kormányzótanácsáról szóló sorait, ahol az annak szociológiai összetételét, vagyis a zsidóság felülreprezentáltságát emeli ki. Mégpedig látszólag magyarázat nélküli tényközléssel. Gyáni viszont felteszi a kérdést: miért nem fűz hozzá semmiféle értelmezést? Nos, azért – mutatja ki alapos elemzéssel, – mivel (legalábbis látszólag) magáénak vallja azt a Horthy-korszakból öröklött (s tegyük hozzá: az antiszemita közbeszéd állandó kellékei között szereplő) diskurzushagyományt, amely a Tanácsköztársaságot a nem eléggé asszimilált zsidóság műveként aposztrofálja. Romsics így nem lép ki ebből a hagyományból, ami arra utal, hogy maga is hasonló nézetet képvisel, melyet azonban nem lehetne nyíltan kimondva előadni, ezért szorítkozik csupán a tényközlésre. Végül utal Szegedy-Maszáék Mihálynak a könyvről írt bírálatára, ahol a szerző – bár más szempontok szerint – megjegyzi, hogy Romsics nyelvhasználatának módjai akaratlanul is elárulják annak rejtett értéktételezéseit. A másik példa Rainer M. János Nagy Imre-életrajza, amelyben a retorikai stratégiák egyik gyakorta használt eszközének, a hüpótüpozisznak a használatára mutat rá.

Ezzel szorosan összefügg a történész eszmei pozíciójának kérdésköre az eseménysor kapcsán: a nézőpont megválasztása és értelemképző szerepe, az elfogultság/elfogulatlanság lehetőségei, hiszen szinte „megbocsáthatatlan szakmai bűnnek számít a múlt egy bizonyos nézőpontjának a kiválasztása és túlzott favorizálása”. Úgy tűnik, a teljes elfogulatlanság lehetetlen, ezért Gyáni azt az álláspontot teszi magáévá, hogy a történész lehetőleg minél több nézőpontból láttassa a valóságot, kiegészítve és felülírva azt az úgynevezett fogalmi nézőponttal, amelyet éppen a történész (tudományos vagy annak szánt) pozíciója hoz létre, s egyben megadja a kellő időbeli és hermeneutikai perspektívát. A fentiek szolgálnak bevezetőül a tanulmány második részéhez, ahol a szerző a MAORT-ügy néven elhíresült szabotázsperéről szóló három különböző típusú szöveg összehasonlítását nyújtja. Ezek: a fővádlott Papp Simonnak, a vállalat egykori vezetőjének naplója és memoárja; a történetet szépirodalmilag feldolgozó Galgóczi Erzsébet *Vidravas* című regénye (ahol az egyik főszereplő Simon Pál nevével is alig rejtetten utal a per áldozatának nevére); valamint Srágli Lajosnak a vállalat (a mai MOL elődje) történetét feldolgozó kismonográfiaja.

Az új és a szerző által is követett elméletek bírálatának célpontja a politikatörténet és az államfejlődés primátusát valló történetírás. Gyáni Gábor társadalomtörténész, nem lehet hát véletlen, hogy az ő személyében találkozik össze a történetírás kanonikus tematizációinak kritikus a posztmodern elméletek apológétájával. A *Nemzet és történeti kánon* címen összefoglalt három másik tanulmány nemzetfogalom és történetírás sajátos viszonyát vizsgálja, hiszen a történettudomány klasszikus, 19. századi paradigmájának kialakulása és megszilárdulása egybeesett a nacionalizmusok megszilárdulásával, s így a *nemzetállam* került mindenhol a történetírások fókuszába. Gyáni mindennekelőtt azt vizsgálja, hogy a „nemzet” fogalmának idő- és térbelileg különböző értelmezései miként befolyá-

solták egyrészt a történetírást, másrészt a politikum szféráit, s e két utóbbi szimbiózisai milyen módon működtek. Kimutatja, hogy az államhoz kötött, illetve a nyelvi-etnikai nemzetfogalmat nem nevezhetjük egyértelműen nyugati, illetve keleti típusúnak, sokkal inkább időbeni egymásutánban különíthetők el egymástól. Ehhez elengedhetetlen a nemzetfogalom általában vett meghatározása: „A nemzeti identitás ugyanis nem valamely természeti adottságunk”, és a „nemzetnek ez a fogalma nem születhetett volna meg a nacionalizmus (...) aktív közreműködése nélkül, hiszen egyes-egyedül csak a nacionalizmus eszméje és gyakorlati politikája tud nemzeti identitást teremteni.” A nemzet tehát kizárólag szellemi entitás, amely különféle kulturális és politikai technikák, stratégiák útján válik létezővé. A nacionalizmusokból előlépő történetírás pedig megfelelő válogatás után narratívába foglalja a maga számára „használható múltat”. Természetesen a különféle nemzetfogalmak és azok értelmezései sokféleséget és állandó változást mutatnak, melyek nem utolsósorban összefüggenek az adott ország változó politikai-társadalmi viszonyaival. A szerző ezt a magyar történetírás nemzetfogalmainak alakulásfolyamataival szemlélteti: hogyan váltották egymást – nem egyszer komoly harcokat folytatva – az államhoz kötött, a szellemtörténeti, a népi, majd 1945 utáni népfrontos-függetlenségi és a marxista nemzetfogalmak.

Gyáni Gábor könyvében azonban nemcsak interpretálja, de sokszor nagyon is keményen bírálja a történetírást, mégpedig leginkább kortársait. Nemcsak mert java részük ahelyett, hogy felelne az egyre inkább megkerülhetetlenné váló posztmodern kihívásokra, heves elutasítással válaszol, vagy legalábbis úgy tesz, mintha nem venne tudomást ezekről a fejleményekről; de azért is, mert képtelenek szakítani a szakma tudományosan egyre kevésbé igazolható, de annál inkább kánonná betonozódott, nemegyszer nacionalista kényszereitől, s nem hajlandók kilépni az öröklött diskurzusból. Romics Ignác például a nemzeteszme historikumáról írt dolgozatában meg sem említi Szűcs Jenő nevét, akinek pedig nemzetfogalom-konceptiója igen jelentős, korát megelőző teljessémmé volt, és következtetései egybecsengenek az elfogadott nemzetközi konstruktivista szakmai állásponttal. Kristó Gyula pedig épp ezt az avult szemléletet óhajtja visszacsempészni, amikor a középkortól fogva szeretné kimutatni a nemzeti folytonosság meglétét, holott az kétségtelenül legújabbkori képződmény. És ez nincs is olyan messze a történelmi mítosz- és legendagyártástól, ahogy a néprajzi módszerekkel kutatott őstörténet-rekonstrukciókat sem választja el sok attól, hogy áltudománynak minősítessenek. A történész kötelessége tehát a több nézőpontot érvényesítő elfogulatlanságra törekvés, amely őt fölébe helyezi a kollektív és személyes emlékezetnek, s egyben tartózkodnia kell bármiféle moralizálástól. Erre példa az említett Nagy Imre-könyv esete, melynek egyes passzusai miatt a politikus lánya pert kezdeményezett, mert a szerző nem volt hajlandó művét kizárólag a kultuszépítés szolgálatába állítani, ugyanis abban, ráadásul egyértelműen cáfolva ugyan, de megemlíti azt a feltételezést, miszerint a forradalom vezéralakja részt vehetett a cári család meggyilkolásában. Végül Gyáni még szól arról, miként határozták meg a Kádár-korszak, illetve az 1989-es fordulat történelmi fogalmak szintjén megfogalmazódó értékelését a róla beszélők személyes sorsa és érdekei, ahogy ugyanez vonatkozik a Horthy-kor egymástól igencsak eltérő értékeléseire; hiszen a történelmi folyamatokról józanul és felelősen gondolkodónak egyformán el kell utasítania, hogy a rendszerváltás elsősorban a „szocialista fejlődés” és a Kádár-kori némenklatúra érdeme (Nyers Rezső), mint ahogy azt is, hogy a két világháború közti Magyarország a polgári demokrácia mintapéldája (Schmidt Mária).

Gyáni Gábor elméleti nyitottságával, szemléletmódjával és törekvéseivel messzemenően azonosulhatunk, ahogy társadalomtörténeti munkáját is nagyra értékeljük. Ugyanakkor úgy látom, ebben a könyvében nem sikerült maradéktalanul megvalósítania a kitűzött célokat. Feltehetően azért, mert Gyáni úttörő munkát végez, és ez nem tartozik a könnyű

feladatok közé a történettudományban sem. A felvetett témák, problémakörök jó része a történelem mint tudomány gyökeres ártértelezését és átfarmálását célozza, és ez a feladat ilyen terjedelemben nem is lehet más, csak afféle vitaindító, lábjegyzetek gyűjteménye, amelyet majd talán egy egész történészgenerációnak kell részleteiben kidolgozottan megvalósítania. Az egyes tanulmányok nem mindig kerekednek egységes egészzé, és – valószínűleg a szűkre szabott terjedelem miatt – nem mindig teljesítik be az ígéretek. A felhozott példák sokszor csak szórványosak: hiányzik a részletes kifejtés, amelyre olykor maga a szerző is utal. Ez néha már-már annyira zavaró, hogy az elemzett példák néhol csak utalás-szerűek (mint a MAORT-ról szóló írásban), ami már megkérdőjelezi a kifejtés-értelmezés meggyőző erejét. Gyáni a hüpotüpozisz alakzatát vizsgálva Rainer M. János Nagy Imre-élettrajzában egyetlen rövid idézetre szorítkozik, és inkább csak a történetírói módszerrel kapcsolatos eszmefuttatásait osztja meg velünk, a tárgyalt könyvről nem tudunk meg jóformán semmit, de a toposz alkalmazásának elemzése is elmarad. Az átfedéseket sem sikerült mindig kiküszöbölni; így a második rész első két tanulmánya esetében is sok a nagyon hasonló gondolatmenet. A különféle elméletek olykor leckefelmondásra emlékeztető ismertetése ellenben túl nagy terjedelmet kap, s nem mindig felel meg egyértelműen a felhozott példáknak. Olykor egyes elméletek bemutatásánál a szerző ingoványos talajra téved, például amikor a konnotáció és a jelentésbővülés témakörét tulajdonképpen az intertextualitással azonosítja; az analitikus filozófia csak helyel-közzel, a strukturalizmus pedig még annyira sem nevezhető posztmodern elméletnek. Feltűnő még a lábjegyzetek hiánya is, mert bár rengeteg utalás található más szerzőkre, s nem kevés az idézet is, hiába keressük az oldalszámok pontos megjelölését, s ezt a könyv végi bibliográfia sem tartalmazza. Végezetül: bár Gyáni a posztmodern nyitottság szószólójaként lép fel, néha ő sem kerülheti el azt a kettősséget, amely egyszerre számol nyitottság, bizonyos fajta relativizmus és fikcionalitás szükségességével, ugyanorka a történészi munka tudományos egzaktságát és módszerességét is szükségyszerűen igényli.

A *Posztmodern kánon* lapjain felvetett kérdések továbbgondolása természetesen az olvasó feladata, és meggyőződésem, hogy a történelem tudományának metodológiai és tágabb kontextusba illesztett „reformja” még gazdag lehetőségeket kínál. A posztmodern elméleteket a történészek nagy része tudományellenesnek tekintett relativizmusuk miatt utasítja el, ugyanakkor felmerül, hogy az ilyen relativizmus nem ad-e helyet például a holokuszt-tagadásnak. Ezt Gyáni itt nem érinti, ellenben egy korábbi interjújában („Hiányzik az erkölcsi magabiztosság...”, *ÉS*, 2002. szept. 6) amellezt érvelt, hogy az újhistoricizmus felfogása szerint ez a felvetés jogos, viszont a történészi gyakorlat az események valóságos megtörténtét nem kérdőjelezheti meg. A kötet elolvasása után a kapott válaszok további kérdéseket implikálnak: ki is voltaképp a történész? Nem csupán egy politológus vagy szociológus, aki társaitól abban különbözik, hogy vizsgálódásának tárgya nem a jelen, hanem a múlt? Más diszciplínáknak milyen mértékben lehet létjogosultságuk a história világában? Vagy van olyan önálló tartalma a történészi munkának, amely kizárólag a temporális differenciából következik? És ez mennyire igényel elméleti-filozófiai tapasztalatot, és mennyire a gyakorlatból leszűrt ismeretek függvénye? És egyáltalán: a történész számára hol húzható meg a határ múlt és jelen között? A történelem elmélete – magáévá téve tehát az utóbbi évtizedek gondolkodástörténetének fejleményeit – nálunk is új korszakába lépett.

KUKORELLY ENDRE

Élnek még ezek?

Vígvégjáték

Legyen elnéző!

(Csehov: Cseresznyés kert)

ZOLI / ZOLTÁN / OSZTÁLYOZÓ, (Olyan, aki ebben az osztályozásban szerepel) 16 körül: de 40 körüli rezonőr

LILI / VÁZA, (Olyan, aki az imént tör össze egy vázát) 14 körüli. Aranyos, ártatlan, gyerek

KÁROLY / BALZSAMOZOTT, Apa, 45 körüli. Jóképű, lassú, rendes

NYUSZI / SZÁMLÁLHATATLAN, Anya, 35 körül. Jópofa, gyors, csinos

MANÓ bácsi / CSÁSZÁR, (A Császár állata) Nagyapa, 70 körül. Ironikus, okos, rezignált

ILONA / TÁVOLI, (Olyan, aki távolról légynek tűnik) Nagyanya, 60 és 70 között. Egyszerű, békés, józan

LONCI / SZIRÉN, 40 körül, Nyuszi nővére. Hiú, okos, gonosz

PISTA / IDOMÍTOTT, 50 fölött, Lonci férje. Korlátolt, korlátolt, korlátolt

ANCSI / MALAC, 16 körüli, Lonci és Pista lánya. Csinos, beleváló, ártatlan

BIZSUKA / FESTETT, (Olyan, akit a legfinomabb teveszőr ecsettel festettek) Zoli keresztanyja, Károly nagynénje, annyi idős, mint Ilona, de letagadja. Bölcs, pontos, kemény

HIDAS ÁDÁM / KÓBORKUTYA, Szomszéd, 50 körül. Vicces, önironikus, nőmániás

HIDASNÉ / RÁZKÓDÓ, (Őrülden rázkódó) Lehasznált 40-es. Ideges, ideges, ideges

ZSUZSI / MESEBELI, 16 éves, Hidasék lánya. Csodás, ártatlan, felnőtt

JULCSA / MÁSFAJTA, 50 körüli, cselédlány. Zsémbes, öntudatos, szerelmes

I. felvonás

Lakásbelső. Két szoba, de tudható, hogy van harmadik is, sőt cselédszoba stb., régi pesti lakás. Polgári enteriőr, hosszú ebédlőasztal, székek, picit kopott stílbútorok, elegáns, mérsékelten elhanyagolt. Egy pianínó, ha a szereplők közül valaki tud zongorázni. A szublóton régi, nagy, zöld szemű világvevő rádió. A két szoba fallal (rubic, nem tartófal) elválasztva 1/5–4/5 arányban, a nagyobbik rész, a „nappali” erősen kivilágítva. A jobb oldali kisebb (háló, mindegy, ilyesmi) teljes sötétségben: valamiféle folyamatos mozgás-mocorgás-nyüzsi mégis érzékelhető. A kivilágított nappaliban folynak a dolgok, a hálószobába csak Manó bácsi meg Károly lép be olykor, úgymond karácsonyfát díszíteni. A nappaliban senki. A nézőtéri bal oldalon az előszobaajtó, háttérben, közel az elválasztófalhoz a harmadik szobába nyíló ajtó. Zoltán, egyedül, a falnak dőlve.

ZOLTÁN Úgy látszik, magamban beszélek. (Ellöki magát, pakolni kezd: odébb tol ezt-azt, helyet csinál. Nyugodt. Semmi túlzás) Magamban fogok beszélni, mint a hülyébbje, most már ez lesz, mi? Pakolgatok, és elmesélem magamnak. (Tényleg pakol) Pokol. (Kimegy az előszobába, behoz egy karácsonyfát, átviszi a lesötétített hálóba. Visszajön) Egyedül leszek karácsonykor, elég érdekes. Egyedül velük. (Máskéfé fény. Üres szoba, Nyuszi, kezében abrosz, a szoba közepén álló asztalhoz lép, amikor csörögni kezd a telefon. Odamegy, fölkapja)

NYUSZI Halló, tessék. (Vár. Közben bejön Ilona a tányérokkal. Kicsi fölcsumzott hangon) Halló, ki az? Ki vagy, beszélj már bele, szólalj meg! (Vár) Nincs itt. Tűnj el. (Leereszti a karját. Lóg a kagyló, lóg az abrosz, kicsúszik a kezéből) Tudja ezt a számot. (Inkább

készerűen rezignált, sőt mélázó, mint dühös) Valahonnan tudja a számunkat, akármikor idetelefonál, van hozzá képe.

ILONA (Látja – tudja is – mi a helyzet) Nyuszi, nem kell, kislányom, nyugodj meg!

NYUSZI Jó, jó, semmi vész. (Fölveszi, és széles ívben az asztal felé hajítja az abroszt – ha lecsúszik, nem baj –, viszeszateszi a kagylót. Nem nagyon ideges) Rendben van. Rohadt életbe!

KÁROLY (Az ajtóban áll, kezében kisbalta) Az Ádám volt, kicsim?

NYUSZI Ádám. (Nem arra figyel, amit mond) Milyen Ádám.

BIZSU (Jelentős lendülettel belép, el Károly mellett, poharakat hoz tálcán) Hova tegyem? Nincs abrosz. Hol az abrosz, Ilonám? (Észreveszi az abroszt, nagyjából rájön, hogy mi van, a beszélgetés alatt terít, diszkréten „nem” figyel)

KÁROLY Milyen, hogyhogy milyen, Nyuszkó, hát a szomszéd Hidas! (Érzi, hogy nem stimmel valami, de nem túl nyugtalan) Tegnap összefutottunk a liftben, azzal jött, hogy szenteste átnéznének, nem mondtam? Irtó ünnepélyesen adta elő, idétlen volt az egész. Nem ő telefonált?

ILONA De, Karcsi, ő telefonált, Hidas úr. Nem is tudtam különben, hogy a Hidast Ádámnak hívják. Vagy bárminek, azon kívül, hogy Hidas. Hidas az Hidas, nem?, Hidasék. Van a Zsuzsi, van Kis Zsuzsi és van a Hidas úr. Méghogy Ádám!

NYUSZI (Egykedvűen) Mi baj, Julcsa?

JULCSA (A küszöbön áll, Károly mellett, igyekszik legalább könyökkel hozzáérni) Semmi, csak csörgött a telefon, nagyságos asszony, és gondoltam, hogy... (Kis szünet. Dacosan) Gondoltam!

ILONA Rendben van, Julcsikám, hallottuk, hogy csörög, ne fontoskodjon állandóan, mindenki hallotta, senki sem süket!

JULCSA Hát... Dehogynem. Gondolom, én. (Orra alá) Süket, aki mongya.

KÁROLY Julcsa, kedves! (Megfordul, átmegy a másik – sötét – szobába)

JULCSA Jól van, na! Ahogy akarni teccenek! (Műsértődés) Betegyem akkor végre a bejglit, vagy mi legyen vele? Gondolom, valami már legyen végre! Azzal a bejglivel. (Senki se figyel rá. Belép Lonci, félretolja Julcsát, ő is lát-ért mindent)

LONCI Tudod, ki volt az? Ismered?

NYUSZI Persze, hogy ismerem! A szagát is.

LONCI Akkor meg ne törődj vele! Csöppet se foglalkozzál vele, húgocskám, de egy fikarcnyit se, mondtam ezerszer.

ILONA Hagyd már, Lonci, a jóisten áldjon meg!

NYUSZI Szóval ne foglalkozzak?! Ne foglalkozzak vele, csak úgy, jó, de akkor...

JULCSA Most mégis betegyem a sütőbe azt a nyamvadtt bejglit, vagy ne tegyem be?

BIZSU Ebből elég volt, gyerekeim! (Ki)

NYUSZI Te jó ég, tegye be, Julcsi, és hagyjon már békén. A sütőbe. Azt a nyamvadtt bejglit, és ne gondolkodjon folyvást. Idetelefonálgat, én meg ne foglalkozzak vele, de akkor áruld már el nekem, Lonci, hogy mivel foglalkozzak?!

LONCI Azzal ne! Nem jöhet... (Vár) semmi, csakis kétségbeesésből telefonál, ha nem lenne bajban, nem hívogatná. Ilyenkor! Meg semmikor, nem fogod föl? Nem nyer, hanem veszít, te nyersz. Persze, ha

kiborulsz, akkor veszítesz. Nem úgy, csak ha ügyet gyártasz belőle, akkor úgy.

ANCSI (Bejön, ő is félretolja Julcsát, aki még mindig ott ácsorog. Látja-tudja egyből, mi a helyzet, minden nő tudja, csak a férfiak nem tudnak semmit) Mi van, Nyuszkó?

ZOLTÁN Bejött egy kisebbfajta harcokcsi.

LONCI Menjél most ki, jó?, kislá nyom, csöppet sem neked való! Egyáltalán nem!

ANCSI Igen? Egyáltalán tizenhat múltam. És még hozzá jócskán elmúltam tizenhat, vili? (Lassan mondja, nem hisztis, inkább fölényesen blazírt az anyjával) Világos?, fel van fogva?, a mindössze ekkorka agyaddal?, szerintem ezek az ügyek jobban mennek nekem, mint neked! Csöppet. Hát szerinted? Szerintem szerinted is.

ZOLTÁN Most leinti a nagyanyja.

ILONA (Gyengéden) Ancsa!

NYUSZI Hagyjatok már, hagyjál békén, Ancsi, olyan vagy, mint egy úthenger.

ZOLTÁN Most meg beszél neki a Julcsi.

JULCSA Tisztára olyan, Ancsika, mint valami dömper!

ANCSI (Megpördül, mérges) Mi?!

JULCSA Jó van, na! (Kifarol)

PISTA (Manót előreengedve belép) A komcsik! A komcsik ilyenkor mivel foglalkozhatnak szerinted, Manó bátyám? Direkt nem is esznek? Csak-csak bekapnak azért valamit, nemde? Véleményed szerint mivel foglalkozhatnak a zsidók karácsonykor? (Ancsi sértődötten el, Ilona „ne-legyen-baj” tartással utána)

MANÓ (Nemigen foglalkozik Pistával. Megáll Zoltán előtt, de nem őt nézi, hanem lejjebb: egy kisfiút, Zolit. De

Nyuszinak beszél) Ennek itt vitamin kéne, hundert Prozent. Adtok ennek a kölyöknek vitaminféleséget? Eszel te répát? Nem hallod? Vagy... retek!

ZOLTÁN Retek, na azt nem szeretek!
MANÓ (*Kiszól*) Ilona, van itthon répa? (*Legyint, elfordul*)

ZOLTÁN Nem is tudom, ilyenkor válaszoltam-e valamit?

NYUSZI (*Az ajtófélfának dőlve rágyújt, nyugodt*) Ugyan, apuka, ne egzeciroztassa már azt a gyereket, eszik rendesen, kap mindenféle féleséget.

MANÓ Te meg mennyit cigizel! Karalábé is megfelel amúgy, bármi jó, ami recseg, és nem pohár. (*Zolinak*) Te nem cigizel? Nyuszi, nem cigarettázik ez a te fiad véletlenül?

NYUSZI Hogy cigarettázna véletlenül, mindjárt tizenhat éves!

MANÓ Ványadt. Nincs ez még tizenhat, nem létezik, maximum tizennégy. Tizenöt vagy, vagy tizennégy? Eigentlich hány éves is vagy te momentán?

NYUSZI Hagyja már, egész nyáron egy szál klottgatyában rohangál a telepen meg a kertben, mezítláb, mint a parasztgyerekek, teleeszi magát cseresznyével...

MANÓ És kijár a szélsőúti bokorba cigizni.

NYUSZI ...minden délután focizik, lebicikliznek a Dunához, csokira lesül, makkegészséges tökfej.

PISTA Hát töknek tök!

ZOLTÁN Ember, ugye, nem véletlenül cigizik, hanem egyenest készkarva. Direkt nekiállsz cigizni, és úgy cigizel.

MANÓ (*Leül egy fotelbe*) Ti is úgy csináltátok a Loncival, *véletlen'* elbújtatok a szeneskamrában, ott füstöltetek stikában. Állítólag, én ugyanis nem láttam, anyádtól tu-

dom. Kifigyelt az ablakból, átvartta hozzám a cselédlányt az irodába, hogy füstölög a szén, pedig nem a szén füstölgött, hanem ti füstöltetek.

LONCI Nem is voltam tíz se! Télen felöntötte a személyzet az Elektromos Művek tenispályáit, ott kocsolyáztunk (*Nem nosztalgíázik, inkább tárgyilagos, enyhe önróniával*), elbújtunk a raktárba cigizni. (*Zolinak*) Hol van már ilyen!

ZOLTÁN Mármint személyzet.

NYUSZI Nagyapád kartonszám kapott ajándék cigarettát, százas csomagokban, ilyen *ekkora* pléhdobozokban. Szfinx, Coronas, Coronitas, Dzsubek. Aztán ezekhez hozzá se nyúlt, mert csak Hercegovinát szívott. Igaz, apuka?

PISTA (*Loncinak, aki kelletlenül elfordul*) Tíz voltam ám én is, amikor rászoktam, édesem. Memphisz!

MANÓ Mondjuk, elég helyes kis cseléd volt, az is igaz, két ilyen csinos (*Mutatja a lány dudáit*) ízével, nagyjából ekkorákkal.

LONCI Kizárólag Finom-Hercegovina dohányt volt hajlandó szívni, maga sodorta, és úgy, mi meg dobozsám csórtuk a Coronitást.

MANÓ Ekkorák, ni! Nem nagy, nem kis. Nagynál kisebb, kislánál nagyobb, viszont formás. Guszta. Olyan odatolós volt az a hogyishíjják. Odatolta. Hogy hívták azt a lányt, nem emlékszel?

NYUSZI (*Enyhén indignált*) Legalább tizenöt cselédlányra emlékszem, apuka, állandóan cserélődtek. Mivel az anyu cserélgette őket.

LONCI Én speciel Damest szívtam, hosszú szopókával, igazi női cigarettá. Nőies volt. A prolik meg Leventét. Nikotex Levente, bűdös, mint az ülepke.

LILI (*Beviharzik*) Zörög valami! Hol az apu? Anya, ki telefonált?! Valami kaparászik, nem halljátok?, koto-rásznak az angyalok!

MANÓ Aha, tényleg! (*Úgy tesz, mint aki fülel, vagyis hát fülel, csak picit tesz úgy*) Alaposan munkálkodnak, a betyárját! (*Nyuszinak, halkan*) Munkálkodhatna az angyal valamivel halkabban is, nem gondolod?

NYUSZI Senki nem telefonált, kicsim!

PISTA (*Boldogan nézi Lilit*) Eszem a szívit!

ILONA Majd értesítjük azokat az angyalokat. Nézd meg, édes kis szívem, berakta-e a Julcsi a sütőbe a bejglit, jó? Gyere, nézzük meg! (*Ilona, kézenfogva Lilivel, ki*)

MANÓ (*Loncinak, aki unott arccal teríti az asztalt*) Volt olyan, hogy az egyik cseléd majdnem lelépett veled együtt a harmadikról szerelmi bánatában. Másfél éves korodban. Főlnyalábolt, le akart ugrani veled együtt, egy román baka miatt. A kommün után, mikor bejöttek az oláhok Pestre, és itt grasszáltak lefől, na, mindegy, és az az ostoba...

KÁROLY (*Be az előszoba felől*) Mi a nagy helyzet? Csodás bejgliillat jön be!

NYUSZI (*Fojtottan*) Akkor csukd be az ajtót!

MANÓ Nincs helyzet, a kislány, azt hiszem, kifigyelte az angyalokat. Működhetne ez az angyal csöndesebben egyébiránt! Már át is tette a lábát a korláton...

KÁROLY Csöndes egyébiránt, csak nyekereg a létra, az nem csöndes, mit csináljak?, nem tudok repdesni. Ki tette át a lábát?

MANÓ A cseléd. Majdnem leröpült a harmadikról a menyeddel, nagyjából fél évszázaddal ezelőtt. Tart-sam a létrát, te angyalszerűség?

NYUSZI Ne itt angyalozzatok nekem! KÁROLY Már majdnem kész vagyok, csak nincs elég gyertya. Nincs valahol még...

NYUSZI Nincs! Annyi van, amennyi van.

KÁROLY Jó, jó, ne idegeskedj. Mi a baj?

NYUSZI Semmi.

KÁROLY Van sonka? (*Indul vissza a másik szobába*)

LONCI Van, van. Elég szép. Persze nem az. Ami.

ZOLTÁN (*Gúnyosan*) De persze!

PISTA Nem az, ami, az ám!

LONCI (*A férjére mordul*) Ne legyél ilyen papagáj, Pityuli! Ostrom előtt a Püspök úrnál vásároltam a sonkát, olyan ma nincs.

ZOLTÁN Olyan ma semmi nincs, és semmi nem olyan. Most majd az jön, hogy rendes sonkát ma már nem kapsz, véletlenül sem.

PISTA Rendes sonka ma már egyáltalán nincs, még véletlenül se.

NYUSZI (*Nem figyel oda*) Semmit.

ZOLTÁN Sőt készakarva se. Most következik a reakció, szokásos karácsonyi, családi, csontreakciós nosztalgiazás.

BIZSUKA (*Újra be, új lendülettel*) Hogy mennek a dolgok? Lelki drámázás? Isteni hideg van kinn, gyerekeim! (*Összedörzsölgeti a kezét. Manóhoz*) Mi a helyzet, öregúr, hogy áll? Áll még uraságnak valahogy? Nem nőtt meg magának pár hét óta a hasa? A duplájára?

MANÓ Milyen sárga ma, Bizsu! Miért ilyen rikító-sárgás?, ez a divat? Olyan, mint Gyurrika volt, legszebb napjaiban. Nem olyan, mint Gyurika a legszebb...

BIZSUKA (*Inkább viccből mérges*) Miféle Gyurrika a legszebb napjaiban?

Nem vagyok sárga, nem rikítok, és ki az a Gyurika!

MANÓ De, de, bizony isten, sárga, nézze csak meg, tekintse meg a tükörben, ez nem sárga? Be van kegyed föstve? Gyurika, az a gyerekek papagája, de már megdőglött.

BIZSU Hú, de kövér, Manó!

MANÓ Pont ilyen sárga volt, és aztán el is patkolt az a szegény Gyurri. Megnézte magát tükörben? Behozta a hideget, Bizsu, piszok egy hideg van kint, a kutyafáját!

ILONA *(Bejön, hoz egy bonbonos doboz-kát, mutatja a férjének)* Megkóstoljuk Bizsuka pralinéját? Most hozta, kibontsam? Ilyen gyönyörű, látjátok?, vajon hol lehet manapság ilyesmit szerezni? Honnan szerezted, Bizsukám, honnan veszel te mindig ilyen finomságokat?

MANÓ Pfuj, én aztán nem kérek olyan izét! Praliné! Ki vagy pingálva? *(A feleségéhez)* Te, Ilona, szerinted ez a Bizsu nincs befestve?

ILONA *(Mérgesen)* Manó!

MANÓ Jó, jó. Hogy a fenébe állítanak elő nők ilyen rikítást? Tisztára indián, harci színekben pompázol, Bizsu. Mohikán... *(Hol tegeződnek, hol magázódnak)*

BIZSUKA Ki fog durranni, előbb vagy utóbb, a maga pocakja, Manó, ha így folytatja. Húzza be.

MANÓ Be van húzva!

BIZSUKA Húzd be, öregúr! Na, úgy! Most be van húzva?, ez maga szerint a behúzott állapot?

MANÓ *(Közel hajol hozzá, fintorog)* Hát ez meg itt rajtad miféle legutolsó mohikán-szag?

BIZSUKA Illat, nem szag! Különbség!

MANÓ Illat. Ez! Illatos a szentistván-telepi kiskert cseresznyevirágzásnál, tavaszi zsongáskor, április vége felé. De hol van most április,

és hol van a vég? Nem beszélve arról, hogy zsongás! Maga mint cseresznyefa!

BIZSUKA Bizony, drága Manóm, nyugodjon csak bele, ez illat! Amúgy meg, már rég meg akartam kérdezni, de mindig kimegy a fejemből, tulajdonképpen te mit látsz ott lenn? *(Manó hasa alá mutat)* Ábból? Persze mit látnál, ugye, mi-ből mit?

LONCI Emlékszik, apuka, milyen örületes sonkát lehetett kapni a Nikászinál...

PISTA Nikászinál, na ja...!

LONCI Pityu! Csitt!

MANÓ A Nagy és Eichnernél, gyerek. *(Bizsunak)* Látom, amit látok, nyugodj bele, el is csodálkoznál, Bizsu, mi mindent.

LONCI Vagy a Brauchnál.

MANÓ Amikor megvettük a kertet, tombolt a cseresznyevirágzás, az összes fa, végig az utca két oldalán, a vizesárkok partján. Zsibongott minden. Az egész kert csupa fehérség...

ILONA Húst *(közbevág, megnyomja)* a Brauchtól vettünk, édesem, Marci hentesnél, a Vámház körüti csarnokkal szemben. Csakis annál az egy Marcinál! Beljebb volt egy kis Fiumei, ott volt a legjobb kávé. Tea, szardínia, fűszer, ilyesmiket.

LONCI *(Nyuszihoz)* Meg a Püspök úr, emlékszel? Az nem volt komcsi amúgy?

NYUSZI *(Csak félig figyel oda)* Püspök volt.

ILONA Püspök úr fia kihordta a zsemlet meg a tejet, fél hétkor lepakolta az ajtó elé.

MANÓ Telket nem szabad tavasszal vásárolni, mert akkor túl szép. Állítólag. Szerintem kizárólag tavasszal érdemes! Akkor szerezz be

bármit, amikor a legszebb. Például a nőkkel is úgy van...

LONCI (*A nők kevésbé poétikusak*) Isteni szag volt a boltban! Szatócsbolt-szag a zsidónál, az összes fűszer egyszerre. Csokit a Stümmernél vettük a Gellért téren, az jobb, mint a Gerbaud. Most meg lemegyek a sarki közértbe...

ZOLTÁN Most jön az, hogy és nincs semmi.

BIZSU ... és nincs semmi.

ZOLI Parizer.

ILONA Parizer meg krinolin.

LONCI Szafaládé. Meg van még disznósajt is, undorító!

MANÓ Az aztán a finom dolog! Disznóság! Röf.

PITYU (*Lelkesen*) Röf-röf, az biztos!

LONCI Pityu, ne röfögjön!

PITYU (*Meg van félemlítve*) Nem röfögök, édesem!

LONCI Röfögött!

ZOLTÁN És a prolik, ez nem lesz kihagyva!

LONCI És eléd tolakodnak a prolik.

JULCSA (*Benyit, nem kopog*) Gondoltam má', szólok, hogy oda fog sülni minden! Vagy valami! Nekem aztán nyóc!

ILONA Rendben van Julcsikám, csavarja le, legyen olyan szíves!

LONCI Csavarja már le magát, Julcsa!

JULCSA Azér' gondoltam, hogy szólok. Én szóltam, odasül, akkor odasül. Elég piros már, lezárjam vagy ne?

ILONA Zárja. (*Julcsa sarkon fordul*)

LONCI Használhatatlan!

ILONA Gondolkodik!

BIZSU Mióta *gondolkodik* itt nektek ez a derék Julcsa? Ennyire intenzíven?

ZOLTÁN Most szól, hogy odaég, mikor már odaégett. Ez a cseléd-virtus.

ILONA Nem sokkal ostrom után beál-

lított azzal, hogy ő most fel van szabadulva, ettől fogva villamoskalauz, jogot *formál* a cselédszobára, azóta egyvégtében gondolkodik. De az nem jut eszébe, hogy egyszerű kétszer föl is moshatná a konyhát.

NYUSZI A gondolkodás amúgy a János hatása. Aki nagy filozófus.

MANÓ Jön János, a filozófus, befészkei magát a klozetba, ott szül tava-szig. Hihetetlen szagokat állít elő magából a mi Jánosunk.

BIZSU Ki az a János? Csak nem az is papagáj?

NYUSZI Bizsukám, ő a Julcsi gavalérja. Picit röstelli amúgy a Julcsi, főleg Károly előtt, de azért büszke mégis a Jánosára, merthogy, először is, egyáltalán van neki. Másodszor meg a filozófia.

ILONA És festőművész!

BIZSU Hogy mi?

MANÓ A János. Julcsa teliaggatta a szobáját a János műveivel, cicával játszó gombolyag, patakkal játszó szarvasok, neked biztos tetszene, Bizsuka. Meghökkenően termékeny a mester.

BIZSU Legyen elnézőbb! Lehet, hogy így, legvégül, még maga is tetszik nekem, drága Manó! (*Belekarol. A há-sára mutat*) Biztos nem vagy te mégiscsak beteg, Manó? Itt, erre felé?

MANÓ Nem én! Makkegészség!

BIZSU Helyes! Betegségre amúgy legjobb gyógyszer egy kis egészség, nemde?

PISTA Gondoljatok bele, festenek a prolik, tisztára ki van törve a komonizmus!

MANÓ És el is hiszi, hogy festő. Ugyanis tényleg fest, hát mi lenne az, amit ebből nem kéne elhinnie? Például miért nem fest a Lonci?

PISTA Tud festeni!

LONCI Pista!

PISTA Tudsz! Mindenki tudja, hogy tudsz. Zseni!

BIZSU Tudja, és nem teszi. Az nagyon nem ugyanaz. *(Manót gyöngéden maga után húzva kimennek)*

LONCI *(Rövid csend)* De, ugyanaz! Ugyanis én túl lusta vagyok. Túl-zottan lusta, ez az igazság!

PISTA Elég volt, kisszívem, ezt nem szeretem! Hallani!

LILI *(Belép Zsuzsival. Utánuk Ancsi)* Anyu, ájtott a Zsuzsika. *(Nyuszi nem figyel, szórakozottan int)*

LONCI *(Mániásan)* Túl lusta!

PISTA Hagyd abba, Loncikám, édesem!

LONCI Túl...

PISTA *(Gyöngéden belevág)* Hagyd abba, könyörgök!

LONCI *(Vészjóslóan)* Ne vágj a szavamba, jó?!

ILONA Elég volt! *(Váratlan határozottsággal)* Ez itt a szomszéd kislány, Zsuzsi! Pista, menj, segíts Károlynak, Lonci, a konyhába! Gyerekek, beszélgetsetek, mindjárt hozok pogácsát. *(A „felneettek” kimennek)*

ZSUZSI Húha, mennyi rokon, úristen! Atyám!

LILI *(Ártatlanul)* Szóljak a Zolinak, Zsuzsika?

ZOLTÁN Én meg persze nem vagyok ott. Nagyjából sehol se. Ahol kelle-ne, ott biztos nem!

ZSUZSI *(Zavarba jön, próbál gúnyolódni)* Miért szólnál a Zolinak, Lilike?

LILI Hát, azt hittem...

ZSUZSI Ne annyira higgyél, Lilcsi!

ANCSI *(Egyből felfogja)* Á, szóval a Zoli...!

LILI *(Ancsira bökö)* Ő az unokanéném, Ancsi.

ZSUZSI *(Mintha mi sem történt volna, határozottan)* Helló, Hidas Zsuzsi. Nem haltok ki ennyi öreg közt?

ANCSI És te?

ZSUZSI Máris simán kihaltam. Pasi meg egy szál se.

LILI Milyen pasi?!

ZSUZSI Hát olyan, ezeknél használhatóbbak! Ebben a ti kiterjedt rokonságotokban úgy apukád magassága, az pont megfelelő.

LILI De hülye vagy te, Zsuzsi!

ZSUZSI A faterod iszonyú jól néz ki!

LILI *(gúnyosan)* Iszonyú.

ANCSI Itt cirka ezek vannak, a papám meg *(Lilire mutat)* az ő papája, ennyit bírnak neked nyújtani. No, meg a Zolikát, ugye...!

ZSUZSI Oké. *(Eltereli a témát)* Ismeritek azt, hogy két...

LILI Hagyd abba, Zsuzsika, nem bírom a vicceidet, ne is fogj bele, jó?!

ZSUZSI *(Csak azért is, Lilinek. Mutatja az ujján)* Kettő. Ennyi. Két favágó megy az ösvényen, és egyszer csak az, amelyik...

LILI Nem ismerem, és nem is érdekel!

ZSUZSI ...hátral megy, leveszi a vállá...

LILI Mondtam, hogy nem érdekel, hagyd abba!

ZSUZSI ...ról a szekercéjét, és belevágja az előtte menő hátába? Ismered?

LILI Nem érdekel, mondtam már!

ZSUZSI És akkor az, akinek a hátából áll kifele a szekerce, megfordul, és azt mondja...

LILI Süki vagy?!, nem érdekel. Hányszor kell még... *(Befogja a fülét)*

ZSUZSI ...hogy ez most komoly volt vagy tréfa?, erre a másik, hogy komoly. Mit csinálsz?

LILI Befogom a fülem.

ZSUZSI Mire a csóka, így áll ki belőle az izé, szekerce, hogy az mingyá' más, mer' tréfának kissé erős lett volna. Vége. Ha annyira nem érdekel, akkor miért mosolyogsz?

LILI Mert nem volt szexuális.

ANCSI (*Izgatottan*) Tudsz szexuálisakat?!

ZSUZSI Édesem, ötvenet, csak nem pisisek előtt. Van az pölö, hogy körbeállja a hét törpe a Hófehérkét.

LILI Tisztára hülyék vagytok!

ZSUZSI Mondd még egyszer, hogy tisztára! Mondd azt, hogy tiszta! Tisztít vagy ilyesmit. Tiszt!

LILI Tisztá...

ZSUZSI Te pösze vagy!

LILI Mi? Na jó, sziasztok! (*Kivonul*)

ZSUZSI (*Utánozza*) Sziasztok. Pösze, hallod?

ANCSI Na és?

ZSUZSI És akkor a Kuka azt mondja a Hófehérkének, hogy te Hófehérke, most fölteszek én neked egy talá-lóskérdés, és addig dugunk, amíg ki nem találod.

ANCSI Ezeket honnan veszed?

ZSUZSI Érdekel, vagy nem érdekel?

ANCSI Dehogynem érdekel, csak hal-kabban érdekel.

ZSUZSI Na, szóval, mi az, hogy fá...

ANCSI Mondom, hogy halkabban!

ZSUZSI (*Hangosan suttog*) ...kon él, hosszú a farka és mogyorót zabál. Hófehérke nem tudja. Egy hét múlva törpék kiterülve, Kuka, mi-közben dugja a Hófehérkét: mond-jad már, te kurva, hogy mókus! Jó, mi?

ANCSI Állat! Szsszsz! (*Mintha nem egé-szen értené*) Mondjad már, te kurva, hogy mókus!

ZSUZSI Legjobb benne, hogy Kuka. A Kuka meg a Hófehérke, nem?

ANCSI De! Értem hát! Szerinted ki ta-lál ki ilyesmit?

ZSUZSI Mit tudom én! Népmese. Szájhagyomány. Vagy valami agy-tröszt, nemzetközi zsidó összees-küvés. Láttál már *olyan* újságokat?

ANCSI Milyen... zsidó? Milyen olyan?

ZSUZSI Pucér nők férfiakkal, érdekel?

Kapott az én kis kéjmániás fater-kám párat Amerikából, áthozzam?

LILI (*Hallgatózott, most visszajön*) Ab-bahagyátok végre?

ANCSI Ne izgulj, Lilcsi! Megmutatta neked a papád?

ZSUZSI Dehogy mutatta! Igaz, hogy nem is dugták el.

ANCSI A Kardos apjának is van egy rahedli.

ZSUZSI Az meg ki!

LILI Az Ancsi barátnője.

ZSUZSI Zsidók?

LILI (*Ezt véggépp nem érti*) Tessék?!

ZSUZSI Kardosnak hívják, és tartanak otthon pornóújságot, tuti zsidók.

ANCSI (*Értetlen képpel*) Miért?

ZSUZSI Mit miért?!

ANCSI Hogy izé, zsidók, meg egyál-talán!

ZSUZSI Jó, ez hosszú. Ti nem zsidóz-tok otthon?

ANCSI Mi van? Nem. Vagyis de. Mit tudom én!

LILI Szokták mondani az anyuék, hogy...

ZOLTÁN Nem kell annyit fecsegni.

ZSUZSI No, hát addig vannak zsidók, amíg zsidóznak. Én speciel addig vagyok zsidó, amíg te zsidózol.

LILI Én aztán nem zsidózok!

ZSUZSI Dehogynem! Na, mindegy. Neked fogalmad nincs arról, hogy mit csinálsz! Na és mi van azzal a Kardossal?

ANCSI Szenvedünk, vele csak szen-vedni lehet. Leülünk egymás mellé szenvedni, sajnáljuk egymást, ez a szenvedés. Hogy ő olyan kövér. Olyan, hogy nagyon.

LILI Nem is annyira kövér!

ANCSI Ha *így* (*mutatja*) ül, akkor egy-általán nem kövér.

LILI Azért eléggé buci.

ANCSI Folyton azzal jön, hogy mit

pártolod te azt a csibész szemetet!
Mit pártolom, értitek?
LILI Nem értem.
ZSUZSI Persze, hogy értem! Milyen szemetet?
ANCSI Ki van bukva a Karesztől.
ZSUZSI Az meg kicsoda?
LILI Karesz az Ancsi pasija.
ZSUZSI Gondoltam!
ANCSI Mit és pártolom. Nem pártolom!
LILI Hanem?
ANCSI Rohangál ilyenkor fel-alá a Kardos barátném, ütemesen döntgeti a parkettát, odavágja a sarkát, így rezegnek a poharak. *(Rezeg)* És hörög. *(Hörög)* El tudnám vágni a Kareszodnak a nyakát egy borotvával, meg ilyesmi. Puff, durr, jól odavágja a talpát. Én meg visszatartom a levegőt.
ZSUZSI Nyugi! Tuti zsidó!
ANCSI Mondom neki, hogy ne máskáljon már annyit, de úgy mondom, hogy ne hallja meg. Közben meg fáj itt. *(A hasára mutat)*
ZSUZSI Ez a különbség. Köztetek. Köztünk.
LILI Fáj a micsodád?
ANCSI Mert tegnap csináltam száz lebegőülést, te kis marha! Hogy ne sírjak.
ZSUZSI Kicsit azért veszélyes vagy te is, Ancsi bébi! Nem vagytok ti is zsidók?
ANCSI Hülye vagy?! A Mikulásbulin táncoltunk a Karcsimmal a többiek előtt, és csúszott a parketta, és beletenyelereltem egy tál csokoládés sütibe, pont ráadásul a Kardos általi ischlerbe. És hazafelé pedig... csók. *(Zsuzsi meghökken. Lili csücsöríti a száját, utánozza a csókolózást)*
Aztán lelécelt. Délután feküdtem az ágyon, és, sajnos, nyöszörögtem. Belenyomtam a karomat a

számba, tiszta nyál lett a párna.
Csorgott a szememből a micsoda.
LILI *(Meg van sértődve, úgy tesz, mintha pasziánszozna, csapkodja a kártyalapokat)* Micsoda?
ANCSI Azért gyűlölöm, mert... Nem az elesettségéért.
LILI *(Pillanat alatt kibékül)* Szegénykém!
ZSUZSI Be vagy te tökre csavarodva, anyukám!
ANCSI Van náluk egy óriási hintaszék. Nem szabad beleülni. Beültünk a hintaszékbe.
ZSUZSI *(Ámulva figyel)* És?!
ANCSI Folyt a Karesz orra. Tele volt a lakás kék szegfűvel. Olyan erős hányingerem lett, alig tudtam visszatartani. Nem is tudtam visszatartani. Két napig nem ettem semmit. Hazamentem, és bepréseltem magam a szekrény mögé.
ZSUZSI Szekrény mögé! Ez nem komplett.
ANCSI Ha találkozom vele véletlenül, nem tudom, mit mondjak neki. Valami baromságot.
ZSUZSI Kinövéd, nyugi!
ANCSI Nem tudok neki mit mondani. Állok előtte, gyűrögetem a sálat a kezemben, és ilyen hülyén nézek. Fázik a fejem.
BIZSU *(Benyit)* Mi az, lányok, mit viháncoltok?
ZSUZSI *(Agresszíven, de halkan)* Mi van?
LILI Egyáltalán nem viháncolunk, Bizsu néni!
KÁROLY *(Be Nyuszi előtt, visszaszól neki)* Vagy pedig a Wiener Sängerknaben. Megkeresem Bécsset, jó? *(A rádióhoz lép, bekapcsolja. Megszólal a csöngő, Zsuzsi kiszalad)*
NYUSZI Hagyd most...
LONCI Csöngettek! *(Belép Pistával. Riadt)* Csöngettek, nem? Vártok valakit?!

ZOLTÁN Mindenki itt van, én miért nem? Aludtam? Meghaltam? Eleve nem is élek?

NYUSZI *(Eszébe jut. Fojtottan)* Csak a szomszédokat. A szomszéd Hidasék, és nem kell megjegyzéseket tenni, jól van, drágám?, világos?, nulla megjegyzés vagy pofavágás, ők nem mi vagyunk, érthető, ugye? *(Indul az ajtó felé. Megáll)*

LONCI Jó van, Nyuszkó, ne magyarázd el! Elmagyarázza, szent ég!

ANCSI Nekem magyarázod?

NYUSZI Mi nem ők vagyunk! *(Némi harsányság)* Gyertek, gyertek! *(Hidasék be)* Jaj, de örülök! *(Inkább örül, mint nem)*

HIDASNÉ *(Szörnyen ideges, alig tudja visszafogni)* Nem akarunk ám zavarni... Nem ám... Jó estét... bocsánat, hogy így...

PISTA *(Az orra elé, gúnyosan)* Ám!

KÁROLY *(Őszintén)* Dehogy zavarok, Ádám!

HIDASNÉ Csak boldog ünnepeket akartunk, tudod...

KÁROLY Zsuzsika, hú, de csinos vagy!

ZSUZSI *(Látszik rajta, hogy ez bejön neki, nem zavarja, hogy a másik két lány viháncol ezen)* Köszönöm! *(Lilivel és Ancsival elvannak, pakolnak az asztalra, nem foglalkoznak az öregekkel)*

HIDASNÉ *(Ideges, szinte reszket)* Nem zavarunk? Nyuszi, mi csak tényleg egy pillanatra! *(Fönnhagyja a hangot)*

NYUSZI Ugyan, édesem, ismerkedjtek össze, a nővérem családja. Ők pedig a szomszédaink, Hidasék. *(Pista és Hidas összekezelnek, Lonci és Hidasné is.)*

HIDASNÉ *(Kivárja a kezezés végét, a pillanatra beállt kínos csendben, túl hangosan, hogy mindenki összerendezzen)* Ugrottunk be! Épp csak átjöt-

tünk, már megyünk is, itt se vagyunk, Nyuszikám, csakis a gyerekek. *(Lassan halkul)*

ZSUZSI *(Flegmán)* Anya, ne sipitozzál, légy oly szív!

HIDASNÉ *(A lányára néz, vár. Újra teljes hangerővel)* Akarta! Hogy benézzünk, tudod, a Lilike miatt, mert hozott neki valamit. *(Idáig halkul. A lánya kezébe nyom egy apró csomagot. Megint ordítva)* Szemfésztéket. *(Vár)* Meg száj. *(Csönd)* El akart köszönni.

HIDAS *(Kivárja a felesége hisztijét. Pistához fordul, de a többinek szól)* Szóval, mi nem ünneplünk *(Károlyhoz)*, gondolhatod, Karcsi. Mivel, hát tudod, mi, cakli-pakli, komcsik vagyunk. Tudjátok. Meg bibsik, ugyebár, ahogy mondani szokás. Halmazottan előnyös helyzet.

BIZSU *(Bekukkant)* Hozok pezsgőspoharakat. *(Ilonával és Julcsával hozzák tálcán, csilingelnek. Julcsa a háttérben marad)*

KÁROLY Jó, Ádám, ne marhaskodj! Isten élteszen, amúgy is ma van a név...

ZOLTÁN Olyan sincs.

HIDAS No igen, azt se ünnepeljük, nyugi, apafej. Semmi kereszt. Csupa csillag.

LONCI Valamit csak ünnepelnek azért, kedves Ádám, nem?

HIDAS Hevesen, drága asszonyom. De ezt most hagyjuk, hoztam ezt az üveg pezsgőt, ezzel bármit lehet ünnepelni, mindenki arra gondol, amire akar, én speciel inkább semmire. Mert amire a legszívesebben gondólnék, azt úgyse mondanám meg. Nem volna illendő.

HIDASNÉ Hanuka!

KÁROLY Kérem azt az üveget. *(Szakszerűen kinyitja, körbetölti, a felnőttek koccintanak)*

LILI (*Háttérben Ancsival és Zsuzsival, a szemfestékekkel foglalkoznak*) Az meg mi? Ezek miről beszélnek?

ANCSI Nyilván zsidóznak. Szerintem. Ez volna akkor a zsidózás.

ZSUZSI Majdnem. Az apám most éppen zsidózik, csak az a kis különbség, hogy neki szabad.

LILI Miért? Vagyis...

ZSUZSI Mit tudom én! Te is nyugodtan magyarozhatsz, hülye magyarok, kerekfejű magyarkák, és akkor nincs semmi. Hülye paraszt. És mi van?, semmi!

LILI Miért, mikor van *valami*?

ZSUZSI Azt így nem tudom. Mit tudom én!

ZOLTÁN Szinte mindent tud szinte mindenről. Szinte semmit, ami az életére vonatkozik.

HIDAS (*Az öreg hölgyekhez*) Úgy csilingelnek azokkal a poharakkal, hölgyeim, mint az angyalkák. Akkor hát mégiscsak vannak angyalok! A lányok, a lányok, a lányok angyalok.

HIDASNÉ Te marhafajta!

ILONA Hagyd, drágám, olyan aranyos a férjed!

BIZSU (*Tetszik neki is*) Irtó jópofa!

LILI (*Zsuzsihoz*) Az apu úgy bírja kitölteni a pezsgőt, hogy pont huszonegy csöpp maradjon az üvegben. Ezzel szoktam bosszantani, hogy ilyesmiket csináltak annó dacumál mint fiatal katonatisztek, unalmukban, a Magyar Királyban. Ez meg akkor *urazás*?

LONCI (*Hidas kicsit izgatja, ez valahogy diszkréten látszik is rajta*) És az meg mi a csoda, a hanuka?

PISTA (*Maga elé*) Mi lenne, tüsszögnek!

HIDAS Rendes komcsi ilyenekkel nem foglalkozik, drága asszonyom, én pedig egy szép, nagyda-

rab, rendes, bűdös bolsi vagyok, nem igaz, Károly?

KÁROLY De, igaz, te egy rendes bűdös bolsi darab vagy, Ádám, ahogy mondani méltóztatod.

NYUSZI Ne izéljetez már, Károly!

HIDAS Nincs izélve, drága Nyuszika, én igazán egy rendes...

NYUSZI Jó, jó, igazán mindenki tudja, hogy maga milyen igazán rendes...

HIDAS Bibsi.

NYUSZI Pacák. Pedig kommunista, mert ilyen is akad, hogy egyet mondjak, itt van mindjárt maga.

PISTA Na, igen. (*Leül, indignáltan elfordul*)

LONCI Aztán annyi, ezzel körülbelül vége, be is van fejezve, meglehetősen rövidke sort képez, kedves Ádám. Nem tudja, vagy nem mondja?

NYUSZI Mit nem tud? Hagyd már, Lonci!

LONCI Azt a hanukát vagy mi.

PISTA (*Maga elé*) Kivágom innen ezt a pojját!

NYUSZI Hagyd békén, Loncikám, a Hidas urat!

HIDAS Persze, hogy tudom, Loncika. Egy szép nap majd beülünk a Zserbóba konyakozni, és akkor mesélek.

LONCI Ilyeneket nekem ne mondjon, főleg az uram előtt!

HIDAS Kizárólag az ura mögött mondom majd, jó?

LONCI Nem jó, csöppet se!

HIDAS Dehogynem, meglátja! (*Közepeken diszkréten*) Fog picit csodálkozni! Úgy látom, irtó édesen el bír csodálkozni, ha meglepik, és én imádok lepni.

LONCI Nem sok köze van hozzá! Hogy én min csodálkozom. És min nem csodálkozom, mondhatni, semmi köze, úgyhogy...

HIDAS Hát, csókolom a kezét, ez eleinte így van, előbb még semmi, csak később valami. Aztán sok, sőt túl sok, és...

LONCI És kampec, befejezni, jó?

HIDAS Kész rengeteg!

HIDASNÉ Fejezd már be, te masina!

Ez meglát egy nőt, és bekapcsol, ne haragudj rá, ne vedd komolyan, drágám, ő se veszi sehogy. Csak nem bír leállni, ilyenkor se lát, se hall.

NYUSZI (*Igyekszik oldani*) Se hús, se hal, na, ehhez mit szól, Ádám?

HIDAS A legnagyobb bóknak veszem. Keresztény úriasszonyoktól. Amúgy meg látok primán, és hallok, sőt szag...

HIDASNÉ Pocok!, pofa be. És nyomás, megyünk! Indulás! Zsuzsi!

HIDAS Igenis! (*A neje fenekére paskol. Megtorpan az ajtóban*) Kisztihand, hölgyeim!

ZSUZSI (*Picit lemarad. Nyuszihoz lép. Kétségbeesett*) Zolika?

ZOLI (*Épp belép*) Jó estét. Szia, Zsuzsi! (*Állnak Zsuzsival, szemben egymással, egész közel. Mindenki őket nézi. Hidasné odalép, Zsuzsit a karjánál fogva húzza el. Kimennek. Pár másodperc csönd*)

MANÓ (*A másik szobában kis fémkolomppal csönget. Károly kinyitja belülről a szárnyas ajtókat, teljes fény, szép lassan-gyorsan mindenki átvonul a karácsonyfához*)

II. felvonás

Megy a Mennyből az angyal. Rövid rész, pár taktus teljes hangerővel, megszakad, néhány versszak múlva újabb pár taktus, így végig. Zene alatt minden mozgás megáll. A szereplők őrangyalai (J. L. Borges esszéjében, A John Wilkins-féle

analitikus nyelvben felsorolt „állatfajták”) előadják-parodizálják-kommentálják az I. felvonás szövegeit, előjátsszák a III. felvonást.

MENNYBŐL AZ ANGYAL

SZÁMLÁLHATATLAN Halló!

OSZTÁLYOZÓ Miért oly elhaló?

SZÁMLÁLHATATLAN Egy nő telefonálgat!

LEJÖTT HOZZÁTOK

SZIRÉN Na jól van, semmi vész!

OSZTÁLYOZÓ 'Számlálhatatlan állat vesz a darabba' rész'...

BALZSAMOZOTT t. Engem kerestek?
SZÁMLÁLHATATLAN Nem! Téged!
Nem téged!

OSZTÁLYOZÓ Itt mindenkit őrangyalok rendeznek. Mondjuk, hogy vigyáznak.
Ok, okozás, örömök és bajok, előidéznek, elodáznak.

BALZSAMOZOTT No, látom, megint valami baj van.

Ebben a süket és néma zajban úgy vannak a dolgok bekötve, hogy eleve nem tehetsz mást, mint félreérted.

Kábé így érsz örökre véget.

SZÁMLÁLHATATLAN Nem fontos mindig ilyen frappánsan megfelelned,
mint akit egyenest onnan, a Mennyből terelnek,
mintha egy igyekvő írná a szemforgatókönyvet. Szavad sem hiszem!
Ez mind
semmi! Semmi, de semmi!

TÁVOLI Menjünk, édesem, enni.

PÁSZTOROK, PÁSZTOROK

SZIRÉN Nicht vor dem Kind!
MALAC Megóvnak, mint a vegyszer!
 Én, ugye, mint naposreték,
 halálra védenek!
SZIRÉN Úgy cirka százezerszer
 megmondtam, hogy ne a gyerek
 előtt!
MALAC Ezek semmit sem értenek!
 Te Jóság' Ég!, te Cucilista Rend-
 szer!,
 pedig már *ilyen* nagy voltam épp
 az előbb!
MÁSFAJTA Csak má' Mennyenek,
 még még meleg!

HOGY BETLEHEMBE

FESTETT Manó, hát te alaposan meg-
 híztál!
CSÁSZÁR Te meg minden parfümbe'
 bíztál.
FESTETT Te vén kevély!
CSÁSZÁR De van kedély,
 s az nem csekélység,
 van benne mélység.
FESTETT Mindenevő!
 Kedvenced a mindenevés!
CSÁSZÁR Mindened nő,
 és az se kevés!
TÁVOLI Édes jó Istenem,
 még ti is marakodtok itt nekem!
MÁSFAJTA Marakszanak neki.
 Én meg csak itten
 hijába járkálok be-ki!
 Mi az Isten...
TÁVOLI Julcsi, kérem, ezt hagyja abba,
 nem látja?, bejött a Lili!
VÁZA Itt vannak már
 az angyalok, de jó, ugye, nagy?

SIETVE-MENVE

CSÁSZÁR Mi reakció sok vagyunk,
 Bizsukám, ilyen egyszerű.
FESTETT Deklasszált uraság, csontre-
 akció.

IDOMÍTOTT Tőlem a kokenizmus el-
 vett mindent, úgy körül'belű'.
FESTETT Majd befulladás minden
 ilyesmi
 probléma, ha kezdődik a bejglizés.
 Az a megnyugtatóan kevés
 úgyszólván' semmi,
 no, nem igaz?
CSÁSZÁR Egyáltalán, bármi beleha-
 nyatlik az evésbe.
FESTETT Hallgassunk egy kis Bécset!
 Utazz
 rövidhullámon Bécsbe!
MÁSFAJTA Én mindenesetre villa-
 moskalauz vagyok,
 már eleve mintha kalauznak szü-
 lettem
 volna! Jánosom meg villamosve-
 zető.
 Csak Jánosom, ha valaki, a János
 áll felettem!
 Nincs kicsik, nincs nagyok,
 nincs szolga, úr, nincs pince, nincs
 tető,
 csak vezető
 és utasok...
CSÁSZÁR Egy stabil vezetés.
MÁSFAJTA ...de sok,
 mint a fűszáll,
 peronnál föl-le száll,
 ahelyett, hogy nyugton maradvá
 a seggét vakarná, vagy gyalog ha-
 ladna.
 A kis faszom!
 Nem is érti,
 hogy a törvényt vérig sérti,
 ha ráhagyom.
 Elkérem én bárki jegyét,
 csak a dolgozó egyék!
MALAC Figyu, ez filozofál, ha jól ve-
 szem
 ki! Eldobom az eszem!
MÁSFAJTA Mind mintha valamit rá-
 adásul akarnak!
 Elgondolásaik vannak a sok
 ökörnekek,

holott el lett minden különbség
véggéppen türölve,
nincs annyi osztály, mint amennyi,
nincs isten se a Mennybe,
Menny kiürülve!
Be lett már bizonyítva,
megallapítva,
nem én fogom felmosni se a
konyhát,
igaz, már nem is mongyák.
Noha piszkos
lesz, az biztos.

FESTETT Ki az a János?

CSÁSZÁR Festőművész és filozóf'!

IDOMÍTOTT Vagy mi a lóf'!

TÁVOLI A Julcsi barátja.

SZIRÉN Van neki amúgy egy...
szaga.

IDOMÍTOTT Villamosvezető-lóden-
kabátja.

MÁSFAJTA Jobb sokkal most, mint
valaha!

Az, hogy *urak*, már rég le van cse-
rélve,
engem senki nem állít félre!

CSÁSZÁR Én ismerek egész csomó
prolit.

Az másfajta dolog.

SZIRÉN Egy dolgozó, más dolgozat,
másféle szag tölti be a hetvenhatos
trolit,
fölszáll három tróger, s nekifog pá-
rolog-
ni, nincs az a huzat,
ami azt onnét, zsupsz, kivinné.

BALZSAMOZOTT Látod, ki fintorog,
ki nem. Az ember nem is hinné,
micsoda frankó
úr-orral bír szaglászni ennyi ra-
gyabunkó...

CSÁSZÁR ...kifestett vén banyák...

TÁVOLI ...dagadt öregurak,
és ki az, aki az egészen egész jól
mulat.

LÁSSÁTOK, LÁSSÁTOK

MESEBELI Úristen, mennyi ember!
Mind rokon?

MALAC Bizonyos fokon...

VÁZA Nem mind!

MALAC ...kizárnak bizo-
nyos körülmények.

MESEBELI Na mos' maj' mingyá'
begyön az apám,
és az a lényeg,
hogy nem bírja ki, hogy ne zsi-
dózna,
ne mutogatná a saját orrát,
meg a fülét, azt az orrvitorlát!
Vagy esetleg egy nőnek nekifog.
Egyből föláll nála a pózna,
imádja, ha fürtökben csüggnék a
faszán,
s minden picra a fülébe nyafog.

KÓBORKUTYA Nagyjából ezek, Ká-
rolyom, mi voltunk.

Bizonyos részünk. Más részek ad-
digra már
egy csinos KZ-ben alaposan ha-
lottak
lettek.

Itt van valahol köztünk a határ.

MESEBELI Na, témánál vagyunk, a
francba!

VÁZA Most mindjárt beszáll a Pityu
bá' is,

MALAC ...és egyből elszáll a kanyarba'!
Nekem elég buta apám van.

MESEBELI Látom, olyan magyarba-
juszos.

IDOMÍTOTT Nagy ám most a baj a
hazában!

MALAC Na, tessék!

OSZTÁLYOZÓ Mindjárt lepattogzik
a festék.

BALZSAMOZOTT Minket meg,
Ádám...

KÓBORKUTYA Tudom, kitelepítettek.
Mintha folyton kvittelni akarna
pro s kontra az összes isten-barma.
IDOMÍTOTT Az egyszer biztos, ha-
tártalan határok,

sőt egészségügyi árok!
 Nem csak zsidó munkaszolgálat
 volt, én is munkaszolgáltam!
 A keret olyan, mint az állat.
 KÓBORKUTYA De hát nem a Magyar
 Állam
 végül is a keret?
 CSÁSZÁR Mindig csak az a kérdés
 marad, hogy *ki mi*,
 nem igaz, te Pityumuki?!
 Hogy mi a keret, s ki keretlegény,
 ki kinek ad teret,
 ki meddig van bekeretezve.
 FESTETT Manó, ne legyél oly ke-
 mény!
 CSÁSZÁR Lassú buták és lusta
 okosak,
 nagyjából nem ezek vagyunk mi,
 vagy legalábbis én?
 Ugyanaz a tasak.
 OSZTÁLYOZÓ Ugyanegy gyűjte-
 mény.
 IDOMÍTOTT Kezdem má' piszkosul
 unni!

FESTETT Nem is biztos, hogy ugyan-
 az, csupán hasonlít,
 mint Loncira a nyafogása.

KÓBORKUTYA Tény, hogy a
 naccsaszony jó kis fogáska.

IDOMÍTOTT Én nem engedem bánta-
 ni a Loncit!

SZIRÉN De, ugyanaz. Ez itt *(Pistára
 bök)* túl lassú, én
 meg túl lusta vagyok,
 ez az ok!

ISTENNEK FIA

Túlzottan lusta,
 túl lusta vagyok,
 lusta túlzottan is,
 és túlzottan hamis.
 Én egyből felhagyok.
 MALAC Elég volt, jó?, anyu! *(Befogott
 füllel, stilizáltan sikoltoz, két túlzot-
 tan lusta közt)*

SZIRÉN Túl lusta, lusta, lusta, lusta!
 IDOMÍTOTT Na elég lesz, egyetle-
 nem!

SZIRÉN Túlzottan lusta, tú...
 IDOMÍTOTT Elég volt, hagyd már
 abba!

SZIRÉN Túlzottan lu... *(Megáll)*
 IDOMÍTOTT *(Késve)* Elég!

SZIRÉN *(A szavába vág, prózára vált)*
 Már a tegnapi próbán is meg-
 mondtam, te szerencsétlen, hogy
 ennél sokkal gyorsabban szóljál
 bele. Gyorsabban szólj közbe, vi-
 lágos?

IDOMÍTOTT Jó, jó, drágám. Elég volt!

SZIRÉN Várjál, még nem is kezdtem
 bele. Jaj! Hihetetlen! Egy szót se
 szóltam, te barom! Na most, de fi-
 gyeljél! Szóval. Túlzottan lusta.

IDOMÍTOTT Elég volt.

SZIRÉN Késő, előbb kellett volna,
 nem bírsz figyelni, te nyamvadt
 ökor! Nem bír figyelni. Túlzottan
 lusta, túl, igen.

AKI SZÜLETETT

TÁVOLI De mihez, édesem?

SZIRÉN Ahhoz, hogy más legyek.

FESTETT Annyira nem tudsz lusta
 lenni, hogy
 ugyanaz legyél, mit valaki más.

MALAC Ez olyan, mintha minden
 folyton ásítozna!

MÁSFAJTA Ahelyett, hogy do'gozna!

MALAC Olyan, mint egy ásítás.

SZIRÉN De, de!

FESTETT De nem!

TÁVOLI Megfájdult a fejem!

JÁSZOLBAN, JÁSZOLBAN

SZIRÉN Szerintetek helyes dolog a bi-
 gámia?

RÁZKÓDÓ Bigámia?

IDOMÍTOTT A' meg mi a...

OSZTÁLYOZÓ Hát ezek annyi fajta,
ahány ház, annyi angyalok,
és mind a maga öre.
Fölszáll az égbe, bedöng a talajba.
VÁZA Én nem is tudtam,
hogy már őrangyalka vagyok!
Még el se múltam.
FESTETT Mi meg, Manó, majd nyug-
díjba megyünk jövőre.

Ő LESZEN NÉKTEK

KÓBORKUTYA Mutassak kiskegyed-
nek egy bűvészfogást?
SZIRÉN Maga csak nekem ne muto-
gasson!
KÓBORKUTYA Vagy valami mást?
Mert, asszonyom, én por vagyok...
SZIRÉN Megengedem, hogy elpo-
rozzon!
KÓBORKUTYA ...és homu és isa.
RÁZKÓDÓ De a világ mázlista!
KÓBORKUTYA Most már szép lassan
állj le, bébi,
ne légy ilyen kibaszott régi!
SZIRÉN A legjobb, azt hiszem, ha
mindent ráhagyok
magára.
KÓBORKUTYA Higgye el, megéri!
RÁZKÓDÓ Megér' az ára'!
IDOMÍTOTT Én ettől itten igen ide-
genkedek!
SZIRÉN Nem vagyok amúgy elrontó-
ja semminek!
RÁZKÓDÓ Te, figyelj, szétrúgom a
tököd!
Megtépem ezt a nőt,
és behisztizek, ha tovább lököd
a sódert a gojok előtt!
KÓBORKUTYA Látják, ilyenekből vá-
logathatok!
Legjobb egyébként hisztis nőt kefélni.
RÁZKÓDÓ Én nem tudom, miből va-
gyok.
Merő tapasztalat és idegeskedés.
Asszem, nem tudok élni.

MESEBELI De azt nagyon nem!
RÁZKÓDÓ Ez így
túl kevés.
Nem ok a meghaláshoz.
KÓBORKUTYA És nem ok
maradni. Én csak elmenni tudok,
még mielőtt... Még mindenek előtt.

ÜDVÖZITŐTÖK

RÁZKÓDÓ Még mázli az, hogy már
lément
az életből ennyi meg ennyi.
FESTETT Nézz csak bele, és tedd rá a
fedőt.
IDOMÍTOTT Hát, annyi szent,
nem könnyű lenni!
Jó' van, csak azt nem értem, hogy
miért
kell *minden* a zsidónak?!

KÓBORKUTYA Ez állandóan derivál!
MESEBELI Ja, ja, na ja. Na ja, na ja, na
jaj!
IDOMÍTOTT Csak mert mindent job-
ban csinál
másoknál, és még jobban, mint
tavaly?

VALÓBAN, VALÓBAN

KÓBORKUTYA Holott azért az a *min-
den*, mert én csinálom jobban.
Ez volna pont bennünk a baj,
mind az isten tudja hány millió ha-
lottban,
ennyi mindent sokkal jobban tudó,
kétség'b'esett,
végtére csak *bárhonnan* elmenni
tudó eset.

IDOMÍTOTT Ezek megszálltak en-
gem, én lemaradok,
ez voln' az ok!
CSÁSZÁR Ó, jaj, te Pista!
Ritkán szólsz, mint a puska.
IDOMÍTOTT Jól van ez kitalálva,
belépnek, és beléjük lép a párt,

nem lehet túl vidám.

Pont az, amire mind annyira várt.

KÓBORKUTYA Van azért keserű mosoly.

Elhagyom a hazám,
mielőtt bármi ilyesmit találtam volna,
és elmegyek a...

MESEBELI Nem!

KÓBORKUTYA ...pokolba!

RÁZKÓDÓ Már össze van pakolva.

AZ ANGYALI SEREGEK

KÓBORKUTYA És rögtön az a kérdés
merül fel, hogy miért csinálom,
hogy kitaláltam-e, van-e ez, vagy
csak álom.

Fölkelsz, bemész mondjuk a hiva-
talba,
elintézed a nem tudod, mit,
bekajolsz egy szalámis kiflit,
aztán bele az emberfalba.

IDOMÍTOTT Majd mingyá' megha-
tódok!

Találjam meg a módot!

KÓBORKUTYA Azt hiszem,
muszáj lesz rúgni. Itt be kell rúgni,
na!

Ez ilyen trolibusz.

Súlyosan rábasz',
aki nem.

RÁZKÓDÓ De egyszerű vagy,
szívem!

Milyen egyszerű vagy! Mi van, te
egyszerű?!

KÓBORKUTYA Ilyen üzem.

Erő kell és derű.

IDOMÍTOTT Ahhoz képest, hogy
minden össze van
a komcsiktól kuszálva,
élnek mind boldogan
vagy valahogy.
Mint hal a vázba'!

VÍGAN

RÁZKÓDÓ Be vagy te, fiacskám, pi-
ázva!

BALZSAMOZOTT Nagyjából azért mi
primán megvoltunk, nem?, öreg,
egymással. Akár maradhatnál is.

KÓBORKUTYA Én nem leszek példa
már semmire és senkinek.

Ez egy kanális,
vedd észre, buta goj!

BALZSAMOZOTT Te fokhagy-
maszagú zsedó!

KÓBORKUTYA Kerekfejű taplómagyar.
MESEBELI De jó!

Ezek aztán szeretik egymást,
egyik leprás a másik leprást!

IDOMÍTOTT Általában nekem ezek-
ről eccerűen rossz a véleményem.

FESTETT Nekem fanyar.

MALAC Legyen kis esemény,
legyen olyan, hogy ki szabadul
meg kitől,
kié melyik butor...

KÓBORKUTYA ...és kié a huzat. Le-
gyen huzat.

Valami kőkemény
brutalitás
a történésben.

SZIRÉN Más kiutat!

Legyen valami más,
csak ne... ne ez
a folyvást kattogó lemez.

IDOMÍTOTT Mondjuk, hagyják el
nagyjából mind a hazát!

Kiút!

MESEBELI Oké, én szeretek egy édes
kis hülye magyar fiút,
és simán elhagyom.

TÁVOLI Én ezt egyáltalán nem értem.

FESTETT Én értem nagyon!

MALAC Én szörnyen félreértem.

ÍGY ÉNEKELNEK

KÓBORKUTYA A szerelemhez, édes
kicsim, szinte semmi nem kell.

Vacsora, sör, némi zsiger,

távolság, fájdalom, szépséges ko-
menista rendszer,
és kell még az is, hogy ki kinek, ki
kivel.

Szagok. Szaglószer.

MESEBELI Ez azért

már mégiscsak elég sok.

KÓBORKUTYA És ne hagyj ki a vért.

Szív, szívatás,

százféle ok

és sok hatás.

SZIRÉNÉN Én, engemet, nekem, velem!

IDOMÍTOTT Ezt nem baj, hogy nem
értem!

SZÁMLÁLHATATLAN Sötét.

KÓBORKUTYA Verem.

VÁZA Ne hagyjatok így. Jöjjetek el
értem!

DICSŐSÉG ISTENNEK

SZÁMLÁLHATATLAN Én nem hi-
szek már semmi másban.

Még csak nem is az elmúlásban.

Eddig szerettem, innentől sirok.

Meg van határozva testileg.

Ez már sírás.

Nem mindent-kibírás.

BALZSAMOZOTT Van például a fájdalom.

KÓBORKUTYA Van az, hogy a spiné
tisztá ideg.

Vagy szereti a szálámit.

Szeretnek úgyszólván bármit.

BALZSAMOZOTT Én meg akármit
elhiszek. Ez nem csupán
stratégia, inkább csak lustaság,
vagy alig bonyolultabb.

KÓBORKUTYA Apám!,
most akkor a feleségemet is le-
nyúltad?

IDOMÍTOTT Én lemaradok. Már le is
maradtam.

Na jó!

Szeretek lemaradni,
oszt' annyi!

CSÁSZÁR Mennyi frusztráció

fér el egy ilyen kis magyar alakban!

TÁVOLI Levele és virága,

tüskés ága van minden bokornak.

CSÁSZÁR Igen, igen. Végül meg
majd összekotornak.

BALZSAMOZOTT Megadom, mint-
egy, a sanszot
mindannak, ami van.

KÓBORKUTYA Van szerinted példá-
ul olyan, hogy traban'?

Van első titkár? Létezik munkás-
állam?

Van bármi? Isten? Én?

Van kőbányai sör? Há' lezuhan,
baszd meg, az állam!

Leszakad a herém!

MESEBELI Nagy a forgás. Forog
minden. Forog velem,
kifordul, hogy csak egyet mond-
jak, a belem.

SZÁMLÁLHATATLAN Szörnyen ne-
vetséges tényérnyirok,
gyomorfal-remegés.

RÁZKÓDÓ Na, remegni, azt remekül
birok!

KÓBORUTYA Kábé ennyi is az egész,
félelem, féltés, fél szeg, fél...

SZÁMLÁLHATATLAN ...re-
keféles.

Kifordul belőlem a bélés.

OSZTÁLYOZÓ A semmi ágán ül szívi...

MESEBELI ...és csendesén kacag,
mert elállt a szava.

BALZSAMOZOTT Sajnos, ez az egész
elég vacak.

MESEBELI Az apám. Ez meg az
anyám. Elhagyjuk a hazám.

Ők megpróbáltak élni,

de csak túlélni bírnak.

Nem éri

meg, mégis csinálják.

Annyi a súlya csak,
mint a vécépapírnak.

RÁZKÓDÓ Pont három perced van
meg, lányom, indulásig.

BALZSAMOZOTT Én úgy csinálom,
hogy mindig a másik
menjen el. Szinte nem is mozgok.
Van bennem az... valami bennem
elintézi a dolgokat.
Egyszerre azért nem sokat,
és nem hibátlan rendben.

FESTETT Mert jobban bírod. Mélyeb-
ben bírod.

Olvass irod...

BALZSAMOZOTT ...Tudom, olvas-
sak több Aranyt.

FESTETT És kevesebb bizsut! Ezeknek itt
már szinte könnyebb,
annyi sok mindent kivett, sőt kivitt
belőlük pár ezer
év, de valahogy meghagyta a
könyvet.

Sohasem annyi egy zsidó, amennyit
kibír. Sokat amúgy, és nem túl
könnyűt,

csak nem tartja be az arányt.

Adnak neki, ezt megtanulta

közülük a legostobább,

igazi tökfey is. És így tovább.

Ez lesz a múltja.

MÁSFAJTA Ezek összevissza be-
szélnek,
de tényleg!

BALZSAMOZOTT Valaha minden
jobb lesz egyszer,
kiegyszerűsödik a múlt,
mindent fehérre szív az idő-
vegyszer.

MÁSFAJTA Az urak túl homályosak.
Szerintem fordítva csinálják,
és nyüzsögnek, mint a legyek.

IDOMÍTOTT Na én megyek.

FESTETT Egyáltalán: bejött?

CSÁSZÁR Kimegy maga mögött!

MÁSFAJTA Én is megyek, aszt' elmosok.

IDOMÍTOTT Így, hátulról visszafele,
alattomosan, mint a májrak.

Ne törődjön, Julcsi, vele!

MÁSFAJTA Most odasüssem a pogácsát?
Odaégessem nekijek a bejglit?

Vagy, mondjuk, mondjak bármi
furcsát?

MALAC Te, ez selypít!

Még jó má', hogy nem raccsol,
csak furtonfurt karattyol.

VÁZA Ancsa, hagyd békén, légszi-
ves, a Julcsát,
szegényt!

MALAC Olvassál, bébi, lányregényt!

MESEBELI Szerintetek léteznek is,
vagy vannak csak ezek?

Vagy egyszerűen ilyen, ez az élet?

Jobbak a rosszak, rosszabbak a jók?

MALAC Miért, te vagy?

MESEBELI Mért, nem úgy véled?

VÁZA Én még majd csak leszek.

OSZTÁLYOZÓ Ezek a figurák már
nem mozgathatók.

Egymáshoz vannak kötve.

Semmit se vár,

az se vár semmit tőle,

jobb nekik, ha semmiben se ma-
radnak.

(A) Semmi (a) határ.

Ilyen furcsás lesz az egésztől

rögtön a bőre

ennek az alaknak.

VÁZA Kicsit izomból elnyílik a szája.

OSZTÁLYOZÓ Mivelhogy kiül rajta a
halál. Na.

VÁZA Minimum az, hogy csúnyák,
mint a legcsúnyább múzsák.

Nem valami szépek.

MESEBELI Egy rakás lárva.

MALAC Nyilván. Vedd pöle ezt
a faszt.

Ez itt a papám.

MESEBELI Vegyed lazán!

OSZTÁLYOZÓ Mivel sajnos ezeket
én irom, ez sincs kizárva.

BÉKESSÉG

BALZSAMOZOTT Szerinted, Bizsu,
nekem mindig vicceset
kellene mondanom?

FESTETT Neked
egyáltalán nem is kéne beszélned!
De egy szót se.
OSZTÁLYOZÓ Megszámlálh'tatlan
Állat fintorog.
FESTETT Ne volna minden ilyen ócska,
ilyen reménytelenbe zárt,
ilyen zavart!
SZÁMLÁLHATATLAN Mindegy,
Károly, hogy mit beszélsz, nem
gondolod?
BALZSAMOZOTT Nem gondolom.
Csak ez lett ideírva
erre a papírra.
Minden mintegy elő van írva, és
elő van játszva. Ez a büntetés.
FESTETT Az emlékezetből akármi
előhúzható. Csak ki kell előbb találni.
Vagy valahonnan. Zsupsz, kirántod
a testedből. Hónad alól, a szív
felől, és viszed, mint a zsákot.
Mintha valaki hív-
na.

TÁVOLI Most éppen az van,
hogy minden elég jó, és semmi sem.
Ez is szerep,
Igen Igen játszik, és Nem, és Nem
Hiszem,
mintha
egy sz. Egy sz. Egy színdarabban.
Dolgoznak.
Más szereplőt nem ismerek,
ez a minta.
Második felvonásvég,
süt, havaz,
ragyog
az
ég,
recseg-ropog.
Egészen jól vagyok.

FÖLDÖN

SZÁMLÁLHATATLAN Egyszerre
igen sok hamis hangot lehet
leütni. Én csak nem hiszek neked!

BALZSAMOZOTT És igazat.
SZÁMLÁLHATATLAN Vigyázz ma-
gad'!
BALZSAMOZOTT De hát *olyan én*
nem vagyok,
akinek hinni vagy nem hinni volna
bármilyen ok.
SZÁMLÁLHATATLAN Ez mind kis
túlzással a lassú fájdalom-
hoz tartozik nagyon.
BALZSAMOZOTT Mint mind a
lom,
mind, ami szemétre kerül,
és szárad legfelül,
míg ráhajigálnak megannyi mást,
új elmúlást,
leszivárog hozzá a víz rohadni,
nem-megmaradni,
szétoszlik majd. De nem olyan po-
csék, és nincs közel.
Más ilyen szép szétoszlottakhoz el,
a többihez.

AZ EMBEREKNEK

OSZTÁLYOZÓ Miért, nem?
Csak kérdem inkább, mivel én sem
értem.
Ez itt most nem vigasztalás,
ahhoz sem szoktam érteni. Inkább
valami más-
hoz.
A törésmentes házhozszállításhoz.

III. felvonás

ZSUZSI (*Be, kezében csomag, Julcsa a
nyomában. Kérve parancsol, elkesere-
dett*) Julcsa kérem, szóljon, legyen
szíves, a Zolikának! (*Julcsa tétovázik,
Bizsu átjön a másik szobából, látja, mi a
helyzet, visszafordul, „intézkedik”*)
BIZSU (*A két szoba közti ajtóból*) Zolika,
mintha téged keresne a szomszéd
kislány.

ZOLI (*Belép, ijedt*) Baj van?!

ZSUZSI Baj!

ZOLI Elmész? Elutazol. Elutazol?!

ZSUZSI Honnan tudod?!

ZOLI Nem tudom. Sehonnan se tudom, csak úgy mondtam. Nem tudom, miért.

ZSUZSI Mindegy, na, szóval, idefigyelj, Zoli, mi elmegyünk. Érted?, lelécel az egész pereputtyom, benne én, fogd föl, szevasz! Ha elmondod bárkinek, akkor konyec, börtön, mit tudom én, mi, az apám valami fejes, nem ússza meg. Mert elege van. Régóta elege van.

ZOLI Mindenkinek elege van. Miből van elege?

ZSUZSI Mindenből, a magyarokból, a komcsikból, saját magából. Mindegy, megyünk, és kész, engem nem kérdeznek, vagyis kérdeztek, csak az igazán nem számít.

ZOLI Akkor meg mi számít igazán?

ZSUZSI Túl kicsi vagy te még! És túl hülye ahhoz, hogy felfogj bármit. Most látsz utoljára, na. Szóval. Nesze! (*Átadja a csomagot*)

ZOLI Ez meg mi?

ZSUZSI Szeretlek! Te számítász igazán. Mondtam már ilyesmit?! Nem mondtam, csak hogy tudd egyből a választ, ne kelljen a fejedet törni. És ne gyere azzal, hogy nem hiszed, meg majd találkozunk, meg hogy te is szeretsz engem, menj a picsába!

ZOLI De...

ZSUZSI Oké, semmi de, le van minden szarva, te is. Főleg te, épp most csinálom, ha nem vennéd észre.

ZOLI Mit?

ZSUZSI A leszarást.

ZOLI (*Kezében a csomaggal*) Mi ez?

ZSUZSI Ez, kisfiam, egy csomó mez-telen nőcis újság. Pucér nőket fényképeznek, ahogy kúrják őket, tet-

szeni fog neked, az biztos. Karácsonyi ajándék.

ZOLI Micsoda?!

ZSUZSI Az, hogy te is ezt fogod csinálni. Velem is ezt fogják csinálni. De nem te, érted?, mert itthagylak. Ma éjjel indulunk. (*Kirántja Zoli kezéből a magazinokat, kinyitja az egyiket, Zoli orra alá tolja*) Na, ezt nézd meg! Mi van, nem érdekel az ajándékom?! A Jézuska hozta!

ZOLI Zsuzsi, ne csináld!

ZSUZSI (*Földre ejti a csomagot*) Nem ma éjjel megyünk, hanem most rögtön, egy perc múlva, itt vár a kocsí, lenn, a ház előtt. Az előbb szóltak.

ZOLI Az ne...

ZSUZSI Én még szűz vagyok! És úgy döntöttem, hogy veled fogom először csinálni, ezt találtam ki, te kis hülye, na, ebből nem lesz semmi.

ZOLI Zsuzsi!

ZSUZSI Az égvilágon. Mert téged szeretlek. Átvisznek a határon, velük megyek, van is kedvem hozzá, mert itt nagyon undorító minden. Elég volt ebből. Az izéből. Komonizmusból.

ZOLI A miből?

ZSUZSI (*Legyint*) Ha látlak, akkor jó. Akkor is rossz! Ha látlak, akkor rossz! Nagy tökfej vagy, nem értesz semmit.

ILONA (*Belép*) Édes Zsuzsikám...

ZSUZSI Tessék most kimenni!

ILONA Mi történt, Zsuzsika?! (*Nem érti, és mégis*) Jó, jó, megyek, jól van. Nem kértek egy kis...

ZSUZSI Tessék kimenni, Ilona néni! (*Ilona kiiskol*) Szóljál már rájuk, baszd meg! Szólj néha rájuk nyugodtan, így, ilyen egyszerű, nem kell betojni, menjenek ki innen, tűnjenek el, érted? Gyere ide!

ZOLI (*Rémült*) Miért mész velük?

ZSUZSI Nem vagy komplett?, ők a szüleim! Mit csináljak itt egyedül? Nem hallottad?, gyere ide! *(Zsuzsi az odalépő Zolit megcsókolja, aki meg-
lepetésében a rádióra tenyerel, és be-
kapcsolja. Aztán kikapcsolja. Újabb
középhosszú csók)* Undorító, nem?

ZOLI *(Teljesen kész)* De. Nem, dehogy!

ZSUZSI Mások nyála, undorító. *(Csó-
kolóznak)* Pfuj. Te még nem csóko-
lóztál, mi?

ZOLI Nem.

ZSUZSI Kis hülye vagy. *(Csók)* Én...
(újabb csók) ...se csókolóztam, mert
azt határoztam el, hogy veled fo-
gok csókolózni. Egyszer majd, jö-
vünk föl a liften, és te meg akarsz
csókolni, de egyáltalán nem akar-
tál megcsókolni.

ZOLI De, dehogynem...

ZSUZSI Én meg jól tökön rúglak.

ZOLI Meg akartalak, csak...

ZSUZSI Mit csak.

ZOLI Csókolni. De az volt, hogy...

ZSUZSI Be voltál ijedve.

ZOLI Be.

ZSUZSI *(Eltolja magától)* Most akkor
figyeljél ide, de baromira figyelj,
Zolika, én elmegyek! Az anyuék
alig akartak átengedni hozzátok,
nem is engedtek át, van mindössze
egy perced. Egy perc sincs! Arra,
hogy valamit legalább felfogj a csi-
ga agyaddal.

ZOLI Értem. Csak...

ZSUZSI Csak hidd is el! *(Csöngetnek)*
No, hát ez az anyám!

ZOLI *(Szorítja)* Ne menj sehova!

ZSUZSI Nem jövök vissza. *(Csók)* Jó
dolog a nyál, nem?

ZOLI Jó. *(Csók)*

ZSUZSI Majd írok.

ZOLI Írj, és...

ZSUZSI Nem írok, hanem iszony se-
besen el foglak felejtetni! Ezt az
egész nyáltengert!

ZOLI *(Maga elé)* Nem!

ZSUZSI Már félig el is felejtettelek tel-
jesen, kiscicám. Ki a franc vagy te?!

HIDASNÉ *(Az ajtóban áll, a férjével.
Hisztérikusan)* Zsuzsi! Megmond-
tam! Hogy!

ZSUZSI Jól van, elég volt már, ne hisz-
tizzél, anya, állj le szépen!

HIDAS *(Belép, betolja a nejét, picit ráz rajta.
Az amúgy is rázkódni látszik)* Hagyd
abba, bébi, mert a seggedre verek!

HIDASNÉ Megmondtam neki!

HIDAS Ide figyelj, Zlotyika, sürgősen
verd ki a fejedből, amit hallottál!
Azt nem mondom, hogy verd ki a
fejedből a lányom, megy majd ne-
ked anélkül is a kiverés, hogy
mondani kéne. Kivered magadtól.

ZSUZSI *(Vészjóslóan)* Apa, fogd be a
pofád!

HIDAS Oké, kiesik magától. Tehát. Jól
figyeljél ide, kisfiam: nézd meg őt,
fogj föl belőle, amit tudsz, és fe-
lejtsd el!?

ZOLI Igen. Értem. Nem!

ZSUZSI *(Az apjához)* Nem hülye! Csak
azért, mert...

HIDAS Nem azt mondtam, hogy hü-
lye. *(Észreveszi a csomagot a földön,
fölkapja, a hóna alá vágja)* Te viszont
nagyon hülye vagy, lányom!

ZSUZSI Mert csak egy kis goj, attól
még nem hülye!

KÁROLY *(Áll az ajtóban. Egyből belát
mindent. Hidas észreveszi)* Nem lesz
semmi vész, ne félj, Ádám, nyu-
godjatok meg!

HIDASNÉ Nyugodjunk meg, mi?!
(Reszket) Ugye? Nyugodjunk meg!
Nyugodjunk meg!

HIDAS Aha. Na jó, kérlek, figyelj, Ká-
roly, mi most elmegyünk, úgyis
tudsz mindent. Azonnal. Pár perc
múlva. Csak el akartam búcsú-
zni... az előbb. Azért jöttünk át.
Nem kellett volna.

HIDASNÉ ...átjönni! Mondtam neked! Én megmondtam neked, Ádám! Megmondtam a lányodnak! Hiába mondtam a lányodnak! KÁROLY Igen, gondoltam. Vagyis nem gondoltam, mégis... Jól tettétek.

HIDAS Mindegy. Ötvenhatban kellett volna elhúzni, persze. Nektek is, nektek mindenképp. És nekünk is, de aztán nem úgy alakult, mert mégis, mit tudom én, pont mi menjünk el, a komcsik? Miután végre sikeresen levertük rajtatok a gaz ellenforradalmat? Levertük a fasisztákat?, olyasmi velejéig rothadt, konzervatív-reakciós elemeket, mint te? Mocskos az egész!

NYUSZI *(Közben bejött, Lili utána)* Én mindenesetre, mint *elem*, fix, hogy mentem volna, Ádám, ebben az egyben biztos lehet. *(Belekarol Károlyba)* Ő viszont nem akart. Már elő volt készítve minden, be voltunk pakolva, tudja, nem?

HIDAS Tudom. Vagyis gondolom. Vagyis tudom.

NYUSZI Mert hogy mit kezdjen ő ott. Odakinn. Egy *volt* katona. Várt lent a teherautó a Rózsa utca sarkán, még mindig érzem a benzinszagot. Pőfögött szép kékesen. Valami kis szín az életünkben.

KÁROLY *(Nem különösebb megghatottsággal)* Maradtunk, ez marad nekünk, semmi vész. Elég sok minden marad. Nem is kell ennyi.

ZSUZSI És most már akkor mindenki tud a másikról mindent, ki lehet menni a szobából. *(A szüleihez)* Menjetek haza! Pár perc. Mindjárt jövök én is, nyugi.

HIDASNÉ Zsuzsi, de...

HIDAS *(Felfogja. Lefogja a nejét)* Jjo. Na jó, akkor hát, kezét csókolom, Nyuszika. *(Kezet nyújt Károlynak)*

KÁROLY Sajnálom. Igazán.

HIDAS Elhiszem. Károly, minden, úgy látszik, fordítva van bekötve, neked semmi keresnivalód itt, én meg lelécelek.

KÁROLY Semmit se keresgélek, hidd el!

ZSUZSI Marad, akinek nincs keresnivalója, lelép, aki jól keres. Plusz én, akinek semmi köze az egészhez! *(Ancsi közben be, ezt már hallja)*

HIDASNÉ Majd lesz! Nyugi bele, gyerek, több, mint nekem!

HIDAS Indulás van, azonnal indulnunk kell, Zsuzsa!

ZSUZSI Rendben, papa, három perc.

HIDAS Öt perc! *(A nejéhez, aki dermedten áll, szinte látni, hogy remeg)* Gyere, szívi! *(El, Hidasné utána. A „fel-nőttek” kimennek)*

ZSUZSI *(Kicsit vár, hátha egyedül hagyják Zolival)* Viszlát, lányok! Majd még találkozunk, szerintem. Ezer év múlva, *ilyen* öregem. Lóg majd mindened, jön ki belőled az öregszag, öregebb leszel, mint most az anyád. Meg a tiéd. Meg az enyém. Múfogam lesz, szőkére festem a hajam és fölvarratom a mellem. Nagyon helyes. *(Ancsihoz)* Te is fölvarratod a melled.

LILI Én aztán...

ZSUZSI *(Lilihez)* Te nem. Neked két gyereked lesz, neked egy, nekem egy se. Tudjátok, mi az, hogy középkorú, évszázadok óta egyedül élő, súlyosan depressziós értelmi-ségi picca, ahogy egyik szobából a másikba hurcolássza magával a viszkisüveget? És ájultan figyeli, hogy a mellei között folyó versenyben melyik ér előbb a köldökéig?

ANCSI Hagyd ezt abba, te bekattan-tál! Ez tőkre bekattant, édes, jó anyám! Édes. Jó. Anyukám.

LILI Zsuzsika! *(Sír)*

ZSUZSI Bármit teszel, a másik oldalon maradsz. Hiába nyafogsz, ott maradtál. Hiába csókolózok ezzel (*Zolira bök*), amikor elengedem, rögtön közénk kerül valami. Egy ekkora fal. Hiába szeretlek. Nem is szeretlek! *Hiába* szeretlek, oké? A te apád meg az enyém simán lőhetek volna egymásra, és a franc tudja, miért nem lőttek. Véletlenül.

ANCSI Egyébként lőttek, nyugodjál bele, nem kell ahhoz puska, se semmi. Te például mit csinálsz, szerinted? Állandóan? Nem lövöldözl?

ZSUZSI Én speciel védekezek!

ANCSI Rossz lehet neked! És azt hiszed, hogy ezek itt értenek belőle bármit?

ZSUZSI Nem érdekel!

ANCSI Dehogynem! Mindenesetre túlvédekezed magad, az tuti, drágaságom!

ZOLI Miattam nem kell. Ellenem védekezel?

ZSUZSI Nem te mondd meg! Nem te fogod megmondani, jó?! Hogy mikor védekezzek, és ki ellen.

LILI (*Sírós hangon: de nem paródia!*) Hanem?

ANCSI Hanem senki...

ZSUZSI Hanem senki, igen! Ez az egész már el van... döntve. El van rontva, elbaszták, eleve, ilyen a ko-reográfia, fogjátok föl. (*Egymás után a három másikra mutat*) Ellenség. Ellenség. Ellenség.

LILI Ne csináld, Zsuzsi! Ez nem is te vagy!

ANCSI Olyan... mesterkélt vagy milyen... Mű.

ZSUZSI A faterom elvett egy parasztlányt. Hazajött munkaszolgálatból, feleségül vette azt a spinkót. Az szerinted természetes?

ANCSI Ha veled beszélek... ha be-

szélgetünk, olyankor, de tényleg, mintha valami iszonyúan mesterkélt táncot lejtenél. És én is veled. Nekifogok táncolni.

LILI Mi az, hogy munkaszolgálat?

ZSUZSI Pár nap alatt, megismerkedtek, elvette, kész. Öt hónap múlva vége lett az egésznek. Vagy öt hét múlva. Egyébként öt perc alatt lett vége, az, hogy öt hónap, az kurvára sok.

LILI Hirtelen úgy... megöregedtél vagy mi, Zsuzsika!

ZSUZSI Öngyilkos lett a kiscsaj.

ANCSI Mi lett?

ZSUZSI Az apám rendes szivar. A csaj öngyilkos lett, mert nem bírta ott-hagyni, és nem tudott mit kezdeni vele. Inkább magát hagyta ott.

LILI Ezeket honnan tudod?

ZSUZSI Onnan, Lilibogár, hogy mi otthon alaposan megbeszéljük az ügyeket, tudod?, nem úgy, mint ti. Mindent szarrá beszélünk.

ANCSI Azért vagy ilyen...

LILI ...öreg.

ZSUZSI Az lehet. Na, szóval, kis bébik, most elmegyek. Én elmegyek, te itt maradsz, isten veled, te kis paraszt.

ANCSI Nincs magánál!

ZSUZSI (*Fejével Zoli felé bök*) Ezt itt szeretem, és talán ez volna itt a megoldás, sok mindent megoldana. De nem ez a megoldás van választva. Mondjam, hogy nem én választok?, mert hát végül is én választok. Ha választasz, gyorsabban vénülsz, úgyhogy ne annyira választgassatok. Még pár választás, és ilyen öregek lesztek. Lehet, hogy már csont öreg vagyok, viszont ti is meglepően öregek vagytok ahhoz képest, bébik, ahogy így elnézlek benneteket.

ZOLI Zsuzsi, kérlek...!

ZSUZSI Te nem. Mert te még kis pöcsös vagy, egyetlenem. *(Átöleli, tartja, kiszabadítja magát, indul kifelé, az ajtóban megtorpan)*

LILI Ez... *(Vár)*

ANCSI ...túl izé. *(Vár)* Sok. Uuu, de sok!

ZOLTÁN Ezt a jelenetet amúgy én írom. Minden jelenetet, az össze-set. Mindenkit külön, saját magamat is.

ZSUZSI Legyen az, hogy kivéve engem. *(Ki)*

ZOLTÁN Kivéve őt.

ANCSI Ez meg mi volt?

LILI *(Váratlan, felnőttes higgadság)* Semmi se volt. Karácsony. Szentes-te van, nyugodj le, Ancsa. Kaptál egy szép kis pulcsit, karácsonyi ajándék. Én meg ezt. *(Nem tudni mit, elmélázik)*

MANÓ *(Be, Nyuszi és Károly előtt. Pista is. A fiatalok dermedten figyelnek)* Valamit ezeknek kezdeniük kell a dologgal. Például a csönd, nem? Karácsony este másmilyen a csönd. Egyszerűen csak csönd van. *(Vár. Loncit kivéve mindenki bent van. Teljes csönd)* Ilyen, halljátok?

PISTA És ettől már izgul is, nyilván, a komcsi, ugyebár? Beizgul!

KÁROLY Ötvenhat szilveszterén mentünk a Loliékhoz, emlékszel, Nyuszkó, milyen sokan voltak a körúton? Rengeteg ember, és semmi zaj. Ezzel nem tudnak mit kezdeni, vonul egy csomó ember néma csendben. Nem is vonul, csak megy. Sétálnak.

ZOLTÁN Mondjuk, vánszorognak.

BIZSU *(Ki-be, behoz, kivisz)* És szét volt löve minden. Leszakadt házfalak, beláttál a lakásokba.

ILONA Billegett egy zongora. *(Nyuszinak)* Emlékszel, kislányom? Nem volt meg a fal, a két emelet között billegett a zongora...

NYUSZI Ijesztő. Irtó hideg volt. Dermesztő hideg. Hagyjátok most ezt.

PISTA Dehogy hagyom, Nyuszkó!

NYUSZI Hol van a Zsuzsi? Lili, hol a Zsuzsika?

LILI Elment, anyu. Egészen.

ZOLTÁN És én meg se mozdultam. Azóta állok itt, egy helyben, ezen a helyen.

KÁROLY Tényleg elmentek, az egész, az összes Hidas.

LONCI *(Be)* Mi?!

KÁROLY Disszidálnak a szomszédék, nyugalom!

ANCSI *(Loncinak, aztán Nyuszinak)* Mama, ez a Zsuzsi nem komplett! Nem normális, Nyuszi, te tudtad?! És az a nő, az anyja?, meg a faterja?

MANÓ Ezek a szegények. Komcsi, plusz még zsidó, így nem könnyű. *(Lassanként közben asztalhoz ülnek, némi ki-be járkálás folyik, behoznak-kivisznek, főként Ilona, de mások is. Karácsonyi vacsora)*

PISTA *(Lehúz egymás után három pohár bort)* Mi nem könnyű így? Mi nem könnyű? De tulajdonképpen mi nem könnyű nekik, úgy mégis, ezt magyarázd el nekem, Manó bátyám!

MANÓ Nem könnyű, slussz! Röviden mondva. Kibírni, mert vegyük például azt, hogy téged kibírni, édes fiacskám, hát...

PISTA És énnekem könnyű, ugyibár, én mindent bírjak?! Ki?! Vagy nektek! Öneki! Nyeljek le akármit.

MANÓ Ne nyeljél! Nyeld le azt. *(A pohárra mutat)*

ILONA Vegyetek ebből, Pista, kérlek szépen! És ne... Ne ilyen...

PISTA Nem nyelek! Dafke!

MANÓ Már azért lenyeltél te ezt-azt.

PISTA És? Le én! Lenyeltem dafke!

ZOLTÁN Ez itt *(Pista felé bök)*, akármi-lyen nevetséges is, de tényleg

nyelt, egész életében. Egész életében nyelt, mégis nevetséges.

MANÓ Megjön, belép. *(Nemigen törődik Pityuval, Károlyt figyeli, aki a rádióval vacakol, igyekszik befogni Bécsset)*

PISTA Mi az, hogy megjön. *(Töprengőbamba kép, nem karikatúrisztikus, nem túl hülye)* És belép. Megjön és belép, de mi jön meg, és mibe lép bele? Mi lép be mibe?

MANÓ Megjött ostrom után ez a derék Hidas gyerek valamelyik gyűjtőtáborból, és akkor belépett a pártba, na, érted már végre? Irdatlan lassú vagy te, Pityu fiam! *(Loncihoz)* Eigentlich hogy bírod ki ezt?

LONCI *(Hűvös)* Hagyja, apuka! Igaza van a Pistának, de teljes mértékben!

MANÓ Teljes mérték?, nono! Teljes mértékben még nekem sincs igazam, fiam! Ez a sonka azért rendben van, hiába mondjátok. Hogy nincs rendben. Rendben van vagy nincs rendben?!

ILONA *(Csak béke legyen-hangon)* Finom, szívem!

MANÓ Ízlik, Ancsababa?

ANCSA *(Kelletlen)* Még nem kóstoltam, nagyapi.

MANÓ Hát akkor kóstoljad meg!

ANCSA Nem szeretem a sonkát. Nem eszem sonkát. Egyáltalán nem eszem húst.

MANÓ Nem szereti! A sonkát! Nem eszi meg! Az egyáltalán nem is hús! *(Legyint, nem törődik vele se. Föláll, Károly mellé lép)*

LILI Én eszem! Ugye, nagyapi?!

MANÓ *(Lilinek)* Te kishus!

PISTA *(Manót utánözve, Lilinek)* Te kishus!

KÁROLY *(A rádió mellett)* Ez lesz az, Bécs! *(A Wiener Sängerknaben, kicsit recseg. Beállítja, ahogy eltávolodik a*

készüléktől, elmegy az adás. Visszalép, babrálja. Az asztalhoz ül) Mutálás előtti kisiújk, a Zoli már nem férne bele a kórusba. Hol a Zoli?

ZOLTÁN Hát azt nem tudom. Majd még ki kell találnom, hol voltam.

NYUSZI Olvas. A könyveit nézegeti.

Tőled kapta, ha nem emlékeznél rá!

ZOLTÁN Olvasok, az túlzás!

MANÓ Teljes mértékben igaza van!

Még ha nem is tudja, hogy miben, mi? *(Tréfálkozva)* Tudod te egyáltalán, hogy miben van igazad, Pityu?

LONCI Hagyja már, apuka, mit froclizza folyton! Mindjárt hazamegyünk! Azonnal! Fogom magam, és...*(A férje felé bök)* Meg ezt itt.

ILONA Loncikám, nyugodj meg, szívem, miket beszélsz! Karácsonyi vacsora, szép békében vacsorázunk. *(A rádióra mutat)* Űgy énekelnek, mint az angyalkák. Olyan, mintha havazna. Nem havazik?

BIZSU Műhó a zsinórpadlásról! Porcukor!

PISTA Régen bezzeg karácsonykor mindig havazott!

MANÓ Régen bezzeg! Abban mindenestre igaza van ennek a Pista fiúnak, hogy a lányomat jól... *(Legyint)* Régen bezzeg.

LONCI Apa! Apa, kérem, mi tényleg...!

PISTA *(Belevág)* Honnan jön meg?! A Hidas vagy hogyhíjják?

BIZSU Na, figyeljen ide, kedves Pista, de jól! Megjön a munkaszolgálatból, és kommunista lesz, ezt tudja követni? Nem hiszem, hogy amúgy eszébe jutott volna a komün ennek az embernek, csak úgy csupaszon, minden nélkül. Garnírung nélkül.

LONCI Volt, akinek eszébe jutott azért munkaszolgálat nélkül is, Bizsuka!

ILONA Hagyjátok már! Ezt a butaságot.

MANÓ Mit hagyjak?, még bele se kezdtem. (*Pistának*) Most kezdtünk bele, nem igaz, magyarkám? Még egyelőre neki se fogtam!

NYUSZI Hazajön, és egy perc múlva már minden az övé, azért ez ügyes, nem? Még a nyelv is megváltozik. Ugyanis megváltoztatják, mindent azonnal átneveznek, kezdjük ezzel, Rózsa utcából Rózsa Ferenc utca, így indítanak. Kinézek az ablakon, cserélik az utcátáblát.

BIZSU Ez azért elég szellemes, nemdebár? A rózsa az rózsa az rózsa.

MANÓ Vagy Élmunkás híd, az egy csoda, néhai Ferdinándból Élmunkás, mindez hídban. Meg hogy az Oktogon legyen November hetediké, gondold bele, Bizsuka, összeül a központi bizottság...

PISTA Mi ebben a vicc. De mi ebbe' az olyan nagyon vicces?!

MANÓ ...és azon morfondíroznak, hogy ha Bajnok, akkor Bokányi, ezért kapják a havi apanázst. Bokányi (*a homlokára csap*), hoppá, és másodikán iszkol a kasszához.

PISTA Mi bokányi? 'A jóisten az a bokányi!?

LONCI Hallgassál már!

ILONA Dezső, Pityukám.

MANÓ Volt Bajnok.

PISTA Miféle bajnok?

LONCI Anno dacumál Bajnok utca, ma Bokányi Dezső, nyilván valami kommunista élmuki volt, értsd már meg, fogjad föl, jó? (*A plafonra pillant*)

MANÓ Hogy az ilyen kerekfej fajmagyaroknak nem durran szét az a fajkerek tökfefe!

LONCI Apuka! Most azonnal elmegyünk! Azon nyomban! Ancsi!

ANCSI Eszem, nem látod? Sonkát!

ILONA Eszik az Ancsika, Lonci, nem látod?, hagyjátok békén!

LONCI Nem látom. Nem érdekel! István, hozza be a kabátomat!

PISTA (*Nemigen érti*) Igenis, elfoglalt mindent, akármit mond is Manó bátyám! Akármit, drága Bizsuka! Elveszik, és ha megunják, lelépnek, mint ez a szomszéd jóember.

BIZSU Én magának úgyszólván semmit sem akarok mondani, kedves Pista. Ami pont annyit tesz, úgy látszik, mintha folyton magának beszélnek.

KÁROLY Butaság az egész. Fölösleges dolgokról fecsegünk, egyszerűen fölösleges és unalmas ez az egész. Komcsi vagy nem, a hatalomért megy. Ők benne vannak, mi kikerültünk belőle. Benne voltunk, most meg nem.

BIZSU Lehet, hogy fölösleges, biztos, hogy nem unalmas!

ZOLTÁN Az apám *az*, aki semmit sem akar. Azt akarja, hogy ne akarjon semmit, és ez össze is jön neki.

PISTA Átnevezik, mert komcsik. Hogy felejtük el, ami volt. Nem is volt.

MANÓ Te amúgy is eleve felejtess mindent, Pityu, ab start, úgyhogy mi volna a lényegi különbség?

PISTA (*Igyekszik nem meghallani*) Idejönnek a ruszki, erre beáll az ávóba ez a Hidas, meg a többi hasonló?

ILONA Most már hagyjátok abba. Hagyjuk abba, jó? Nicht vor dem Kind!

BIZSU Warum nicht? No hát, várjunk csak. Pista, van egy magyar, akit más magyarok nem vesznek be, ez az alaphelyzet.

PISTA És zsupsz, beáll ávósna!

KÁROLY Beáll, hogy ne féljen. Volt mitől félniük. Egymástól félünk, ez a játék megy. És ez az, amiben én nem vennék részt.

BIZSU Mit tudom én, geboren Herzog vagy Brückner, de nem ám Herzog, se nem Brückner, hanem Hidas, és még hozzá azért Hidas, nem pediglen Herzog vagy Brückner, mivel magyar. És azért magyar, mivel így tartja jónak!

PISTA Azért magyar, mert így tartja jónak?

BIZSU Azért. Magyar, mert azt tartja jónak, így döntött, ezt választotta, és akkor ebbe maga szerint hogy lehet beleszólni? Milyen alapon?

PISTA És ha én úgy döntök, hogy zsidó vagyok, akkor az már el is van intézve?

LONCI El is vagy intézve.

BIZSU Részemről, Pista, el. Az meg, hogy mások mit intéznek, legyen az ő problémájuk. Nem az enyém. Ne is a magáé. Próbálja ki.

PISTA Szóval az nem megy, tudjuk. Az így nem fog menni! Nekik bármi, nekem semmi, így szól a regula. Ez a beosztás.

KÁROLY Nagyjából eddig lehet eljutni ebben a dologban. *(Eddig nemigen figyelt. Teljesen elmegy a rádió hangja, kikapcsolja)* Így. És eddig már túl sokszor eljutottunk, unalmas. *(Kitölti a bort)*

PISTA Beengeded a házadba, átveszi az irányítást, nyomban átrendezi, aztán megengedi neked, hogy ott maradj. Mer' ő oly kegyes.

LILI Úgy kell kitölteni a bort, ugye, apu, hogy... Nem, apa? Mennyi is? Hány csepp?

JULCSA *(Egy ideje a küszöbön állva Károlyt bámulja)* Károly úr, inkább mutasson egy-két bűvészfogást! Mutasson be!

NYUSZI Jaj, Julcsa, az Isten áldja már meg magát!

JULCSA *(Tréfás-zsémbesen)* Már-meg-magát, már-meg-magát!

MANÓ Julcsi, ne szerepeljen, mint egy primadonna. Úgy illegeti magát, hogy... Becsípett?!

JULCSA Dehogy csíptem! Mért csípnék?

MANÓ *(Pistának)* Hát nem minden cseléd lány egyforma csinos, az tény, mi? Akad csinos, és akad nem csinos. Csinos, nem-csinos. Egy-szer például volt egy olyan, hogy...

ILONA Hagyjátok már! Manó, maga is hagyja abba!

MANÓ Az olyan volt, hogy, mit mondjak...

LONCI Egy szót se, apuka!

KÁROLY Kérem azt! *(A majonézes tálra mutat)* Julcsa, adja a poharát. *(Tölt Julcsának, aki boldogan zsörtölődik)*

JULCSA Mér', most mi van! Tudja, azt a trükköt, hogy fogja a tök alsót, és *(a blúzára bökö)* innét veszi elő. Vagy honnét. Valahonnét előkapja a tök alsót!

ANCSI Ez be van nyomva!

LILI Mindenki a Julcsit froclizza! Legalább te ne bánts, légyszi, Ancsi!

ANCSI Mér', nem látod?

KÁROLY *(Pistának)* Figyelj ide, sógor!, én mindenestre jól akarom magam érezni. Most már. Idáig követed? A lehető legkevésbé rosszul, arra, ami hátra van, arra az időre, és neked is ezt tanácsolom, öregem. Annyi csak, hogy, tudod, legyél rendben. Rendbe legyen a lélek.

PISTA Az rendben van. Téve. Nekem nincsenek ilyen...

LONCI *(Enyhén gyűlöli)* Istvánnak, tudod, Károly, nagy lelke van. És rendes lelke. Egyszerű!

PISTA ...lelki ízéim!

ZOLTÁN Az tényleg nincs sok.

LONCI Semmi oka lelkifurdalásra, akárhogy próbálja bárki.

PISTA Nekik szabad, nekem tilos, oszt kész, ilyen egyszerű!

LILI Mennyi maradjon, apuci? Hány csöpp maradjon benne?!

KÁROLY *(A lányához)* Butaság, kicsikém. Karácsonyi vacsora, nem cirkus. *(Pistához)* Látod, Pista, pont ez!

LILI *(Zoli be – noha Zoltán benn volt)* Úgy kell kitölteni egy üveg bort, hogy hajszálpontosan, ugye, apu, huszonegy csöpp maradjon az alján, nem? Huszonegy, és nem huszonkettő vagy huszonhárom.

ZOLI *(Keserű, türelmetlen)* Vagy húsz vagy tizenkilenc, még hány számot fogsz felsorolni!

KÁROLY No, mi a helyzet, közénk méltóztatsz ereszkedni, fiam?

LILI De apuciapuciapuci!

KÁROLY Rég volt, ostobaság, picim.

NYUSZI Ott ült a Magyar Királyban apátok meg a csapattiszt haverjai egy felfordított flakával, és várták, kijön-e még egy csöpp. Vagy nem jön. A cigány meg behúzta a fülükbe, hogy *(Lili is bekapcsolódik)* ledüllött, ledüllött a szénaboglya teteje.

KÁROLY Hagyjatok már ezzel az ostobasággal!

NYUSZI *(Hidegen)* Jön vagy nem. És jött vagy nem jött, attól függ.

ZOLTÁN Attól függ, de mi?

LILI Töltsd ki, papi, naaa!

KÁROLY Tessék?

LILI Töltsd ki úgy, édes, drága apukám, huszonegyre!

KÁROLY Na jó, leszállni rólam sürgősen! *(Bosszús-vidám, mosolyog)* Lelépni! *(Félig katonás, félig ironikus, egészen gyöngéd)*

LILI De most mért nem? Kérem szépen, kérem szépen, kérem szépen!

NYUSZI Kislányom, elég volt!

ZOLI Ugyanolyan baromság a cigányozás meg csöптөтөтөs, mint... Például ez a késtartó! Vagy a tortakés!

NYUSZI Miért lenne *ugyanolyan* baromság?

ZOLI Az egész urizálás! Van bármilyen különbség?

BIZSU Nem urizálás, hanem hagyomány. Tradíció, gyerek! Mond ez neked valamit?

ZOLI Meg halkés! Késtartó, ez a legnagyobb hülyeség, ugye a gravitáció ellen tartja a kést a késtartó, mert ha nem tartaná, lezuhanna, és átdöfné a földemet. Akkor már inkább csöптөтөтөtөk egy kis bort!

PISTA Na, hát tessék, ide vezet...!

LONCI Nem gravitáció, Zolika! Hanem, hogy ne legyen foltos az abrosz, ilyen egyszerű.

ZOLI Abrosz pedig azért van, hogy ne legyen foltos az asztal.

LONCI Igen, azért!, na?

BIZSU Turkálsz te az orrodod?

ZOLI Tessék?!

BIZSU Igen, te, fiam!

ZOLI Ne... nem, dehogy!

BIZSU Ugye, ugye! Dehogynem. Turkálsz az orrodod, de mások előtt nem turkálsz, ez a különbség!

LONCI Azért használunk késtartót, hogy ne legyen foltos az asztal, pontosan, és ezt nevezzük civilizációnak. Van ilyen, nem muszáj szeretni. Már az is, hogy használunk például asztalt.

PISTA Például asztal már például mindenhol van! Cipőt is hordanak! Cipőt visel, és asztalról táplálkozik a hazai proletárság. Sőt világproletár! Nemzetközi munkásosztály, úgy, ahogy vannak.

JULCSA *(Maga elé)* Táplálkozik. Fordujjál föl! *(Kifordul)*

MANÓ Mitől vagy te ilyen eredeti gyerek, Pityu? Originális vagy, mint a tejbetők!

LONCI Apa, kérem, jó?!

MANÓ *(Engedékenyen)* Jojo.

PISTA (*Lassan föláll, összehajtja a szalvétát, vérig sértve kimegy*) Kikérem magamnak, legnagyobb tisztelettel, Manó bátyám, én nem vagyok olyan! Originális. Mint a tejbetök.

BIZSU Tény, hogy van mibennünk némi panoptikum-jelleg. Túl sok merevség. Nem forma, inkább formális, ebben igaza lehet a fiúnak. Sokkal kevésbé... vagyunk.

ANCSI (*Lilihez, aki félig alszik már*) Sokkal kevésbé vannak, az tuti. Szerinted ezek élnek? Élünk mi még?

LONCI (*Nem hallja a lányát. A többiek se hallják*) Mint kicsoda?! Kevésbé, mint micsoda, Bizsu!

BIZSU (*Eltréfálja*) Manó, te, szerinted, vagy?

MANÓ Én álmos vagyok, Bizsu. Tehát vagyok. Azt hiszem. Nemde?, álmos vagyok, tehát vagyok. Az a baj, hogy nincs több sör. Ez az egy a baj, nincs sör. Vagy pedig?

NYUSZI Van még sör, apuka!

BIZSU Létezel, vagyogatsz, megülsz a sarokban, bámulsz magad elé, tépkeded az orrlyukadból a szőrszalakát...

MANÓ De csak úgy óvatosan...!

ILONA Mindjárt behozom, édesem. Azonnal behozza a Julcsi. Vagy a gyerek. Zoli!

MANÓ Nem, köszönöm, elég. Rendben van, lehet, hogy én igaziból nem is létezem. No, és ezt most nyomban meg is tekintem belülről. Jó éjt, gyerekeim!

BIZSU (*Aggódva*) Baj van, Manó?

MANÓ (*Legyint*) Semmi a világon, csak elég volt. Mára. Kezedet csókolom. (*Lilinek, aki a vállán alszik*) Gyere, kisangyalkám. (*A félig alvó kislányt maga előtt tolva-terelve ki. Csak Bizsu figyel rá rendesen. Ilona szó nélkül kimegy utánuk*)

LONCI (*Az apja után int a fejével*) Nem valami jól néz ki!

NYUSZI (*Aggódva*) Nem.

LONCI Zöld.

ZOLI Hogy jön ide az orr... izé, keresztmama!

BIZSU (*Nem rá figyel, aggódik, bosszús magára*) Szegény öregem. Egyszerre úgy... (*Visszakeményedik*) Úgy jön ide, hogy összevissza beszélsz, kölyök!

ZOLI Nem beszélék...

BIZSU Dehogynem beszélsz! Közben meg nem mondasz igazat! Mindenki piszkálja az orrát. Nem hazudozunk, és nem nyilatkoztatunk ki semmit olyan dolgokról, amiről mit se tudunk!

KÁROLY Éles vagy, Bizsuka.

BIZSU Nem éles, hanem nyers, nem kell összekeverni. Valaha nem keverték össze az ilyesmit az emberek.

KÁROLY Mit nem keverték össze az emberek, Bizsu?, valaha? Ne túlozz, imádsz túlozni, alapjáraton van mindig minden összekavarva.

BIZSU Ez a te (*Ironikusan*) nagyon mély, nagyon belső tapasztalatod, Károly? (*Ilona visszajött*) Hogy van?

ILONA Minden rendben, drágám.

LONCI Indulunk! István, a bundámat! (*Fölösleges mondanía, Pista az ajtóban áll a bundával*) Ebből mára elég! Ancsi! Nagypapa is lefeküdt már, a Lilike elaludt, indulás!

PISTA Megyünk. Ancsi, indulunk. Azt hiszem. Igen, igen. Indulás! A Lilike...

ANCSI Papa, papagáj vagy! Ne legyél már ilyen papagáj!

ILONA (*A süteménnyel vacakol*) Összepakolok nektek egy kis ilyet, lányom!

LONCI Nem pakolsz össze, anyukám, semmit! (*Megcsókolja a hűgát. A fér-*

jéhez) Igyekezzen már, ne pisz-mogjon annyit! Még csak azt se mondom, hogy...

KÁROLY Mit, Lonci?

PISTA Ne mondj semmit, Loncikám!

Jó estét, kiszthand. Ancsi! (Ki)

ANCSI (Közben ironikus mozdulatokkal végigpuszított mindenkit. Maga elé) Szevasztok, hullaház! (Ki)

LONCI Semmit. Inkább a saját dolgaival foglalkozzatok! Bizsuka, drága, inkább az unokaöcséd kiseded ügyeivel foglalkozz, ha javasolhatom. Nyuszi! (Nyusziba karol, kimennek)

BIZSU (Rövid szünet. Aztán Károlyra förmed) Van nőd? Gibt's oder nicht?! Van neked nőügyed?!

KÁROLY Hagyjuk ezt, Bizsu! Késő van!

BIZSU Persze, késő! Elég késő, az biztos! Irgalmatlan!

KÁROLY Bizsuka, megint ezzel jössz!

BIZSU Semmi Bizsuka meg hagyjuk, van vagy nincs?! Van, mi? Tudod, hogy én kommandáltalak a Nyuszinak, amikor hazajöttél a fogságból, és nem volt az égvilágon semmi! És nem voltál semmi! Ugye! Egy kirúgott ludovikás katonatiszt. Szóltam a Nyuszinak, rendes fiú vagy, kezdjen veled valamit. És úgy. Nem volt senkid, nem volt hova menned, én vagyok a felelős!

KÁROLY Nem jelent semmit...

BIZSU Az én felelősségem! Nem jelent semmit!

KÁROLY Nem jelent semmit az a nő, hogy volt vagy nem volt...

BIZSU Semmit, tudom. Neked. A te nyelveden. És azt gondolod, hogy csak ez a nyelv létezik?

KÁROLY Úgysem érted, Bizsu, nem láttam még olyan nőt, aki értett volna ebből valamit.

BIZSU Rajtam kívül!

KÁROLY Bizsu, én végtelen egyszerűen működöm. Van, hogy működöm, és van olyan, hogy leállítom magam. Kikapcsolom, de ez nincs így rendben, túlzottan igazságtalan.

BIZSU Tudom, a férfiak számára.

KÁROLY Számomra. Teljes erővel kell fékezni, érzem, hogy túlzottan kopok. Túlhasznált szerkezet. Áránytalan.

JULCSA (A küszöbön áll, Károlyt bámulja) Árányos!

KÁROLY (Nem foglalkozik vele) Méltánytalan és méltatlan is, irtó megalázó helyzetbe kényszerít. Rá se nézek egy másik nőre, máris magyarázkodnom kell.

JULCSA Aranyos!

ZOLTÁN (Julcsa mellett áll) Árányos, aranyos. Bizton számíthatsz azokra a nőkre, akik biztos nem számítanak mint nők.

KÁROLY Föl sincs tétélezve, hogy nem nézek oda. Sőt, ha nem nézem, akkor állítólag azért nem nézem, mert érdekel. Mondják a nők.

BIZSU És ez így is van!

KÁROLY Lehet, hogy így van, de nem ez a probléma. Hanem, hogy ez úgyszólván természetes, csak leha-zudjuk. Julcsa, tűnjön el. (Nem mér-ges) Bármit.

BIZSU Nem úgyszólván, hanem ez a természetes és passz. Természetesen van így, ezen nem tudsz változtatni. Ebben a kultúrában hazudunk.

KÁROLY Én villámgyorsan és kijavíthatatlanul megunok egy nőt. Csak...

JULCSA Az már nem egy nagy csoda, de csöppet se. Ezeket!

KÁROLY Az istenit magának, menjen már ki, Julcsa, legyen olyan drága!

JULCSA Megyek már, megyek. Benn se vagyok.

KÁROLY És aztán ez nagyon, de nagyon rossz. Fáj, szégyellem, sajnálom.

BIZSU Csakhogy te meg én nem pusztán természetesek vagyunk.

KÁROLY Hanem mesterségesek.

BIZSU Sőt, mesterkéltek. Művibb, mint bármi. Művibb vagy, mint amit létrehozol.

ZOLTÁN Például engem. Én mint mű.

KÁROLY Teljesen műanyag. Nálam senki nem művibb. Mégis itt vagyok, nem másvalakivel, ez a család, őket szeretem, megteszek mindent, amit kell vagy lehet. Semmi nem állít meg, ha saját magam nem. Erős motor, gyenge fék, belém van építve, de csúszik, nem fog rendesen.

BIZSU Nem fog *tisztességesen*, az a kis baj.

KÁROLY Jó, legyen akkor az, hogy *tisztességesen*.

JULCSA Tisztességes!

BIZSU A Julcsi legalább meg van győzve. Egy nő kipipálva, létezik a világon egyetlen nő legalább. Rajtam kívül. Szép, bonyolult fékrendszer, legjobb esetben lelassít. Túl vagy bonyolítva, veszélyhelyzetben ki kell ugranod, ha nem vagy képes lefékezni.

JULCSA (Az orra alá) Szipirtyó! Elegem van ezekből! Na, én most ki megyek, Károly úr!

KÁROLY Még mindig itt van?

JULCSA Már nem vagyok itt. Én már nem is vagyok! (Ki)

KÁROLY Te ezeket honnan tudod? Honnan kell kiugranom?

BIZSU Tudom, és passz, magamtól. Magamból.

KÁROLY Ez a játék megy állandóan, de senki nem nyer. Csak vesztes. Körbe-körbe, és mindenki veszít.

BIZSU Inkább értem, mint érzem, mert én is nő vagyok. De megengedem magamnak, hogy megértsem. Egy ideje. Mert már elég öreg vagyok hozzá. Egyszer visszahallottam a legjobb barátnőmtől, hogy az uram... (Elhallgat)

KÁROLY Igen, *legjobb barátnők*, ezt ismerem!

BIZSU Régen volt.

KÁROLY Legjobb barátnők, ebben nincs változás.

BIZSU Az uram nercbundát ajándékozott valami színésznőnek. Attól eléggé...

KÁROLY És ajándékozott?

BIZSU Ajándékozott. Persze.

KÁROLY Csak így mondd? Ilyen egyszerű?

BIZSU Így mondom most. Akkor nem így mondtam. Körülbelül negyven évvel ezelőtt, *ilyen* egyszerű!

KÁROLY Megkérdezted tőle?

BIZSU Meg. Nem megkérdeztem, hanem megmondtam neki.

KÁROLY És mit... szóval... válaszolt?

BIZSU Nem válaszolt, mert nem kérdeztem. Ha kérdezek, válaszol, nem kérdezek, nem válaszol, ez is ilyen egyszerű, nem gondolod?

KÁROLY De.

BIZSU Ugye! Ez egy kérdés volt amúgy, és te választál, automaták vagyunk. Félig-meddig, csak azt nem tudni, meddig tart a meddig.

KÁROLY Valameddig.

BIZSU Semeddig.

KÁROLY És aztán mi lett azzal a...

BIZSU (Közbevá) Nercbundával? *Nekem, édes fiam, volt nercbundám. Ha kellett, minden szezonra más. (Ugyanazon a leheletnyit ünnepi, mégis szenttelen hangon) Aztán az lett, hogy meghalt. Mind, szép sorra, egyenként. Ültem az ágya mellett, azt mondta, hogy. (Hallgat) Azt*

mondta nekem, hogy szent asszony. De nem vagyok szent, édes fiam, és semmi hasonló. Mégse nevettem, mert ő akkor azon volt, hogy szépen meghaljon. Szépen haljon meg, ahogy tábornokok szokása.

KÁROLY Mégis...

BIZSU (*Kemény, visszafogott*) Mégis valahogy tudtam, az biztos, hogy mi *van*, akármilyen is *volt*, és az isteni dolog. Belülről, Isten nélkül. Minden nélkül, sajnos. Mert ő kaputt. (*Fölfelé mutat*) Nincs.

KÁROLY (*Nem eléggé figyel*) Mi?

BIZSU Mit mi?

KÁROLY Mi nincs?

BIZSU Mindegy. Vannak isteni dolgok, és akkor az Isten lehet, hogy nem hiányzik annyira a történetből. Isteni majonézes tojás, anyósod gyártmánya. Az Ilona, az isteni! Igaza volt az uramnak, én tényleg tudok ezt-azt a működésről. Férfiak programja, hogy nőket szerezzenek. Egymás elől, és ezért van ennyi bármi, ez a majonézes tojás, az erkölcsi világrend, a telefoncsörgés meg a hidegháború. Ez folyik.

NYUSZI (*Belépett, hallja*) Elég szörnyű. Undorító. Ez undorító!

KÁROLY (*Nyuszinak*) Én nem hagyak itt.

BIZSU Nem hagy itt, arról kezeskedem, Nyuszi. Károly, hívj taxit. (*Károly a telefonhoz lép*) Kicsit undorító, mert így szoktuk meg. Ilyen kultúra. Undorítónak érzed, mást meg nem érzel undorítónak.

KÁROLY (*Telefonál*) Halló? Jó estét. Kérek egy kiskocsit a Szondy és a Rózsa sarkára.

NYUSZI (*Nyomatékkal*) Idetelefonál (*Károly majd elejti a telefont*) egy vadidegen nő szenteste, és ne undorodjak? Hanem mit csináljak?

ILONA (*Be. Érzi, mi van, nem bírja. Viszont Bizsu készülődik, ennek örül*) Indulsz, édesem?

KÁROLY Sajnálom.

ILONA Rendeltetek taxit?

NYUSZI No, és mit sajnálsz? Úgy mégis?

KÁROLY Öt perc múlva itt van. Sajnálom.

BIZSU Nem tudja, mit sajnál. Magát.

KÁROLY Nem tudom. Mindent.

BIZSU Az persze semmi. Igazából semmit nem sajnál, mégis fáj neki, Nyuszi, hidd el, ez a legtöbb, amit tehet. Gyerekek, ennyi, hazamegyek. Ennyi volt, elég volt, nem akarom ezt megoldani. Majd megoldódik. Sajnos. Hol a kalapom?

ILONA Itt van, drágám. (*A markába nyomja*) Csinos kis kalap. Nekem, azt hiszem, sose volt ilyen kala...

ZOLTÁN ...pom-pom-pom, kalapom-pom-pom. Így kell kicsúszni a feszkóból.

KÁROLY Megpróbálom, az semmi? Így marad minden. Szerintem. Vagyis miattam. Nevetségesen gyorsan elmúlik az egész amúgy is.

NYUSZI (*Inkább nem gúnnyal*) Nem is volt.

KÁROLY Volt, és nem emlékszem.

NYUSZI Akkor meg minek? Miért csinálja?! (*Bizsuhoz*) Minek más nő?!

KÁROLY Ezt így, ahogy van, én is meg szoktam kérdezni.

NYUSZI Saját magadat? Társalogtok?

BIZSU Társalognak, ez a maximum, lányom. És itt marad. Viszont itt fog maradni. Én nem. (*Puszik Ilonával*) Köszönök mindent, édes Ilonám, isteni volt! Csak ne sopánkodjál. Annyit. Inkább, nem is tudom, kiabálj...

ILONA Én nem kiabálok, Bizsu.

BIZSU (*Nem figyel rá*) ...bár az meg neked tényleg elég érdekesen áll-

na, úgyhogy... *(A tükör előtt, gondosan illesztgeti a kalapját)* Ha nem volnának más nők, te se volnál, lányom. Ezek csak más nők miatt látnak meg téged. Másokhoz képest, előttük vagy utánuk. Ha letiltod más nőkről, kiheréled. Akkor hűséges marad, viszont mit kezdesz egy herélttel? Minden rendben van, hidd el, nekem el lehet hinni. Nem jó. És nem rossz. Ahhoz képest... úgy ehhez az egészhez mérve. Ahhoz képest, drágáim, hogy mi igazából nem is vagyunk. *(Ki)*

KÁROLY *(Rövid csend)* Azért mondom magamnak, mert más nincs ott. Legalábbis látszólag. Én mindenestre nem látom, azért beszélek *(kivár)* ilyen keveset.

NYUSZI Elég egyszerű ez így, primán megoldod. Kicsit egyszerű vagy te, nem úgy véled?

KÁROLY De.

ILONA Egyszerűen elegendem van belőletek! Nevetségesek vagytok! Nem is vagytok, igaza van a Bizsunak, ez így nincs is. Ne is legyen!

NYUSZI Anyu!

ZOLTÁN Ez így nincs. Nincs így, nincs így.

ILONA Semmi anyu!, ez nem old meg semmit, te se, te se, én se, az apád pedig meghal. *(Ki)*

KÁROLY Mindenki kiborul, szép sorban! Pompás libasor, nem gondoltam volna, hogy a Hidasnét lehet überolni.

NYUSZI Azok legalább vannak. Igaz, hogy... hol... Nem?

KÁROLY De. Aztán mind meghal, meghalunk szép sorban. Némi önsajnálattal keretében.

NYUSZI Így oldod meg, mi? Jól megoldod.

ZOLTÁN Én oldom meg.

KÁROLY Megoldom, de rosszul. Mit csináljak?, mondtam, hogy nem megyek el, csak ha akarod. Mondtam, hogy szeretlek.

NYUSZI És aztán majd meg fogsz halni.

KÁROLY És majd meg fogok halni. Miért, tudsz valami jobbat?

NYUSZI Semmit. *(Megölelik egymást. Csók)*

KÁROLY Egész jó a vége, nem? Megágyazok. *(Ki)*

ZOLTÁN Ez még nem egészen a vége. Majd mindjárt.

NYUSZI *(Vár)* Nem. Nem jó. *(Csönd, sokáig. Megszólal a telefon. Nyuszi áll, vár kicsit, aztán odalép, fölveszi. Hallgat. Nyugodt a hangja)* Nem, nem. Nincs. Nincs senki.

ZOLTÁN Most.

VÉGE